

Marthe Lund Jensen

«Fra veldedighet til kvinnesak»

En studie av veldedighetsforeningers betydning for kvinnesaksbevegelsen i Trondheim på 1800-tallet

Masteroppgave i Historie

Trondheim, mai 2015

Marthe Lund Jensen

«Fra veldedighet til kvinnesak»

En studie av veldedighetsforeningers betydning for kvinnesaksbevegelsen i Trondheim på 1800-tallet

Masteroppgave i historie
Institutt for historiske studier
NTNU
Trondheim, våren 2015

Omslagsbilde: Utsnitt av signaturer i «Love for Selskabet De Nødlidendes Venner»,
Gunnerusbiblioteket, privatarkiv 92: Selskabet De Nødlidendes Venner.

Forord

«Vort land kan ikke endnu sysselsætte sine Døtre» er kjente ord fra Camilla Collett.¹ Som en av kvinnebevegelsens største inspiratorer var hun frustrert over at kvinner ikke ble verdsatt eller brukt for det de var verdt. I løpet av arbeidet med denne masteroppgaven ville jeg få frem at mange kvinner engasjerte seg og arbeidet gjennom foreninger på 1800-tallet, og at de la inn en enorm innsats på flere samfunnsområder. Nå er oppgaven endelig ferdig, og jeg håper at jeg har fått frem nettopp det.

Først og fremst vil jeg takke veilederen min, Ida Bull, for grundige tilbakemeldinger og gode tips. Jeg har lært utrolig mye av dette arbeidet! Ellers må jeg takke mine medstudenter og alle jeg har sittet på lesesal med de siste to årene. En spesiell takk går til Rune Frøhaug, Ingrid Bugge Dystland og Stine Furan for alle de gode diskusjonene vi har hatt. Stine, du har vært et lyspunkt i hverdagen, og det fins ingen andre jeg kan diskutere så ærlig og engasjert med. Jeg må også takke familien min for all støtte jeg har fått. Takk til mamma, Rigmor Lyngseth Lund, som lærte meg at alle saker har flere sider, og at man skal stole på magefølelsen. Takk til pappa, Svein Morten Jensen, som alltid stiller opp, og som lærte meg at alle mennesker fortjener en sjanse, uansett. Til slutt må jeg selvfølgelig takke min flotte samboer Rasmus E. Aamot, som vekker meg hver morgen og koker te. Etter en lang dag er det ingen det er bedre å komme hjem til.

Marthe Lund Jensen

Trondheim, mai 2015

¹ Camilla Collett: *Sidste Blade. Erindringer og Bekjendelser. Anden og tredie Række*. Christiania 1872: 115.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
Problemstilling og avgrensning	1
Forskningssituasjonen.....	3
Metode	4
Kildegrunnlag og utfordringer	6
Arkiv.....	6
Folketellinger og digitale kilder	7
Aviser	7
Genealogier, familieberetninger og biografier	8
Oppgavens struktur	8
Kapittel 2: Klasse, kjønn og forening	11
Borgerskapet	11
Fra stand til klasse	12
Middelklassen	14
Kvinnens sosiale posisjon	14
Kvinnelig og mannlig i middelklassen	16
Middelklassen og foreningsdannelse	18
Typer foreninger.....	19
Organisering for andre.....	20
Organisering for seg selv.....	22
Organisering for seg selv – og andre?	23
Avslutning.....	23
Kapittel 3: Selskabet De Nødlidendes Venner	25
Selskabet De Nødlidendes Venner	25
Styremedlemmenes bakgrunn.....	26
Grunnleggerne	28
Mann og kone.....	29
Enker og frøkner.....	33
Gifte kvinner «på egen hånd»	35
Menn i foreningen	37
Kjøpmennene.....	38
Medlemskapet.....	39
Tilsynsvirksomheten.....	40
Fra veldedighetsforening til asylselskap.....	43
Avslutning.....	43
Kapittel 4: Trondhjems Kvinnesaksforening	45
Styremedlemmenes bakgrunn.....	45
Ugifte kvinner.....	47
Gifte kvinner «på egen hånd»	49
Mann og kone.....	50
Menn i foreningen	52
Slektsforbindelser	54
Venstre i foreningen	56
Minda-saken	57

Arbeidsdeling i styret.....	58
Foredrag og undervisning.....	59
Menn som garantister?.....	60
Avslutning.....	62
Kapittel 5: Fra veldedighet til kvinnesak.....	63
Samfunnsendring og nye grupper.....	63
Fra kjøpmenn til frie yrker.....	64
Slekt og forbindelser.....	66
Myndighet, selvstendighet, frihet.....	67
Madame og jomfru, frue og frøken.....	69
Kvinnearbeid og mannsarbeid?.....	70
Hvorfor middelklassen?.....	71
Fra veldedighet til kvinnesak?.....	73
Avslutning.....	74
Kapittel 6: Avslutning.....	75
Kilder og litteratur.....	I
Utrykte kilder.....	I
Trykte kilder.....	II
Offentlige dokumenter.....	III
Nettressurser.....	III
Litteratur.....	IV

Kapittel 1: Innledning

Norge gjennomgikk store samfunnsendringer på 1800-tallet, på nær sagt alle områder. Et av utslagene av dette var et stadig økende foreningsliv. Oppblomstringen av foreninger og organisasjoner hadde bakgrunn i den fremvoksende middelklassen, en ny og bred gruppe som kom til å vise stor politisk og kulturell makt ved slutten av århundret. Kvinner gjorde seg bemerket i foreningslivet, først gjennom veldedighet og misjon, og senere gjennom kvinnesaksbevegelsen. For kvinnene var det å delta i foreninger ofte den eneste måten å utøve makt og engasjement, i et samfunn der folks rettigheter ble bestemt ut fra kjønn og sosial bakgrunn. Middelklassekvinner og -menn fikk en sterk tilstedeværelse i samtiden gjennom foreningene, noe som bidro til å befeste klassens posisjon i forhold til overklassen og arbeiderklassen. De tok med seg middelklasseidealene inn i foreningene og gjorde dem til middelklassefenomener.

Kvinnesaksbevegelsens fremgang fra 1880-tallet hadde sin bakgrunn i tidligere kvinnelig organisering. Både i veldedighetsforeninger og i kristne misjonsbevegelser fikk kvinner tidlig en rolle, noe som bidro til å trene dem i organisasjonsliv og å gjøre dem oppmerksomme på samfunnsproblemer. Hvordan de vokste opp kunne også påvirke dem. I biografien om kvinnesaksforkjemper Fredrikke Marie Qvam blir hennes bestemor nevnt, og det blir beskrevet hvordan deres personligheter og driftighet påvirket familien.² En av dem, Gjertrud Bing, var gift med Fredrik Bing, stifteren av veldedighetsforeningen De Nødlidendes Venner. Kvinner i slike foreninger kunne bane veien for andre kvinner. Menn var også tilstede i disse foreningene, og i mange tilfeller støttet de opp om sine koner og døtre, og tok dem med ut i samfunnet. Hvordan la veldedighetsforeninger grunnlaget for kvinnesaksbevegelsen? Hvilket miljø kom initiativtakerne til foreningene fra? Gjennom å se nærmere på veldedighetsforeningen «De Nødlidendes Venner», stiftet i 1827 i Trondheim, og Trondhjems Kvinnesaksforening, stiftet i 1885, vil denne studien forsøke å svare på disse spørsmålene.

Problemstilling, avgrensning og definisjoner

Den overordnede problemstillingen er hvilken betydning veldedighetsforeninger har hatt for kvinnesaksbevegelsen. Innfallsvinkelen har vært å studere miljøene rundt to foreninger i Trondheim på 1800-tallet: Veldedighetsforeningen De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening. Begge foreningene ble stiftet av både menn og kvinner, og begge kjønn var aktive medlemmer de første årene etter stiftelsen. Studien har altså to sider: den forsøker å si noe

² Magnhild Folkvord: *Fredrikke Marie Qvam. Rabaldermenneske og strateg*. Oslo 2013: 17.

om kvinners deltakelse i organisasjonslivet og hvordan det hadde betydning for kvinnefrigjøring, samt hvordan klasse og foreningsdannelse henger sammen. Det siste punktet henger tett sammen med miljøene rundt foreningene, og endringen fra standssamfunn til klassesamfunn i løpet av 1800-tallet. Hvordan kan samfunnsendringene på 1800-tallet spores i foreningene? Medlemmene i de to foreningene vil nødvendigvis ha tilhørt forskjellige miljø på grunn av tidsspennet mellom dem, men det er mulig å knytte likheter og forskjeller i miljøene til samfunnsendringen. Tilhørte de middelklassen, som har blitt sett på som «foreningenes klasse»? For å se hvordan klassetilhørigheten kan spores i den enkelte forening, utover medlemmenes bakgrunn, vil arbeidsdelingen i foreningene bli tatt opp. Var arbeidet kjønnsdelt? Hvilke oppgaver hadde kvinnene i foreningene, og hvilke oppgaver tok mennene seg av? Speiler arbeidsdelingen klassens kjønnsideal?

De to foreningene som skal undersøkes er valgt ut på grunnlag av flere ting. For det første var det naturlig å se på en veldedighetsforening og en kvinnesaksforening. Veldedighetsforeningen De Nødlidendes Venner hadde mange kvinnelige medlemmer, og utvidet driften i 1837 med det første barneasylet i Norge, som var forløperen til den moderne barnehagen. Fra 1840 etablerte foreningen flere barneasyl i Trondheim. De første ti årene gav de støtte til, og opprettet, en rekke forskjellige tiltak rettet mot fattige og arbeiderklassefamilier, både barneasyl, økonomisk støtte til familier og hjelp til arbeid. Trondhjems Kvinnesaksforening var den første av sitt slag i Trondheim, opprettet året etter at den nasjonale foreningen, Norsk Kvinnesaksforening, ble stiftet i Kristiania i 1884. Her deltok både menn og kvinner til slutten av 1890-tallet. Det kunne ha vært nyttig å gå nærmere inn på Trondhjem Sanitetsforening, men den ble utelatt delvis på grunn av plassmangel, og delvis på grunn av at problemstillingen dreier seg om veien fram mot kvinnesaksbevegelsen. Siden sanitetsforeningen hovedsakelig drev med humanitært og filantropisk arbeid, er de en klarere etterkommer fra de tradisjonelle veldedighetsforeningene.

Avgrensningen i tid følger de to foreningene. Det er først og fremst interessant å følge de medlemmene som stiftet foreningene, som var initiativtakere, og som var aktive de første årene etter opprettelsen. Særlig gjelder dette kvinnesaksforeningen, som oppsto i et mye smalere miljø enn den senere kom til å bestå av. De Nødlidendes Venner vil følges fra stiftelsen i 1827 fram til ca. 1840. For å kunne si noe om arbeidsdeling var det nødvendig å bruke tilsynsprotokollene fra det første asylet som ble opprettet i 1837, siden lite materiale er oppbevart fra den første tiden. Fra Trondhjems Kvinnesaksforening er det oppbevart møteprotokoller fra de første årene. Det var naturlig å begynne ved stiftelsen i 1885, og avslutte i 1901, da bevegelsen fikk sin første store seier, begrenset kommunal stemmerett for kvinner.

Begrepene borgerskap, middelklasse, forening og miljø kommer til å bli brukt i denne

fremstillingen. Borgerskap og middelklasse vil diskuteres i kapittel 2, mens forening og miljø vil bli forklart her. Med miljø menes den sosiale bakgrunnen til medlemmene av de to foreningene, samt tilknytningen mellom medlemmene innad i foreningen. Sosial status og klassetilhørighet vil også være viktige her. Definisjonene på begrepene er flytende, spesielt siden denne studien strekker seg over et langt tidsrom, og fordi innholdet i begrepene stadig endret seg. I denne studien vil miljø og sosial tilhørighet være knyttet til klassetilhørighet, slik det vil bli forklart i kapittel 2. Forening vil bli brukt om enhver permanent forening, organisasjon, foretak, selskap eller assosiasjon der medlemskapet var frivillig. Begrepene vil altså ikke brukes som atskilte fenomener, slik de til en viss grad ble på 1800-tallet.³

Forskningssituasjonen

Det har blitt skrevet mye om sosial klasse, foreninger og kvinnesak i Norge på 1800-tallet. For denne studien er det spesielt tre temaer som må trekkes frem. Det første er den «glemte» middelklassen, det andre er foreningsdannelse som et middelklassefenomen, og det tredje er sammenhengen mellom veldedighetsarbeid og senere organisering, spesielt innenfor kvinnesaksbevegelsen.

Den «glemte» middelklassen

Flere historikere har trukket frem at middelklassen har blitt oversett som fenomen i norsk forskning. I Sverre Steens bok «Drømmen om frihet» fra 1973, skriver han om den norske middelklassen som «den glemte samfunnsklasse».⁴ Jan Eivind Myhre har tatt for seg historiografien til middelklassen, og konkluderer som Steen med at klassen på mange måter har blitt oversett.⁵ Dette tillegger han at historikere ikke har sett på middelklassen som et eget fenomen, men har kommet inn på temaet gjennom annen forskning, for eksempel på organisasjoner og politikk. En av grunnene til at middelklassen har blitt oversett, er at den ikke har hatt noen betydning innenfor de to hovedretningene i norsk akademia, henholdsvis den nasjonale, ruralt orienterte tradisjonen, og den radikale, marxistiske tradisjonen.⁶

Foreningsdannelse på 1800-tallet

Flere har påpekt at middelklassen var sterkt representert i de mange, nye foreningene som ble stiftet

³ Hans Try: *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv*. Øvre Ervik 1985: 10.

⁴ Sverre Steen: *Drømmen om frihet*. Oslo 1973.

⁵ Jan Eivind Myhre: «Finding the Middle-Class. Norway in a Comparative Perspective, C. 1870-1940», i *Scandinavian Journal of History*, vol. 19, Nr. 1 1994.

⁶ Jan Eivind Myhre: «The Middle-Classes of Norway, 1840-1940», i Ericsson, Fink og Myhre: *The Scandinavian Middle Classes 1840-1940*, Oslo 2004: 104-105.

på 1800-tallet, blant annet Steen og Myhre. Steens «instrumentteori» og «tomromsteori» har dominert forskningen på foreningsdannelse på 1800-tallet i Norge.⁷ Både Hans Try og Per Fuglum har viet kapitler til foreningslivet på 1800-tallet i sine bind fra Cappelens Norgeshistorie.⁸ Hans Try har tatt for seg en mer systematisk gjennomgang av foreningsdannelsen i Norge, i boka «Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv» fra 1985.⁹ Anders Kirkhusmo har også bidratt til forskningen, men har hatt et mer lokalhistorisk perspektiv.¹⁰

Veldedighet og kvinnesak

Argumentet om at deltakelse i veldedighets- og misjonsarbeid la grunnlaget for kvinners senere deltakelse i samfunnslivet har blitt fremsatt en rekke ganger. Birgitta Jordansson har skrevet om kjønn og fattigpolitikk i Göteborg i boka «Den goda människan från Göteborg», og trekker spesielt frem kvinners deltakelse i veldedighetsforeninger.¹¹ Linda Clark har viet et kapittel i boka «Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe» til kvinners filantropiske virksomhet og knyttet det til politisk reform senere i århundret.¹² Både Clark og Jordansson, og indirekte Sverre Steen, legger vekt på at deltakelse i organisasjonslivet fungerte som en treningsarena der kvinner og menn fikk øve seg på organisering, administrering og demokrati, noe som gjorde dem klare til å delta i det politiske livet. Denne studien vil følge dette resonnementet, og samtidig forsøke å vise hvordan det kom til uttrykk i to foreninger i 1800-tallets Trondheim. Gjennom å gå dypere inn i to foreninger vil denne studien forsøke å nyansere bildet. Familie, nettverk og politisk tilhørighet kan ha vært vel så viktige faktorer for kvinners deltakelse i organisasjons- og samfunnslivet, som tidligere arbeid med veldedighet.

Metode

I denne studien er prosopografi og komparasjon brukt som metode. Prosopografi, eller kollektiv biografi, er brukt når det gjelder styremedlemmene i de to foreningene, mens komparasjon er brukt på et mer overordnet nivå. Komparasjonen omfatter også prosopografien. Det har vært viktig å få informasjon «innenfra», altså informasjon fra foreningene selv eller informasjon som medlemmene

⁷ Sverre Steen: «De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati», i *Historisk Tidsskrift*, bind 34, Oslo 1948.

⁸ Hans Try: «To kulturer, en stat 1851-1884», i Mykland (red.): *Norges Historie*, bind 11, Cappelen 1979.

Per Fuglum: «Norge i Støpeskjeen 1884-1920», i Mykland (red.): *Norges Historie*, bind 12, Cappelen 1978.

⁹ Try 1985.

¹⁰ Anders Kirkhusmo: «Lokalhistorien og fremveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelags-bygdene i tida ca. 1850-1900», i *Heimen*, bind 16, 1974.

Anders Kirkhusmo: «Kulturliv og organisasjonsmønster i lokalsamfunnet», i Fladby og Winge (red.): *Lokalsamfunn under omstøpning. Den nyeste tids lokalhistorie*. Oslo 1977.

¹¹ Birgitta Jordansson: *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets främavxt*. Eslöv 1998.

¹² Linda Clark: *Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge 2008.

selv har skrevet. Det at protokoller de selv har skrevet blir brukt, gjør at man får et innblikk i foreningens «indre liv».

Kollektiv biografi

I denne studien har styremedlemmene i de to foreningene blitt undersøkt, og for å kunne si noe om dem som gruppe, blir begrepet «kollektiv biografi» brukt. Dette kalles også «prosopografi», og er en undersøkelse av bakgrunn og karakteristikk av en gruppe mennesker. I en tradisjonell utførelse av prosopografi vil spørsmål som fødsel og død, giftemål og familie, utdanning, rikdom og yrke bli stilt, og det undersøkes om det finnes korrelasjoner mellom dem. Metoden har blitt brukt innenfor mange vitenskaper, først politisk historie (særlig om antikken), og senere sosialhistorie og samfunnsvitenskapene. I politisk historie blir detaljkunnskap og «kvalitative» egenskaper ved en begrenset gruppe, ofte eliter, trukket frem. I sosialhistorie og samfunnsfag baserer det seg mer på statistikk fra en stor gruppe, eller «massene».¹³

Lawrence Stone hevder at prosopografi potensielt kan bringe ulike vitenskaper sammen, som historie med sosiologi og psykologi.¹⁴ T. F. Carney er mer kritisk til metoden, blant annet på grunn av at mangelen på data kan være stor, og fordi prosopografi ikke kan gi et fullstendig bilde av forskningsobjektet.¹⁵ Han konkluderer likevel med at prosopografi *kan* fungere, så lenge det blir supplert med andre metoder.¹⁶ Problemet med at kildematerialet ofte er begrenset gjelder også for mange av personene i denne undersøkelsen. Denne studien omhandler verken elitene eller «massene», men en liten gruppe innenfor middelklassen, og bruker både kvantitative og kvalitative kilder. Slik vil denne studien plassere seg midt mellom de to ytterpunktene presentert ovenfor. Studien er dermed ikke egnet for å beskrive hele middelklassen, men er en case-studie som sammen med en et større samfunnsperspektiv kan si noe om middelklassen, foreningsdannelse og kvinnesak på 1800-tallet.

Begrepet prosopografi blir først og fremst brukt av historikere som studerer antikken, mens moderne historikere oftere bruker begrepet kollektiv biografi. Det vil bli omtalt som kollektiv biografi i denne studien. Det er tatt et valg om å inkludere informasjon om personene som ikke er direkte relevant for å kunne si noe om personenes sosiale tilhørighet. Historie handler også om å fortelle, om å gjøre historien levende. Studien kunne sikkert ha blitt gjennomført ved å kun bruke sikre faktaopplysninger om personene, men det ville ha gitt dårligere lesbarhet og gjort teksten fargeløs.

¹³ Lawrence Stone: «Prosopography», i *Dædalus* vol. 100, Nr. 1, 1971 (46-79): 46.

¹⁴ Stone 1971: 73.

¹⁵ T. F. Carney: «Prosopography: Payoffs and Pitfalls», i *Phoenix* vol. 27, Nr. 2, 1973 (156-179): 158 og 177.

¹⁶ Carney 1973: 178-179.

Komparasjon

Som nevnt over er det ikke nødvendigvis nok å kun bruke kollektiv biografi. Komparasjon og analyse vil derfor bli brukt. Når man bruker komparativ metode, eller sammenligning, holder man minst to fenomener av samme type opp mot hverandre.¹⁷ Her vil komparasjon bli brukt ved å sammenligne de to foreningene og medlemmene i dem. De to foreningene vil bli sett på ut fra sin egen samtidige kontekst, samtidig som foreningene vil bli sammenlignet med hverandre. Et gjennomgående trekk ved komparasjonen vil være den kontinuerlige samfunnsendringen Trondheim og Norge gikk gjennom på 1800-tallet. Flere fenomener blir derfor tatt opp parallelt i komparasjonen.

Kildegrunnlag og utfordringer

I denne studien har det blitt brukt en rekke forskjellige typer kilder. Først og fremst er det brukt arkivmateriale fra de to foreningene, men også folketellinger og andre digitale kilder, genealogier og personalhistorier, i tillegg til sekundærlitteratur blir benyttet. Kildene som er brukt er både primær- og sekundærkilder, både akademiske og populærvitenskapelige, både samtidige og moderne. Det er gjort slik for å gi oppgaven en dybde den ikke ville ha fått om kun én type kilde ble brukt.

Arkiv

To arkiv har hovedsakelig blitt brukt, ett privatarkiv fra De Nødlidendes Venner og ett fra Trondhjems Kvinnesaksforening. Arkivet til De Nødlidendes Venner er spredt på to steder, Gunnerusbiblioteket og Statsarkivet i Trondheim. På Gunnerusbiblioteket omfatter arkivet den første tiden, med abonnementsliste og vedtekter, mens det finnes senere materiale på Statsarkivet, blant annet tilsynsprotokollene fra asylene. Møteprotokoller fra Trondhjems Kvinnesaksforening finnes på Gunnerusbiblioteket. Privatarkivene til Klubselskabet Harmonien og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab på Gunnerusbiblioteket har blitt brukt i mindre grad, for medlemslister.

En av de største utfordringene med å bruke arkivmateriale fra 1800-tallet er at det meste er håndskrevet i gotisk skrift. Det er derfor tidkrevende å lese og å transkribere materialet. I tillegg var tilsynsprotokollene fra Byens Asyl, en viktig kilde til arbeidsdelingen i De Nødlidendes Venner, i dårlig stand. Det virker ikke som det var ment at protokollene skulle oppbevares for ettertiden, da de var brukt som notatblokker i ettertid, preget av til dels slurvete håndskrift og tilsmusset av blekk.

¹⁷ Knut Kjeldstadli: *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo 1999: 265.

Det var også begrenset hvor mye de skrev i både møte- og tilsynsprotokollene. Arbeidsdelingen kommer ikke alltid frem eksplisitt i protokollene, men må leses mellom linjene. De blir derfor gjenstand for subjektiv tolkning.

Når det gjelder tilsynsprotokollene fra De Nødlidendes Venner fins det to protokoller som begge ble påbegynt i 1837. Den ene går fra 1837 til 1840, og strekker seg over nærmere 90 sider. Den andre protokollen går fra 1837 til 1853, men strekker seg over kun 12 sider i tidsrommet 1837-1840. Det virker ikke som om protokollene har tjent forskjellige funksjoner; de samme personene har skrevet i begge protokollene i samme tidsrom, og liknende ting omtales i begge. Den eneste forskjellen er at protokoll nummer 2 er mer omfattende enn protokoll 1. Siden protokollenes funksjon er den samme, eller at det ikke fremkommer hvordan de er forskjellige, vil begge bli omtalt som «tilsynsprotokollen» i teksten. Det vil fremkomme i notene hvilken av dem det er snakk om.

Folketellinger og digitale kilder

Folketellingene mellom 1801 og 1910 har vært svært nyttige, spesielt som et «startpunkt» for forskningen på personene. Styremedlemmene i Trondhjems Kvinnesaksforening var alle å finne i folketellingene, mens styremedlemmene i De Nødlidendes Venner krevde mer leting. De var aktive i foreningen rundt 1830 og 1840, en tid det ikke finnes folketellinger fra. Mange var barn ved folketellingen i 1801, og mange var døde ved folketellingen i 1865. Her var det en utfordring å oppspore kvinnene, spesielt de gifte. Som det vil komme frem i kapittel 2 kan en strategi for å bestemme de gifte kvinnenes status være å se på ektemannen og hans yrke og bakgrunn, men det har også vært viktig å finne ut av kvinnenes egen bakgrunn og foreldrenes yrker. Grunnen til at kvinnene har vært vanskeligere å oppspore enn mennene, er at mennene stort sett beholdt sitt navn hele livet, mens kvinnene tok sin ektemanns etternavn når de giftet seg. Å finne pikenavnene var derfor en utfordring som krevde mye detektivarbeid. I folketellingene kan navnene være stavet på forskjellige måter, og forskjellige kallenavn kan ha blitt brukt.

Aviser

Aviser er i mindre grad brukt som kilder. De er i hovedsak brukt for å gi tilleggsopplysninger, for å vise hvordan hendelsene ble omtalt på den tida de skjedde. Trondhjems Adresse-Contoirs Efterretninger (Adresseavisa) og Dagsposten var to av de største avisene i Trondheim på 1800-tallet. Adresseavisa er brukt i forbindelse med kunngjøringer («bemærkninger»), mens Dagsposten bare er brukt i én sammenheng, da avisen gjengav et foredrag av Thora Storm. I mange tilfeller kan samtidige kilder være nyttige, fordi de ikke har gått gjennom noen form for tolkning eller

bearbeidelse i ettertid, bare redaksjonelle endringer i den samtiden de hørte til.

Genealogier, familieberetninger og biografier

For å kunne skrive kollektive biografier om styremedlemmene har det vært nødvendig å bruke mange typer kilder. Informasjonen i folketellingene er ofte sparsom, og det har derfor vært nødvendig å finne informasjon andre steder. Det har særlig vært to utfordringer knyttet til å skrive de kollektive biografiene. For det første har det vært vanskelig å oppdrive informasjon og kilder fordi personene levde på 1800-tallet og ikke var en del av overklassen. Enkelte av dem, kjente eller profilerte personer, har vært å finne gjennom Norsk Biografisk Leksikon, men slett ikke alle var kjente. Mange var helt vanlige folk med helt vanlige yrker. For det andre har det vært utfordrende å finne informasjon om kvinnene. Der ingen informasjon var å finne om kvinnene, var det nødvendig å gå gjennom ektemannen. Fordi tidsspennet er stort, fordi mange av personene er kvinner, og fordi kildematerialet om mange er tynt, har det vært nødvendig å bruke genealogier og biografier for å kunne skrive de kollektive biografiene.

Genealogiene og biografiene har noen utfordringer knyttet til seg. Når det gjelder genealogier har ofte forfatteren skrevet om sin egen slekt, og mye av informasjonen kan være bygd på anekdoter og fortellinger. Et annet problem kan være at forfatteren har hatt et behov for å pynte på sannheten, enten bevisst eller ubevisst. Hvis forfatteren har kjent de han skrev om, eller var i nær familie med dem, må man regne med at forfatteren er farget av sitt bekjentskap til dem. Genealogier er derfor ikke nødvendigvis objektive kilder til kunnskap. Nå skal det også sies at biografier ofte er bygget på nettopp anekdoter og historier – det er det som gir dem liv. Man får ikke et virkelig inntrykk av menneskene hvis man bare har data som fødselsdato og fødested å forholde seg til. Bruken av slike kilder i denne studien blir derfor rettfærdiggjort ved at det handler om mennesker.

Oppgavens struktur

Problemstillingen er kompleks og består av flere deler. Disse delene går til en viss grad inn i hverandre, og det er derfor vanskelig å dele det inn i to separate deler. Avgrensingen i tid vil være nokså flytende, siden studien i tillegg vil komme inn på tiden *før* og *mellom* de to foreningene. Studien har derfor fått en tradisjonell «samfunnsvitenskapelig» struktur, med teori, empiri og analyse, der de to foreningene blir brukt som holdepunkter.

I kapittel 2 vil jeg diskutere begreper knyttet til borgerskap, stand og klasse. Dette er nødvendig for å kunne plassere medlemmene i foreningene sosialt, og for å forstå endringsprosessene i den sosiale strukturen på 1800-tallet. Her vil middelklassen få spesiell plass. Særlig forhold knyttet til kvinners posisjon og kjønnsidealene vil være sentralt. Hva var «kvinnelige»

og «mannlige» oppgaver? Foreningslivet på 1800-tallet, og spesielt foreninger der kvinner var tilstede, vil også diskuteres. Hvilke typer organisering fantes det?

I kapittel 3 og 4 vil jeg presentere de to foreningene. I kapittel 3 vil styremedlemmenes bakgrunn og arbeidsdeling i De Nødlidendes Venner diskuteres. I kapittel 4 vil det samme bli diskutert i Trondhjems Kvinnesaksforening. Hvilket miljø kom styremedlemmene fra? Hvilken sosial bakgrunn hadde de? Delte de arbeidet i foreningen ut fra kjønn? De kollektive biografiene har fått mye plass i kapittel 3 og 4, fordi det var nødvendig for å kunne svare på hvilket miljø de kom fra og hvilken klasse de tilhørte.

I kapittel 5 vil jeg diskutere og analysere informasjonen som kom fram i kapittel 3 og 4 ut fra teoriene som ble presentert i kapittel 2. Var miljøene i de to foreningene like? Kan 1800-tallets samfunnsendringer spores i foreningene? Hvilken betydning hadde veldedighetsforeninger for kvinnesaksbevegelsen? Til slutt vil jeg oppsummere og konkludere i kapittel 6.

Kapittel 2: Klasse, kjønn og forening

Problemstillingene som ble presentert i forrige kapittel handlet om hvorvidt man kan snakke om en sammenheng mellom veldedighetsarbeid og kvinnesaksbevegelse på 1800-tallet, og hvordan samfunnsendringene på 1800-tallet kan spores i foreningene. Det skal undersøkes om to foreninger, Selskabet De Nødlidendes Venner og Trondhjem Kvinnesaksforening, utgikk fra samme type miljø i hver sin ende av 1800-tallet. For å kunne svare på dette er det nødvendig å gå gjennom noen temaer. For det første vil borgerskapsbegrepet bli diskutert, sammen med utviklingen av en middelklasse og kvinners stilling i denne. Det vil diskuteres hvordan borgerstanden ble til middelklassen, og hvordan kvinners sosiale posisjon ble bestemt i perioden. Her vil det skarpe skillet mellom kjønnene i middelklassen bli tatt opp. Deretter vil foreninger hvor kvinner var tilstede bli diskutert, fra veldedighetsforeninger, via kristne foreninger, til kvinnesaksforeninger. Forskjellige måter å dele inn ulike typer foreninger vil bli drøftet, samt hvordan foreninger kan passe inn i flere kategorier. Her er spesielt to kategorier sentrale; organisering for andre og organisering for seg selv. Til slutt vil det diskuteres hvordan foreninger med aktive, kvinnelige medlemmer ofte passer inn i begge kategoriene.

Borgerskapet

De to gruppene som skal studeres i de påfølgende kapitlene, kan sies å ha tilhørt «borgerskapet». Hva som ble ment med begrepet endret seg i perioden, og kan defineres ut fra juridiske eller sosiale mål. Den juridiske definisjonen var særlig knyttet til borgerlige plikter og rettigheter, og til yrke og økonomi. Å være en borger betydde at man hadde rett til å drive bestemte næringer. Før 1800-tallet måtte man avlegge ed til borgermesteren og betale en avgift for å drive «borgerlig næring». De borgerlige næringer var handel og håndverk. Handelsmenn måtte bli tildelt kjøpmannsborgerskap, mens håndverkere måtte bli opptatt i lauset, der det fantes laug, og ha avlagt mesterprøve, for å bli en del av borgerskapet.¹⁸ Å være en «borger» var altså ikke synonymt med å være en «innbygger». Innenfor borgerskapet kunne man også skille mellom høyere og lavere borgerskap. Det nedre borgerskapet, eller «småborgerskapet», omfattet blant annet håndverkere, kremmere, høkere, gjestgivere, lavere kjøpmenn og ulike profesjoner.¹⁹ Man kunne også skille mellom to former for formelt borgerskap; de som drev med innenlandshandel og de som drev med utenlandshandel. Dette skillet ble utvannet etter hvert, samtidig som skillet ikke varte evig og man kunne rykke opp i

¹⁸ Ida Bull: «Politisk kultur i stiftsbyene – erfaringer med borgernes medbestemmelse» i Bull og Maliks (red.) *Riket og regionene. Grunnlovens regionale forutsetninger og konsekvenser*. Trondheim 2014: 140.

¹⁹ Bull 2014: 146.

hierarkiet.

I perioden som studeres her hadde en sosial definisjon på borgerskapet begynt å utvikle seg. Her ble begrepet knyttet til sosiale og økonomiske klasseforhold. «Borgerskapet» gikk fra å omtale borgerne i en by, altså de som hadde rett til å drive borgerlig næring, til å bli mer synonymt med embetsstanden og det øvre handelsborgerskapet. Rundt 1800, og kanskje spesielt etter 1814, kunne «borger» også bety «statsborger», der statsborgeren hadde stemmerett i landet.²⁰ Etter hvert ble borgerskap ikke lenger bare synonymt med «byborger» eller «statsborger», men henviste til sosial posisjon i samfunnet i tillegg.²¹ Borgerskapsbegrepet fikk en videre betydning, som en sosial og økonomisk klasse.²² Disse borgerbegrepene eksisterte ofte parallelt med hverandre.²³ Dette vil si at borgerbegrepet utviklet seg fra én betydning (rett til å drive borgerlig næring), til å få flere betydninger, der overgangen mellom disse var flytende. Endringen av betydningen av begrepet henger også sammen med de samfunnsendringene 1800-tallet så, der stand ble til klasse og borgerstand ble til middelklasse.

Fra stand til klasse

I perioden fra 1800 til 1860-70-tallet omtales ofte Norge som et standssamfunn. Standssamfunnet strekker seg lengre tilbake i tid enn 1800, til senmiddelalderen eller tidlig nytid, og man kan diskutere om Norge faktisk var et standssamfunn så sent som 1800. En stand kan beskrives som en sosial struktur, preget av stabile sosioøkonomiske relasjoner mellom samfunnsgruppene, som utgjør rammene for menneskelig samhandling.²⁴ I standssamfunnet var folket inndelt i klart avgrensede grupper, med faste rettigheter og plikter.²⁵ Helt enkelt kan man si at i Norge var embetsstanden på toppen, før borgerstanden og til sist bondestanden, men i realiteten var dette mer komplisert. Standssamfunnet var kjennetegnet av liten sosial mobilitet. I dette ligger det at man i stor grad ble værende der man ble født. Ikke bare gjaldt forskjellige rettigheter og plikter for de ulike stendene, men også det sosiale og kulturelle spilte inn på avstanden mellom folk.²⁶ I resten av Europa var toppen av samfunnet adelen, men Norge hadde ikke en slik klar, avgrenset overklasse. Det var likevel andre grupper som kunne fylle denne posisjonen, som rike handelsmenn som drev internasjonal handel, og embetsmenn.²⁷

Knut Mykland deler stendene i Trondheim inn i tre: «den bedre stand», «borgerstanden» og

²⁰ Bull 2014: 140-141.

²¹ Myhre 2004: 110-114.

²² Bull 2014: 163.

²³ Bull 2014: 141.

²⁴ Tore Pryser: *Norsk Historie 1814-1860. Frå Standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo 1999: 19.

²⁵ Pryser 1999: 19.

²⁶ Pryser 1999: 23.

²⁷ Myhre 1994: 245.

«den ringere stand». Den bedre stand, eller «de kondisjonerte», omfattet embetsmenn, store grosserer og de større butikkhandlerne. Lenger ned på rangstigen kom borgerstanden med bestillingsmenn, innenlandshandlere, vertshusholdere, høkere og håndverkere. Et av de tydeligste skillene mellom borgerstanden og den bedre stand var hvor de kom fra. Den bedre stand stammet i stor grad fra dansker og flensburgere, eller var sønner av velstående kjøpmenn og embetsmenn. Storparten av borgerstanden stammet fra småkårsfolk, eller fra folk som hadde kommet til byen fra landet.²⁸ Nederst i det sosiale hierarkiet var den ringere stand, med soldater, tjenestefolk og sjømenn. Disse utgjorde omtrent to tredjedeler av befolkningen i byen.²⁹ Denne modellen kan også brukes på bygdene, men der ville bøndene utgjøre borgerstanden, mens husmenn, daglønne, innerster og fattige ville regnes til den ringere stand.³⁰

For Trondheims del kan man si at overklassen, eller den bedre stand, bestod av den rike handelseliten som hadde etablert seg i byen fra 1600-tallet. Disse hadde bakgrunn fra Danmark og Tyskland, og slekter fra Flensburg var spesielt godt representert.³¹ Denne gruppen drev både nasjonal og internasjonal handel, og hadde store nettverk.³² I tillegg til denne eliten av handelsmenn som opererte internasjonalt, skriver Ida Bull at borgerskapet i Trondheim rundt 1800 bestod av ytterligere tre deler. Etter de som drev handel internasjonalt kom nordlandshandlerne, så håndverkere og høkere. Under dem kom arbeidsfolk fra byene og innflyttere fra landet.³³ Knut Mykland omtaler den lille handelseliten som «Søgadepatrisiatet». Det var en liten krets i Trondheim som bestod av de store grossererne og handelsmennene som drev med internasjonal eksport og import. De fikk navnet sitt fra gaten der de både bodde og handlet, Søgaden, i dag Kjøpmannsgata. De var bare rundt 20 familier, men sammen hadde de samlet det meste av handel og næring på sine egne hender.³⁴ I løpet av 1800-tallet mistet denne gruppen sin makt, mye på grunn av at industrialiseringen og endringen i næringslivet hadde skapt plass for nye menn. Småkjøpmenn og krambodhandlere kom seg opp og frem og tok over deler av Søgadepatrisiatets næringsgrunnlag. Flere som tidligere hadde vært små krambodhandlere utvidet driften og ble etter hvert grosserer.³⁵ Den bedre stand, representert ved handelseliten, ble avløst av en bredere overklasse, og borgerstanden ble til middelklassen i det nye samfunnet.³⁶ Siden Norge ikke hadde noen adel kan

²⁸ Knut Mykland: «Fra Søgaden til Strandgaten, 1807-1880», bind 3 i *Trondheims historie 997-1997*. Trondheim 1997: 22.

²⁹ Mykland 1997: 26.

³⁰ Pryser 1999: 24.

³¹ Ida Bull: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Akademisk avhandling, Trondheim 1998: 2.

³² Bull 1998: 11.

³³ Bull 1998: 12.

³⁴ Mykland 1997: 17 og 387.

³⁵ Try 1979: 326.

³⁶ Mykland 1997: 388.

man diskutere om Norge faktisk var et standssamfunn, men det er ikke noen tvil om at samfunnsdelingen endret karakter fra midten av 1800-tallet.

Middelklassen

Samfunnet gikk altså gjennom en endring, fra et tradisjonelt standssamfunn med liten sosial mobilitet, til et klassesamfunn med mindre avstand mellom gruppene og større sosial mobilitet.³⁷ I klassesamfunnet ble de gamle stendene avløst av nye grupper, der skillene mellom dem ikke var like store. Embetsstanden og øvre deler av borgerstanden utgjorde en liten elite, mens en ny, stadig voksende middelklasse vokste frem fra resten av borgerskapet og de lavere samfunnslag. Sverre Steen skriver at middelklassen både var uensartet og ustabil, og at de fleste tilhørte den. Her hørte lærere, gårdbrukere, offentlige tjenestemenn, skippere, handels- og industrifullmektige, menn i frie yrker som veterinærer og agronomer, til. Den største gruppen var gårdbrukere, enten selveiende eller leilendinger.³⁸ Særlig profesjonene (lærere, advokater, leger og lignende) og små og mellomstore handelsmenn, fikk stor sosial, kulturell og politisk innflytelse i middelklassen.³⁹ Et av kjennetegnene ved middelklassen var det økende fokuset på utdanning og å stige i rekkene. Likevel beholdt mange sin gamle status, spesielt menn. Steen skriver at ugifte kvinner fra høyere borgerskap ofte rykket ned på den sosiale rangstigen når de fikk seg jobb, fordi «kvinnejobbene» var middelklassejobber, som telegrafistinne, telefondame og lærerinne. Disse kvinnene kunne altså ha vært døtre av embetsmenn, men arvet ikke nødvendigvis lenger foreldrenes status da de gikk ut i arbeidslivet.⁴⁰

Samfunnsendringen som er omtalt ovenfor skjedde gradvis. Det var en del av en prosess som skjedde i løpet av en lang tidsperiode, og kom til ulike byer og bygder på forskjellige tidspunkt. Hans Try hevder at denne endringen er vanskelig å spore i samfunnet på 1800-tallet, og at det som står sterkest ut ikke er klasse- og fellesskapsfølelse, men individualitet og en mangel på fellesskapsfølelse.⁴¹ En tydelig og rigid samfunnsdeling mellom stender og klasser er derfor ikke nødvendigvis den mest riktige måten å omtale samfunnet på. En relativt tydelig samfunnsinndeling vil likevel bli brukt her, selv om overgangen mellom klassene var flytende.

Kvinnerns sosiale posisjon

Da grunnloven ble skrevet i 1814 fikk borgere stemmerett. Dette omfattet likevel bare 7-8 prosent

³⁷ Mykland 1997: 22.

³⁸ Steen 1973: 134-135.

³⁹ Myhre 1994: 241.

⁴⁰ Steen 1973: 136.

⁴¹ Try 1979: 323.

av befolkningen, og alle kvinner var utelatt.⁴² En kvinne kunne verken bli tildelt kjøpmannsborgerskap eller avlegge mesterprøve, så selv om det ikke ble nevnt eksplisitt i formuleringen i grunnloven, ble kvinner utelukket fra borgerskapet og dermed fra å få stemmerett.⁴³ Spørsmålet blir derfor: hvis de ikke tilhørte borgerskapet, hvor hørte de til da? Margareta Matovic har skrevet om ekteskapsinngåelser i Stockholm på 1800-tallet. Ønsket om en likeverdig partner sto sterkt der, og det er derfor nærliggende å tro at man i størst mulig grad lette etter en partner med samme sosiale bakgrunn som seg selv. Selv om kvinner ikke var borgere, arvet de likevel farens sosiale posisjon, og det samme skjedde når de ble gift.⁴⁴ Mannens sosiale posisjon ble kvinnens sosiale posisjon. Dette betød ikke at de fikk de samme rettighetene og pliktene som mannen, men at de ble plassert i samme sosiale sjikt.

Dette gjelder også når man snakker om å plassere kvinner i stender eller klasser. I standssamfunnet, som i høyeste grad var et patriarkalsk system, fikk kvinnene status etter ektemannen eller faren. I klassesamfunnet kan det argumenteres for at det skjedde en endring, i at flere kvinner ble *yrkeskvinner*, og forble ugifte hele livet. Sverre Steen hevder som nevnt at det skjedde en «nedrykning» av kvinner fra den borgerlige standen til middelklassen, fordi sosial status i klassesamfunnet ble knyttet opp til yrke og økonomi i større grad enn før.⁴⁵ Mange kvinnelige yrkestakere ble identifisert med sitt yrke, og den sosiale posisjonen yrket hadde i samfunnet. Siden det ikke fantes yrker som var «passende for kvinner» høyere opp i det sosiale hierarkiet, ble kvinner fra disse lagene etter hvert å regne som middelklassekvinner. Likevel kunne de ugifte kvinnene som kom i middelklasseyrker være aktuelle koner for menn fra høyere sosiale lag. Slik kunne kvinners sosiale posisjon være flytende.

Hvordan kvinnene titulerte seg selv endret seg gjennom 1800-tallet. Deres tittel var avhengig av ektemannens eller farens posisjon, og titler på mødre og døtre fulgte hverandre, slik at døtre av «madamer» var «jomfruer», mens døtre av «fruer» var «frøkner». Meningsinnholdet i disse titlene endret seg også. Opprinnelig var frue og frøken adelige titler, mens madame og jomfru hørte til borgerskapet. Etter hvert gikk det inflasjon i bruken av frøkentittelen, og adelen satte prinsessetittelen på toppen for å skille klassene. Frue og frøken ble altså borgerlige titler, ikke adelige, senere i århundret. Madame og jomfru ble fremdeles brukt, men beveget seg nedover på

⁴² Vidar Hjelmtveit: «Sosialpolitikk i historisk perspektiv» i Mary Ann Stamsø (red.): *Velferdsstaten i endring. Norsk helse- og sosialpolitikk i starten av et nytt århundre*. Oslo 2005: 28.

⁴³ Kai Østberg: «Kvinnelighet og mannlighet som dimensjoner i det politiske liv i Norge før og etter 1814» i Åsa Karlsson Sjøgren (red.): *Kvinnor och politik i det tidligmoderna Norden*. Reykjavik 2007: 95.

⁴⁴ Margareta Matovic: *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850-1890*. Stockholm 1984: 27.

⁴⁵ Steen 1973: 136.

den sosiale rangstigen i borgerskapet.⁴⁶

Enker, og senere ugifte kvinner, stod i en særstilling med tanke på rettigheter i samfunnet. Frem til 1863 var det bare enker som var myndige, mens andre kvinner var under verge av sin far eller ektemann, og kunne verken styre sin egen økonomi eller inngå kontrakter uten tillatelse, etter loven.⁴⁷ Å bli enke kunne føre til vanskeligheter. Uten ektemannens inntekt kunne enken bli ført ut i fattigdom og nød, eller i det minste miste sin vanlige livsstandard. For ressurssterke enker var situasjonen en annen. De kunne klare å opprettholde husholdet, og kunne overta sin avdøde ektemanns bedrift eller arbeidsoppgaver.⁴⁸ Dette ga enken en makt og en selvstendighet hun ikke hadde mens mannen var i live. I 1863 ble ugifte kvinner myndige etter fylte 25 år, før myndighetsalderen ble satt ned til 21 år i 1869. Gifte kvinner forble umyndige frem til 1888.⁴⁹

Her er det viktig å skille mellom teori og praksis. Selv om kvinner etter loven ikke var myndige, betød det ikke at de ikke kunne inngå avtaler og styre sin egen økonomi i praksis. Hilde Sandvik har vist at tingbøker gir et annet bilde enn loven, med tanke på kvinners rettslige stilling. Hun skriver at «gifte kvinner stiftet gjeld, kjøpte og solgte og inngikk viktige kontrakter. De møtte opp på tinget og forhandlet på vegne av husholdet».⁵⁰ Hun skriver at myndighet må brukes som et relativt begrep, siden praksis ofte skilte seg fra loven.⁵¹ Kari Helgesen har skrevet om supplikken som kvinnehistorisk kilde, og skriver «at lovverket var kjønnsdiskriminerende, er gitt, men *innen lovens rammer* synes kvinnes rettslige stilling i praksis å ha vært like god som for samfunnet som helhet – dersom de nådde frem til de sentrale myndigheter med supplikk»⁵². Hun skriver at kvinner kunne søke om å bli «eget verge», og få samme myndighet som mindreårige menn, og slik få råderett over egen formue. Alle slike søknader Helgesen har i sitt utvalg ble innvilget.⁵³ Som vi skal se ble skillene mellom kjønnene skjerpet i den nye, borgerlige middelklassen på 1800-tallet, men man kan likevel anta at det fantes muligheter for kvinner til å omgå loven.

Kvinnelig og mannlig i middelklassen

Et karakteristisk trekk ved den nye middelklassen var det stadig klarere skillet mellom kjønnene. Man snakker ofte om den private og den offentlige sfæren, der den private sfæren var knyttet til

⁴⁶ Brit Berggreen: *Da kulturen kom til Norge*. Oslo 1989: 163-167.

⁴⁷ Gro Hagemann: «De stummes leir?», kapittel i Blom og Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005: 214.

⁴⁸ Hanne Marie Johansen: «Widowhood in Scandinavia – an introduction», i *Scandinavian Journal of History*, 29:3-4 (171-191) 2010: 173-175.

⁴⁹ Kari Melby: «Husmortid», kapittel i Blom og Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005: 300.

⁵⁰ Hilde Sandvik: *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*. Doktoravhandling, Det Historisk-filosofiske fakultet, Oslo 2002: 257.

⁵¹ Sandvik 2002: 260.

⁵² Kari Helgesen: *Supplikken som kvinnehistorisk kilde*. Historisk tidsskrift, nr. 3 1982 (257-264): 264.

⁵³ Helgesen 1982: 260-261.

hjemmet og dermed til kvinnen, mens den offentlige sfæren var knyttet til livet *utenfor* hjemmet og dermed til (den borgerlige) mannen. Det klare skillet mellom offentlig og privat har fått kritikk for å være unyansert og uklart, men det er liten tvil om at menn og kvinner hadde klare, avgrensede oppgaver som var knyttet til kjønn. Den private og den offentlige sfæren var ikke helt atskilte, men skulle sammen utgjøre en helhet. Kjønnsdelingen var forankret i et syn som så menn og kvinner som ulike, men komplementære. Til sammen skulle det mannlige og det kvinnelige utgjøre en helhet. Dette brøt med det tidligere synet på kvinnen som en mindre fullverdig mann.⁵⁴

Komplementariteten mellom kjønnene gav utslag i arbeidsdelingen, både i hjem og i offentlighet. Kvinner og menn hadde ulike oppgaver de skulle utføre, og ulike steder oppgavene skulle utføres på.⁵⁵ Kvinnen skulle, ifølge «det viktorianske familieideal», ta seg av husarbeid, barnestell og oppdragelse. Hun hadde ansvaret for å skape et trygt hjem, og hadde ansvaret for småbarn og jenter inntil de ble gift. Faren hadde ansvaret for guttenes intellektuelle utvikling og skulle utøve disiplin og autoritet.⁵⁶ Han skulle også forsørge familien og virke i det offentlige liv.⁵⁷ Inndelingen i privat og offentlig sfære hadde altså praktiske følger, i form av «kvinneoppgaver» og «mannsoppgaver».

Ifølge Birgitta Jordansson var det en sammenheng mellom fremveksten av «det borgerliga samhället» på siste halvdel av 1800-tallet og en ny forståelse av mannlige og kvinnelige egenskaper og kjønnsroller.⁵⁸ Det svenske «borgerliga samhället» var ikke nødvendigvis synonymt med det norske borgerskapet eller middelklassen, siden det svenske samfunnet, med sin adel, hadde en litt annen sosial lagdeling enn Norge. Det «borgerliga samhället» hadde mange likhetstrekk med den nye (øvre) middelklassen som vokste frem etter 1850 i Norge, og slik er Jordanssons analyse relevant på tvers av landegrensene. I det følgende vil jeg bruke begrepet «borgerskap» i betydningen «øvre middelklasse» i Norge.

Ifølge Jordansson var den klare kjønnsdelingen i borgerskapet et resultat av samfunnsendringer. Borgerskapet måtte legitimere sin status som en ny klasse, og for mennene handlet dette om å befeste sin posisjon i samfunnet innenfor en ny sosial struktur. Det var viktig å skape et borgerlig hegemoni, og en slik profilering av klassen, der kjønn var sentralt, befestet mannens overordnede posisjon. Et uttrykk for dette er at det borgerlige mannsidealet siden har blitt sett på som middelklasseidealer: den borgerlige mannen skulle være samfunnsnyttig, disiplinert,

⁵⁴ Jordansson 1998: 44.

⁵⁵ Jordansson 1998: 57.

⁵⁶ Ida Blom: «Å hjelpe andre – og seg selv», i Ida Blom (red.): *Cappelens Kvinnehistorie. Bind 2: Renaissance, reformasjon, revolusjon. Fra ca. 1500 til i dag*. Cappelen 1992: 337.

⁵⁷ Ida Blom: «Frihet, likhet og – brorskap», i Ida Blom (red.): *Cappelens Kvinnehistorie. Bind 2: Renaissance, reformasjon, revolusjon. Fra ca. 1500 til i dag*. Cappelen 1992: 312.

⁵⁸ Jordansson 1998: 45.

flittig, arbeidsom og sparsommelig. I tillegg skulle han handle rasjonelt.⁵⁹ Jan Eivind Myhre trekker frem ordene nøysomhet, flittighet, ryddighet, rettferdighet, selvkontroll og rasjonalitet som beskrivende for middelklassen.⁶⁰ Sfæreinndelingen gjorde, som nevnt ovenfor, at mannen definerte seg ut fra samfunnet, mens kvinnen ble definert ut fra sin natur og måtte skjermes fra offentligheten.⁶¹ Samtidig ble den borgerlige kvinnen opphøyd som bedre enn andre kvinner i lavere sosiale sjikt, slik at klasse også her ble en faktor. At de borgerlige kjønnsidealene ble opphøyd som mer utviklet, bidro til konsolideringen av den nye klassen, og til skillet mellom kjønnene i den.⁶²

Middelklassen og foreningsdannelse

Å organisere seg i foreninger var ikke et helt nytt fenomen som oppstod på 1800-tallet. De gamle elitene i standssamfunnet organiserte seg i selskapelige foreninger, særlig fra slutten av 1700-tallet. Det sosiale samværet mellom medlemmene stod i fokus, og foreningene holdt store fester og dyre ball.⁶³ Etter hvert som denne gruppens posisjon ble svekket til fordel for den nye middelklassen, og en del av de eksklusive selskapelige foreningene forsvant, dukket det opp nye foreninger. Likevel bestod mange av de gamle selskapelige foreningene. Et eksempel på det er Klubselskabet Harmonien i Trondheim, stiftet i 1813, som fortsatt er i drift. Foreningen har i hele sin levetid kun tatt inn mannlige medlemmer - det «gamle» selskapelige organisasjonslivet var i stor grad mannsdominert.⁶⁴ De nye foreningene representerte en ny samfunns- og samværsform. Med industrialiseringen som kom i løpet av 1800-tallet flyttet folk på seg mer enn før, bort fra hjembygd og familie. Flere av lovene som tidligere hadde hindret at folk organiserte seg, ble avvirket. Opprørsloven, som hadde hindret allmuen i å samle seg, falt bort. Det samme gjorde konventikkelplakaten, som hindret religiøse samlinger. De gamle laugene ble avvirket, og med dem forsvant noe av den økonomiske tryggheten for håndverkere. Fagforeninger oppstod for å beskytte arbeiderne i industrien og andre yrkesgrupper.⁶⁵ De nye foreningene ble en erstatning for gamle og mer faste samfunnsforhold.⁶⁶ I prinsippet var disse foreningene åpne for folk fra alle samfunnslag, selv om medlemskontigenten i praksis stengte folk fra lavere lag ute.⁶⁷

Ifølge Hans Try kom oppblomstringen av nye foreninger i tre bølger eller faser. Foreningene

⁵⁹ Jordansson 1998: 45-48.

⁶⁰ Myhre 1994: 243.

⁶¹ Jordansson 1998: 46.

⁶² Jordansson 1998: 57.

⁶³ Ida Bull: «Foreningsdannelse i norske byer. Borgerlig offentlighet, kjønn og politisk kultur», i *Heimen*, Nr. 4 2007 (311-324): 311.

⁶⁴ Bull 2007: 311.

⁶⁵ Myhre 2004: 130-131.

⁶⁶ Try 1979: 436.

⁶⁷ Mykland 1997: 206.

spredte seg ujevnt over landet, og fenomenet kom til byene før de kom til bygda. Spesielt tidlig på 1800-tallet var foreningene et byfenomen, og i tillegg et borgerlig fenomen.⁶⁸ Mange foreninger ble stiftet både før og etter disse fasene, men på landsbasis kan man snakke om tre gjennombrudd. Den første bølgen kom på 1840-tallet, med særlig misjonsforeninger og avholds- eller måteholdsforeninger. Her ble foreningene organisert ovenfra, fra borgerskapet og bedre sosiale lag som holdt til i byene. Fra 1860-tallet kom den andre bølgen, organisert nedenfra, med bønder og bygdefolk på landet. Den tredje bølgen, en langt mer politisk bølge, kom fra 1880-tallet. Disse foreningene var organisert ovenfra, med base i byene.⁶⁹ Foreningene kom etter hvert til å bestå av folk fra alle samfunnslag, både byfolk og bønder, borgerskap og arbeiderklasse. Likevel har middelklassen hatt en spesiell rolle i foreningsdannelsen.

Den økte organiseringen i foreninger har blitt trukket frem som karakteristisk ved den nye middelklassen. På samme måte som det skarpe skillet mellom kjønnene var en måte å profilere den «nye» klassen på, kan det store oppsvinget i organisasjonslivet være et resultat av middelklassens ønske om å befeste sin posisjon i samfunnet. Organisering i foreninger gav makt, selv om middelklassen aldri organiserte seg som en samlet klasse, slik arbeiderklassen gjorde.⁷⁰ Middelklassen organiserte seg oftere i mindre enheter. Overklassen trengte ikke å organisere seg, arbeiderklassen manglet ofte midler til å organisere seg, mens forholdene lå godt til rette for foreningsdannelse i middelklassen. Som en ny og stor samfunnsgruppe kan det tenkes at foreningene i middelklassen ble opprettet for å beskytte gruppens økonomiske interesser, særlig siden laugene hadde mistet sin makt.⁷¹ På samme måte som det skarpe skillet mellom kjønnene var med på å befeste middelklassens posisjon, kan foreningene ha vært med på å skape en ny identitet for en ny klasse.

Typer foreninger

Det fins flere måter å kategorisere foreninger på. Inndelingen kan legge vekt på foreningens formål, dens oppbygning, eller dens funksjon. Jan Eivind Myhre opererer med fire typer organisering: yrkes- eller fagforeninger, filantropiske foreninger eller veldedighetsforeninger, foreninger knyttet til verdensanskuelse, og rent sosiale foreninger eller klubber.⁷² Per Fuglum bruker en litt videre modell. Han skiller i hovedsak mellom foreningenes formål, og bruker uegennyttige eller ideelle

⁶⁸ Try 1985: 24.

⁶⁹ Try 1979: 436-437, 445.

⁷⁰ Myhre 1994: 248-249.

⁷¹ Myhre 2004: 130-131.

⁷² Myhre 2004: 130.

foreninger, yrkes- eller interesseorganisasjoner, og en bred kategori av sosiale foreninger.⁷³ Sverre Steen brukte en enklere inndeling i 1948. Han skilte mellom foreninger som arbeidet for egne interesser, og foreninger som arbeidet for å hjelpe andre, men som ikke selv hadde behov for hjelp innenfor foreningens virkefelt.⁷⁴ Ida Blom har brukt en liknende inndeling som Steen. Hun skiller mellom «organisering for egne interesser» og «organisering for å hjelpe andre».⁷⁵ For kvinner var foreningslivet mer begrenset enn for menn, men kvinner var absolutt tilstede. Fra første halvdel av 1800-tallet gjorde kvinner seg gjeldende spesielt i filantropiske og kristelige foreninger, mens foreningene knyttet til kvinnesak og emansipasjon kom mot slutten av århundret. Kategoriene «organisering for andre» og «organisering for seg selv» vil bli brukt i det følgende.

Organisering for andre

Kvinnelig engasjement i organisasjonslivet i første halvdel av 1800-tallet speilet i stor grad det samtidige kjønnsidealet. Kvinner, som var omsorgspersoner av «natur», deltok i foreninger som jobbet med barselhjelp, barnestell og hjelp til nødlidende. Kvinner var også aktive i avholdsbevegelsen, og utenfor Norge i kampen for å avskaffe slaveriet.⁷⁶ Det er flere eksempler på foreninger med kvinnelige medlemmer som hadde som formål å hjelpe andre. Typisk dreide dette seg om veldedighetsforeninger, men også misjonsforeninger hørte til her. I veldedighetsforeningen De Nødlidendes Venner, stiftet i 1827 i Trondheim, satt både menn og kvinner i styret, og det samme ser man ellers i de skandinaviske landene. I Göteborg ble det dannet en liknende forening, Göteborgs Tillsynsförening, som utgikk fra borgerskapet, som skulle føre tilsyn med fattige familier og gi økonomiske bidrag til dem.⁷⁷ Det var også dette som var De Nødlidendes Venners formål før barneasylene ble opprettet i 1837. Barneasylene hadde sin opprinnelse i England, der de skulle bidra til moralsk opprustning og undervisning for fattige. Det første asylet der ble opprettet i 1816, mens det første asylselskapet ble stiftet i 1825.⁷⁸

Kvinner var i stor grad tilstede i det kristne organisasjonsarbeidet fra tidlig på 1800-tallet.⁷⁹ Haugianerne, som var en mer løs sammenslutning av troende enn en organisert forening, la noe av grunnlaget for denne organiseringen. Hans Nielsen Hauge og hans tilhengere la stor vekt på forholdet mellom tro og gjerning, der gode og nyttige gjerninger var vel så viktig som å ha en sterk tro. Tilhengerne skulle følge Jesu eksempel og hjelpe andre der de kunne, i tillegg til å være flittige

⁷³ Fuglum 1978: 370-371.

⁷⁴ Steen 1948: 583.

⁷⁵ Blom 1992.

⁷⁶ Blom 1992: 339-340.

⁷⁷ Jordansson 1998: 247.

⁷⁸ Olaug Mollatveit: *Opprettelsen av Bergens barneasyl. En studie i barneomsorg*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1977: 10.

⁷⁹ Fuglum 1978: 371.

og høste fruktene arbeidet deres skapte. Hvis en bedrift ikke var fruktbar måtte den legges ned. For haugianerne var hardt arbeid et ideal.⁸⁰ Haugianerne la sterk vekt på personlig tro og misjonsarbeid, noe de senere misjonsbevegelsene videreførte. Kvinnene i disse miljøene opprettet kvinnemisjonsforeninger fra 1840-tallet og spredte seg ut over hele landet.⁸¹

For kvinnene kunne det å engasjere seg utenfor hjemmet by på problemer. Kvinnens sfære var den private, men gjennom arbeid i foreninger bevegde de seg stadig lengre ut i offentligheten. Det var flere måter å legitimere kvinnes deltakelse i organisasjonslivet på. Når det gjelder veldedighetsforeninger kunne deltakelsen som nevnt begrunnes ut fra «kvinnens natur». Kvinnen var omsorgsfull fra naturens side, og så lenge arbeidet handlet om veldedighet og å hjelpe andre kom ikke dette på kant med kvinneidealet. Å delta i foreninger betydde likevel å bevege seg utenfor den private sfæren, men som vi har sett kunne skillene mellom hjem og offentlighet være uklare. «Hjemlige» oppgaver som stell av barn og syke, matlaging og håndarbeid, kunne utføres utenfor hjemmet, uten at dette betød at kvinnen bevegde seg inn på mannens domene.

I kvinnemisjonsforeningene var situasjonen en litt annen. Kvinnene som var aktive i disse kristelige foreningene opplevde å måtte velge mellom «hustavlen» og «misjonsbefalingen», som begge var viktige kristne dogmer. På den ene siden skulle de være underordnet mannen, oppholde seg i hjemmet og ikke tale i forsamlinger, jamfør den Lutherske «hustavlen». På den andre siden skulle de følge «misjonsbefalingen» i Bibelen som sa at alle kristne skulle arbeide for å spre Guds ord.⁸² Dette var et paradoks som førte til at man kan snakke om «uvillige kvinnefrigjørere». De virket frigjørende for kvinner ved at de styrket kvinners posisjon i (det kristne) samfunnet, men deres mål var ikke å frigjøre kvinnen.⁸³ Målet var å spre Guds ord, og Guds ord var at kvinnen var underordnet mannen.

Det virker som det var mindre problematisk for kvinner å engasjere seg i sanitetsforeninger. Dette har nok en sammenheng med at kvinnesaksbevegelsen i Norge allerede var etablert og hadde banet vei for kvinner, samtidig med at sanitetsforeningens formål de første årene var å skaffe sykemateriell til felten og nødmateriell ved ulykker og katastrofer. I Trondhjem Sanitetsforening, stiftet i 1896, samme år som Norske Kvinders Sanitetsforening, samlet medlemmene seg hjemme for å sy barnetøy til trengende, og de holdt foredrag om blant annet barselpleie og spedbarnsstell.⁸⁴ Arbeidet bar preg av nødvendighet og hadde ingen uttalte kvinnefrigjørende mål. Likevel var

⁸⁰ Dagfinn Breistein: *Hans Nielsen Hauge. «Kjøbmand i Bergen». Kristen tro og økonomisk aktivitet.* Bergen 1955: 27-28.

⁸¹ Rolf Inge Larsen: «Markens Liljer. Henriette Gislesen og kvinneidealet – hjemmets pryd eller aktiv samfunnsborger?», i *Historisk Tidsskrift* 4/2014 (521-538): 526.

⁸² Larsen 2014: 528-529.

⁸³ Larsen 2014: 537.

⁸⁴ *Trondhjem Sanitetsforening 1896-1971. Korte trekk av foreningens arbeid i 75 år.* Trondheim 1971: 3.

stifteren av Norske Kvinders Sanitetsforening, Fredrikke Marie Qvam, kvinnesakskvinne og stemmerettsforkjemper. Hun satt i styret i Norges Kvinnesaksforening og opprettet Landskvinnestemmerettsforeningen sammen med Gina Krog. I Trondheim, i likhet med Kristiania, var båndene mellom sanitetsforeningen og kvinnesaksforeningen sterke. Elisabeth Wexelsen Jahn, som opprettet Trondhjem Sanitetsforening på oppfordring fra Qvam, satt som leder i Trondhjem Kvinnesaksforening da sanitetsforeningen ble stiftet.⁸⁵ Norske Kvinners Sanitetsforening var på mange måter lik de filantropiske foreningene som ble stiftet tidligere i århundret. Målet var det samme; å hjelpe nødstilte. Likevel var sanitetsforeningene *kvinneforeninger*, og den åpenbare koblingen med kvinnesaksforeningene er interessant. Selv om sanitetsforeningene ikke hadde uttalte kvinnefrigjørende mål, bestod de, i alle fall delvis, av kvinnesakskvinner.

Organisering for seg selv

En annen form for organisering tar utgangspunkt i egne interesser. Her er yrkes- eller fagforeninger et klart eksempel, men også uttalte kvinnesaksforeninger passer inn her. Kvinnesaksforeningene, som jobbet for kvinnenes rettigheter og frigjøring, kan ses på som en slags fagforening for kvinner. De talte åpent for kvinnenes interesser, både i utdanning, yrkesliv og privatliv. Med unntak av de første årene etter at kvinnesaksforeningene ble stiftet, bestod de i tillegg kun av kvinner, og man kan dermed si at de arbeidet for egne interesser. Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i Kristiania i 1884 av Hagbard E. Berner og Gina Krog, med Berner som første formann. I Trondhjem ble den lokale filialen stiftet året etter, med en mann som formann de to første årene. Fra slutten av 1880-tallet oppfordret Norsk Kvinnesaksforening kvinner til å fagorganisere seg, og foreningen engasjerte seg blant annet i Fyrstikkpakkernes streik i 1889.⁸⁶ Kvinner var tilstede i flere yrkesorganisasjoner som ikke hadde et uttalt mål om generell frigjøring av kvinner. Da Trondhjem Lærerinneforening ble opprettet i 1885, var det et resultat av at kvinnene ble nektet ordinært medlemskap i Lærerforeningen.⁸⁷ I vedtektene fra 1885 er ikke kvinnesak et eksplisitt formål, men

...vesentlig gjennom foredrag og diskussion at komme til bedre forståelse af de forskjellige undervisningsmetoder og at virke til en stedse dybere opfatning af skolens betydning og opgave, at fremme samarbeide og samhold blandt lærerinderne, samt på ethvert område at hevde og varetage lærerstandens interesser.⁸⁸

⁸⁵ Gerd Søråa og Gunn Heidi Nakrem: *Trondhjem Sanitetsforening 100 år*. Trondheim 1996: 9-12.

⁸⁶ Aslaug Moksnes: *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884-1913*. Oslo 1984: 156-157.

⁸⁷ Anna Brun Ekerhovd: *Trondhjems Lærerinneforening gjennom 50 år. 1885-1935*. Trondheim 1935: 8.

⁸⁸ Ekerhovd 1935: 10.

Lærerinnene kjempet om likestilling med sine mannlige kollegaer, først og fremst om likelønn for lærere og lærerinner, og for like vilkår når det gjaldt utdanning og pensjon.⁸⁹ Slik fikk lærerinnenes fagorganisering i tillegg en kvinnesaksvinkling. Lærerinnene var blant de ledende i kvinnesaksbevegelsen, og fagorganiserte seg over tjue år før både sykepleierne og telegrafistinnene stiftet egne foreninger.⁹⁰ Per Fuglum skriver at den økte tilgangen på utdanning og til ansvarsfylte yrker styrket kvinners selvfølelse.⁹¹ Det sterke skillet mellom kjønnene kan ha ført til en større bevissthet blant kvinnene om deres egen stilling i samfunnet. De utvidede rettighetene kvinner oppnådde i løpet av 1800-tallet kan også ha bidratt til økt selvfølelse. Spesielt blant ugifte kvinner, som det fantes mange av i kvinnesaksforeningen, betydde det nok mye å bli formelt myndig.

Organisering for andre – og seg selv?

Selv om de nevnte foreningene enkelt kan plasseres i kategorier ut fra formål, må det diskuteres om de kan passe inn i begge kategoriene. Veldedighetsforeningene er kanskje den typen forening som klart er organisert for andre, men, som Linda Clark påpeker, kan veldedighetsarbeid ha åpnet øynene til kvinner om sammenhengen mellom lidelsene og rettighetene til kvinner. Hun skriver at kvinners erfaringer med filantropisk arbeid bidro til den senere utviklingen av kvinnesaksbevegelsen, nettopp fordi deres arbeid krysset linjen fra filantropi til politiske reformer.⁹² Særlig religiøse bevegelser, ofte med egne kvinnegrupper, stod i frontlinjen for reform. I Norge kan kvinnemisjonsforeningene ha virket frigjørende for kvinner, som nevnt ovenfor. Kvinnesaksforeningene befinner seg i sjiktet mellom ideelle (for andre) og interessebaserte (for seg selv) organisasjoner.⁹³ Som vist ovenfor fungerte de som en slags fagforening for kvinner, og arbeidet for dårligere stilte kvinner. Trondhjems Kvinnesaksforening arbeidet for eksempel med gratis undervisning for «ubemidlede» kvinner, noe som kan betegnes som både frigjørende og filantropisk. Utdanning gav makt. Trondhjems Lærerinneforening er nok et eksempel på at foreninger med kvinner, ofte, kanskje nødvendigvis, fikk et kvinnefrigjørende aspekt.

Avslutning

I dette kapittelet har vi sett hvordan Norge gikk fra å være et standssamfunn til å bli et klassesamfunn. En ny og bred middelklasse vokste frem fra borgerskapet, og samfunnet ble kjennetegnet av større sosial mobilitet og mindre skiller mellom klassene. Borgerskapsbegrepet

⁸⁹ Kari Rolfsen: *Lærerinner i Trondheim 1865 – ca.1910. Rekruttering – utdanning – organisering*. Hovedoppgave i historie Universitetet i Trondheim 1978: 186 og 193.

⁹⁰ Rolfsen 1978: 166.

⁹¹ Fuglum 1978: 389.

⁹² Clark 2008: 157.

⁹³ Fuglum 1978: 371.

endret seg med denne samfunnsendringen, og flere borgerskapsbegrep eksisterte parallelt med hverandre. Middelklassen hadde en rekke karakteristiske trekk som skilte den fra de andre klassene. Her er spesielt det tydelige skillet mellom kjønnene og den stadig økende organiseringen i foreninger trukket frem. Forholdene i middelklassen la godt til rette for foreningsdannelse, både med tanke på hvilke midler klassen hadde til rådighet og dens behov for å konsolidere og profilere seg selv som klasse. Kategoriene «organisering for andre» og «organisering for seg selv» har blitt brukt for å kategorisere ulike typer foreninger, der kvinner var tilstede. I den første kategorien var veldedighetsforeninger og kristne misjonsforeninger fremtredende, det samme var Norske Kvinners Sanitetsforening. I den andre kategorien er spesielt yrkesforeninger, som lærerinneforeningen, trukket fram, og selvsagt også kvinnesaksforeningene som oppstod fra midten av 1880-tallet. Flere har trukket frem sammenhengen mellom veldedighet og kvinnesak. Linda Clark har skrevet at kvinner som engasjerte seg i filantropi senere er å finne blant kvinnesakskvinner, ofte fordi de ble gjort oppmerksomme på den urettferdigheten kvinner levde med, gjennom veldedighetsarbeidet.

Kapittel 3: Selskabet De Nødlidendes Venner

Da veldedighetsforeningen «De Nødlidendes Venner» hadde sitt første konstituerende styremøte i 1828, ble seks menn og seks kvinner innvalgt i styret. Denne kjønnsfordelingen bestod til midt på 1800-tallet, da både navn, drift og styret i foreningen ble endret, og menn tok over alle formelle funksjoner i det øverste styret. I dette kapitlet vil styremedlemmenes klasses tilhørighet, hvilket miljø de kom fra, bli diskutert, i tillegg til arbeidsfordelingen i foreningen. Styremedlemmene er plassert i fem kategorier; grunnleggerne, mann og kone, enker og frøkner, gifte kvinner «på egen hånd» og menn i foreningen. Den første kategorien vil handle om de to mennene som stort sett blir regnet som initiativtakerne til opprettelsen av foreningen. Den andre kategorien vil ta for seg styremedlemmene som var medlemmer som mann og kone. Den tredje kategorien vil handle om de enkene og frøknene som satt i styret, og deres selvstendighet opp mot gifte kvinner vil bli diskutert. I den fjerde kategorien vil de gifte kvinnene som nedla et arbeid i foreningen uavhengig av sin ektemann bli diskutert. Den siste kategorien omhandler mennene i styret, som engasjerte seg uten sin kone.

Deretter vil det bli diskutert hvordan kjøpmennene, som utgjorde kjernen av styremedlemmene i foreningen, kan plasseres sosialt. Ut fra tilsynsprotokollene fra Byens Asyl, som foreningen opprettet i 1837, vil det bli diskutert om det fantes en kjønnert arbeidsdeling mellom styremedlemmene. Hvem skrev hva i protokollen? Hadde de et ulikt syn på hva som var viktigst å utbedre i asylet? Fikk medlemmene ulike arbeidsoppgaver ut fra kjønn? Til slutt vil overgangen fra veldedighetsforening til asylselskap bli omtalt, i tillegg til hvordan dette påvirket kvinnes innsats og mulighet til å påvirke i foreningen. Aller først vil foreningen få en kort presentasjon.

Selskabet De Nødlidendes Venner

8. april 1828 ble det første direksjonsmøtet i «Selskabet De Nødlidendes Venner» holdt i Stiftsgården i Trondheim. Foreningen hadde blitt stiftet nesten et halvt år før, 8. november 1827, også da i Stiftsgården.⁹⁴ Noen dager i forkant av stiftelsesmøtet ble det lagt ut invitasjoner i begge klubbene i byen, Borgerklubben og Klubselskabet Harmonien, som oppfordret alle som ønsket å være blant stifterne av foreningen, til å tegne seg. Oppfordringen gikk ut til «begge kiøn og af alle Stænder».⁹⁵ Ved stiftelsesmøtet hadde foreningen allerede 150 medlemmer. Disse var av begge kjønn, men ingenting var nevnt om hvilken stand de tilhørte.⁹⁶ Etter det første direksjonsmøtet ble

⁹⁴ Trondhjems Adresseavis 09.11.1827.

⁹⁵ Trondhjems Adresseavis 06.11.1827.

⁹⁶ Trondhjems Adresseavis 09.11.1827.

det lagt ut en «Subskripsjons Liste», der medlemmene kunne skrive opp sitt navn og sitt bidrag, penger eller varer, til foreningen. Listen var på 136 navn.⁹⁷

De Nødlidendes Venner var en veldedighetsforening. Formålet i starten var å «afhiælpe Trang» hos nødlidende, blant annet gjennom å kle barn slik at de kunne gå på skolen, og gjennom å skaffe arbeid og bosted til «verdige trengende».⁹⁸ Da foreningen først ble opprettet drev de med økonomisk hjelp til fattige, ikke med barneasyler. I mai 1828 gikk det ut et skriv til medlemmene av foreningen, som oppfordret dem til å gi opplysninger om trengende foreningen kunne hjelpe. 25 menn og 25 kvinner hadde fått i oppdrag å samle disse opplysningene rundt i byen. Blant dem var flere av direksjonsmedlemmene.⁹⁹ I den første tiden kunne hele familier få fattighjelp. De måtte fylle ut et skjema med nitten rubrikker der de måtte oppgi blant annet navn, alder og yrke, om de mottok annen privat eller offentlig fattighjelp og i hvilken grad de var arbeidsføre.¹⁰⁰ De som mottok hjelp fra selskapet, måtte forholde seg til en rekke retningslinjer. Tiggning og drukkenskap var ikke tillatt, og personen forpliktet seg til å sende sine barn (om de hadde noen) på skole og å føre et «sædligt og ordentligt Levnet.»¹⁰¹

I 1837 åpnet foreningen Norges første barneasyl, Byens Asyl, i Midtbyen i Trondheim. Barneasyler på Bakklandet, Ila og Lade ble senere opprettet. I 1858 byttet foreningen navn til Trondhjems Asylselskap.¹⁰² Asylselskapet og Midtbyen Barnehage (tidligere Byens Asyl) består i dag. I dette kapittelet er det tilsynsprotokollene fra Byens Asyl i perioden 1837-1840 som er hovedkilden til informasjonen om arbeidsdelingen i foreningen.

Styremedlemmenes bakgrunn

Det første styret i De Nødlidendes Venner ble opprettet i 1828, året etter stiftelsen av foreningen. Dette styret besto av seks menn og seks kvinner. I de følgende årene varierte antall styremedlemmer noe, sannsynligvis fordi det var for få som meldte seg. Antallet styremedlemmer (12) var fastsatt i vedtektene. I 1837, det samme året som det første barneasylet i Trondheim ble opprettet, bestod styret av kun ti personer. I det påfølgende året hadde styret igjen tolv medlemmer, like mange av hvert kjønn. De første årene var formannen i foreningen Paul Hansen Birch, før Fredrik Bing tok over i 1834. Medlemmene av styrene var på mange måter like. De tilhørte alle bedre sosiale lag, og kan regnes som «kondisjonerte». Mennene hadde ofte en lik yrkesbakgrunn, og selv om kildematerialet er tynt når det gjelder kvinnenes bakgrunn kan det argumenteres for at de tilhørte

⁹⁷ Gunnerusbiblioteket: Privatarkiv 92: Selskabet De Nødlidendes Venner. Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

⁹⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Love.

⁹⁹ Statsarkivet i Trondheim: Privatarkiv 214: Trondheim Asylselskap. Boks 1: Sirkulære 1828.

¹⁰⁰ SAT: PA 214, Boks 1: Undersøgningsblad for Selskabet: De Nødlidendes venner, med hensyn til de trengende.

¹⁰¹ SAT: PA 214, Boks 1: Forholdsregler, u.å.

¹⁰² Sverre Sletvold: *Trondhjems Asylselskap 150 år*. Trondheim 1977.

samme sosiale gruppe, siden giftemål ofte fulgte sosial stand. I det følgende vil et utvalg styremedlemmer i De Nødlidendes Venner i perioden 1828 til ca. 1839 bli presentert. Samtlige av de som satt i det første styret fra 1828 er tatt med fordi disse kan regnes som initiativtakerne til foreningen. Medlemmer av styret i perioden 1832-1839 vil også bli tatt med, hvis de i tillegg viste engasjement gjennom tilsyn i asylene fra 1837. Det var stor grad av overlapping mellom styrene, slik at flere av de som satt i styret i 1828 fremdeles satt i styret i 1839.

Tabell: Styremedlemmer i De Nødlidendes Venner, 1828-1837 (1839)

Tittel/yrke/status	Navn	Styremedlem fra år
Kjøpmann	Fredrik Nilsen Bing	1828
General	Paul Hansen Birch	1828
Madame	Anna Birch	1828
Kjøpmann	Erik Olsen Wullum	1828
Madame	Anne Kjerstine Wullum	1837
Prokurator	Even Solberg	1828
Madame	Abel Marie Solberg	1837
Apoteker	Christian Fredrik Møllerop	1828
Tollinspektør	Hartvig Marcus Lassen	1828
Frøken	Julie Bjelke	1828
Enke	Kristine Aas	1828
Madame	Susanna Lyng	1828
Madame	Mathilde Koefoed	1828
Madame, enke	Johanna Nægler	1828
Madame	Nicoline Buck	1832
Kjøpmann	Ole A. Moe	1832
Madame	Anne Birgitte Krogness	1832
Kjøpmann	Ole A. Krogness	1837
Enke	N. Nordenstrøm	1832
Enke	Christiane Einersen	1832
Madame	Marie B. Engelsen	-
Stiftamtmand	Fredrik Riis	1837
Madame, «Stiftamtmandinde»	Henriette Riis	1837
Pastor	Fredrik Storm	1839

Grunnleggerne

Paul Hansen Birch og Fredrik Bing blir regnet som initiativtakerne til De Nødlidendes Venner. Det har blitt foreslått at det var Birch som bragte ideen om asylene til Trondheim, mens Bing og hans datter Nicoline satte ideene ut i live.¹⁰³ Selv om det er tydelig at både Birch og Bing var menn med en viss status, hadde de nokså ulik bakgrunn. Mens Bing var en vellykket handelsmann fra Trondheim, hadde Birch hatt en relativt lang militær karriere før han kom til Trondheim i 1823/1824 som sjef for Trondheims infanteribrigade – han ble blant annet utnevnt til ridder av Dannebrog i 1809 på grunn av sin innsats i kampen om riksgrensen i 1808.¹⁰⁴ Birch utmerket seg ved sin virksomhetsiver. I Trondheim gjennomførte han blant annet byens første kunstutstilling i 1825 og forsøkte å innføre vekselundervisning i byens skoler.¹⁰⁵ Birch var i 1824 medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og Klubselskabet Harmonien.¹⁰⁶ Ifølge Sverre Sletvold var det i sistnevnte klubb han møtte Fredrik Bing.¹⁰⁷ Christian Thaulow omtaler Birch i meget positive ordelag:

Et Hædersnavn der endnu er os friskt i Minde. Man erindrer denne Mands rastløse, stundom vistnok stundesløse Virksomhedsiver i fast alle Retninger, hans uegennyttige Hjælpsomhed, Opofrelser hvor det gjaldt Næstens Vel og Ve. Han var ikke før ankommet hertil (1824) førend han satte ligesom nyt Liv i alle ham vedkommende og tildels uvedkommende Opgaver, oprettede en Tegnerskole, Underofficerskole, Udstillinger, nedsatte (1827) en Kommittee for at erindre Brandvæsenet foruden andre Indrætninger m. m. m. og havde fast aldrig hverken Rist eller Ro.¹⁰⁸

Birch hadde utviklet et vennskap med kong Carl Johan i løpet av sin tid som Carl Johans adjutant,¹⁰⁹ noe som kom De Nødlidendes Venner til gode da kongen i 1834 gav 200 spesidaler til foreningens virksomhet.¹¹⁰ Han hadde på dette tidspunktet forlatt Trondheim til fordel for Christiania, der han var blitt utnevnt til generalkrigskommissær.¹¹¹ I subskripsjonslisten fra 1828 står han oppført med sin kone, Anna Birch, som var med i det første styret i foreningen.¹¹²

¹⁰³ Tora Grude: «Det begynte med barneasylene», i Tømmerbakke og Miljeteig-Olssen (red.): *Fra asyl til barnehage. Barnehager i Norge i 150 år*. Oslo 1987: 27.

¹⁰⁴ Christian Thaulow: *Personahistorie for Trondhjems by og omegn*, Trondhjem 1919: 399-400.

¹⁰⁵ Mykland 1997: 190.

¹⁰⁶ Thaulow 1919: 399.

Gunnerusbiblioteket: Privatarkiv 90: Klubselskabet Harmonien, Trondheim. Eske 3: Protokoll for Opslagsdirectørene i Selskabet Harmonien, begyndt den 18. nov. 1822: 7.

¹⁰⁷ Sletvold 1977: 8.

¹⁰⁸ Thaulow 1919: 399.

¹⁰⁹ Mykland 1997: 190.

¹¹⁰ Sletvold 1977: 15.

¹¹¹ Sletvold 1977: 8.

¹¹² Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

Fredrik Bing hadde som Birch stor anseelse i Trondheim. Han var kjøpmann av yrke og opparbeidet seg en betydelig formue.¹¹³ Knut Mykland omtaler Bing sammen med de han kaller «Søgadepatrisiatet», der Bing var en av pionerene innenfor fiskehandelen. Søgadepatrisiatet er som nevnt et begrep Mykland bruker om en gruppe mektige familier, som på begynnelsen av 1800-tallet dominerte handelen i Trondheim. «Søgaden» (i dag Kjøpmannsgata) var stedet disse kjøpmennene bodde, møttes og gjorde forretninger.¹¹⁴ Ved folketellingen i 1801 bodde Bing sammen med sin kone i Fjordgata, og det kommer fram at hans far, Niels Bing, var kjøpmann.¹¹⁵ Fredrik Bing fikk utstedt handelsborgerskap i Trondheim i 1809.¹¹⁶ Bing har i Trondheim blitt kalt «byens store velgjører».¹¹⁷ Dette er et resultat av flere ting. Han var medlem av fattigkommisjonen¹¹⁸, han gav brød til de fattige i fattighusene hver jul¹¹⁹ og stiftet De Nødlidendes Venner. Ifølge Thaulow tilhørte han også det «Vakte Parti», eller «de vakte».¹²⁰ Dette tyder på at han var haugianer, eller en del av den religiøse vekkelsesbevegelsen. I tillegg var han medlem av Klubselskabet Harmonien fra foreningens stiftelse 1. februar 1813.¹²¹ Han kone, Gjertrude Marie Breche, døde i 1821.¹²² I subskripsjonslisten fra 1828 står han derfor oppført med sin datter, Noline Bing (senere Buck).¹²³ Et av hans barnebarn, Fredrikke Marie Qvam, kom til å bli en av de viktigste skikkelsene i kampen for kvinnesaken i Norge på 1800- og 1900-tallet.¹²⁴

Dette bildet av Birch og Bing stemmer overens med Jordanssons beskrivelse av den borgerlige mannen som ansvarsbevisst og samfunnsnyttig.¹²⁵ Begge mennene tilhørte det gamle patriarkalske borgerskapet, der fødested og foreldrenes bakgrunn var avgjørende for hvordan livet ble. Man snakker om et standssamfunn, der standen som regel fulgte med en hele livet.¹²⁶ Birch som generalkrigskommissær var klart en del av embetsstanden, mens Bing som en velstående kjøpmann i det minste tilhørte borgerstanden etter Myklands definisjon.

Mann og kone

Fra 1828 til 1839 var mange av styremedlemmene i foreningen mann og kone. I de første årene var

¹¹³ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1601 Trondheim Kjøpstad.

¹¹⁴ Mykland 1997: 16-19.

¹¹⁵ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1601 Trondheim Kjøpstad.

¹¹⁶ Digitalarkivet: Borgerskapsrulle 1818.

¹¹⁷ Mykland 1997: 181.

¹¹⁸ Thaulow 1919: 387.

¹¹⁹ Mykland 1997: 103.

¹²⁰ Thaulow 1919: 387.

¹²¹ Gunnerusbiblioteket: PA 90, Eske 1: Forhandlingsprotokoll (Journal) fra 01.02.1813. Medlemsliste.

¹²² Fredrik Bing Buck: *Slegten Bucks stamtavle*, Stavanger 1927: 48.

¹²³ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹²⁴ Folkvord 2013.

¹²⁵ Jordansson 1998: 47-48.

¹²⁶ Jostein Nerbøvik: *Norsk historie 1860-1914*. Oslo 1999: 85.

dette mindre vanlig, og enker og ugifte kvinner opptrådte mer hyppig på kvinnesiden i styret. Senere ble det langt mer vanlig at mann og kone satt sammen i styret. Som eksempel kan styret fra 1838 trekkes frem, der åtte av tolv styremedlemmer var gift med en annen person i styret.¹²⁷ I alt er det fem ektepar som har dominert styret fra 1828 til 1839. Jeg vil gå inn på fire av dem her. Grunnen til at jeg utelukker ett av ekteparene er at det første paret som satt sammen i styret var grunnleggeren Paul Hansen Birch og kona Anna Birch, som jeg har omtalt tidligere.

Kjøpmann Erik Olsen Wullum var blant de som satt i styret i over 10 år, både med og uten sin kone. Han ble født i 1777 og var oppvokst på en kystgård. Som ung var han i tjeneste hos handelshuset Bing i Trondheim, og slo seg ned i byen i 1811 og fikk borgerskapsbrev i 1814.¹²⁸ Han gjorde det godt i forretningene og måtte utvide driften flere ganger. Han drev hovedsakelig med handel, jordbruk og industri, og var i tillegg en stor gårdseier, byggherre og utleier. Han fikk også betrodd seg en del tillitsverv.¹²⁹ Elisa Tandberg omtaler Wullum som en venn av Fredrik Bing. Hun nevner at Wullum hadde førerskapet på sluppen «Emanuel», som var eid av Bing, og at han brukte denne til å føre korn fra Tyskland til Trondheim i 1810.¹³⁰ Skipperne ble ofte godt ansett, og Knut Mykland plasserer skipperne, som ofte ble skilt ut som egen gruppe i «skipperborgerklassen», mellom borgerstanden og den bedre stand.¹³¹ Erik Wullum var haugianer, altså en tilhenger av Hans Nielsen Hauges religiøse vekkelser.¹³² I 1822 døde hans første kone og han giftet seg på nytt med «Anne» Kjerstine Wold i 1823.¹³³ I subskripsjonslisten fra 1828 står ekteparet oppført som «Wullum og kone» og de gav foreningen 5 spesidaler årlig.¹³⁴ Deres datter Ingeborg «Kjerstine» Wullum var i lære hos veldedighetsforeningen Eugenias Stiftelse i Kristiania i ett år.¹³⁵ Wullum er også kjent for å ha anlagt Norges første dampsgag i Spillumsvika i nærheten av Namsos. Sammenhengen mellom Wullums driftighet og hans religiøse liv har blitt påpekt, da haugianismen la vekt på «å tjene Gud gjennom praktisk arbeid».¹³⁶

Prokurator (advokat) Even Solberg og kona Abel Marie Møllmann Brun deltok aktivt i foreningen i en årrekke. Even Solberg var med i styret fra starten, mens hans kone satt som styremedlem fra 1837.¹³⁷ Even Solberg ble født i 1787 og hadde flere yrker i løpet av livet. Da han

¹²⁷ Adresseavisa 13.11.1838: 1-2

¹²⁸ Elisa Tandberg: *Trondheimskjøpmannen Erik Olsen Wullum og hans slekt*, Oslo 1939: 5-6.

Digitalarkivet: Borgerskapsrulle 1818.

¹²⁹ Tandberg 1939: 7-9.

¹³⁰ Tandberg 1939: 7.

¹³¹ Knut Mykland: «Fra Søgaden til Strandgaten, 1807-1880», *bind 3 i Trondheim bys historie*. Trondheim 1955: 27-28.

¹³² Mykland 1997: 208.

¹³³ Tandberg 1939: 37.

¹³⁴ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹³⁵ Tandberg 1939: 62.

¹³⁶ Sagbruksmuseet.no, «Norges første dampsgag – Wullum-saga i Spillumsvika», sist aksessert 22. oktober 2014

¹³⁷ Adresseavisa 17.10.1837.

var yngre, jobbet han både som huslærer og skolelærer, før han tok juridisk eksamen i 1819. Etter det hadde han flere jobber, blant annet som kopist i finansdepartementet. Han giftet seg med Abel Marie i 1822.¹³⁸ Hun ble født i 1788 og var datter av en generalmajor.¹³⁹ I 1823 ble han overrettsprokurator i Trondheim, før han ble byskriver i samme by i 1853.¹⁴⁰ I mellomtiden var han ansatt som rådsriver i Bergen, der Abel Marie døde i 1840. Han hadde også et stort engasjement utenfor yrkeslivet. I Norsk Forfatter-Lexikon nevnes arbeidet hans i «Maadeholdssagen, Asylselskaberne, Stiftelsen for ugifte Kvinders Forsørgelse og Arbeiderforeningen», der han tok en «væsentlig del» i sistnevnte.¹⁴¹ I tillegg var han fra 1838 medlem i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.¹⁴² I subskripsjonslisten fra 1828 står ekteparet oppført som «Ev. Solberg og kone».¹⁴³

Både Erik Olsen Wullum og Even Solberg var med i styret fra starten. To som senere ble medlem av styret var stiftamtmand og «stiftamtmandinde» Riis fra 1837. Stiftamtmand Fredrik Riis ble født i Kristiania i 1789. Før han ble stiftamtmand i Trondheim i 1832 hadde han vært blant annet politifullmektig, politisekretær og byfogd i Kristiania. I Trondheim ble han medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.¹⁴⁴ Riis «nærede vistnok temmelig sterke aristokratiske Grundsætninger»¹⁴⁵, ifølge Thaulow. Han giftet seg for tredje gang i 1833 med Henriette Collett.¹⁴⁶ Hun var datter av embetsmannen Jonas Collett, som i 1809 mottok Dannebrogordenen for sitt arbeid for de nødstilte.¹⁴⁷ Hun var selv «Hoffrøken» og «Statsfrue» ved Dronning Desiderias hoff.¹⁴⁸ Ole Andreas Krogness kom til styret på samme tid som Stiftamtmand Riis. Hans kone, Anne Birgitte, hadde derimot vært med i styret fra 1832. O. A. Krogness ble født i Trondheim i 1802¹⁴⁹ og var en begavet håndverksønn. Som ung gikk han i lære hos haugianeren Arnt Solem og fikk støtte til å åpne sin egen forretning.¹⁵⁰ I 1831 giftet han seg med enken Anne Birgitte Dahl (født Moe).¹⁵¹ Hun hadde etter sin avdøde mann arvet en manufakturforretning som Krogness

¹³⁸ J.B. Halvorsen: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880: paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1865»*. 5 : S-T. Kristiania 1901: 359.

¹³⁹ Folketelling 1801 for 1731P Sparbu prestegjeld.

¹⁴⁰ Thaulow 1919: 615.

¹⁴¹ Halvorsen: 1901: 359.

¹⁴² Thaulow 1919: 615.

¹⁴³ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹⁴⁴ Thaulow 1919: 85.

¹⁴⁵ Thaulow 1919: 85.

¹⁴⁶ J.B. Halvorsen: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880: paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1865»*. 4: M-R. Kristiania 1896: 565.

¹⁴⁷ Odd Arvid Storsveen: *Jonas Collett – I*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 15. oktober 2014).

¹⁴⁸ Halvorsen 1896: 565.

¹⁴⁹ Thaulow 1919: 489.

¹⁵⁰ Mykland 1997: 144.

¹⁵¹ Arkivverket: Ministerialbok for Trondheim, Vår Frue Kirke 1821-1840: 320.

overtok.¹⁵²

Så langt er det ikke noen tvil om at mennene som har blitt beskrevet over tilhører borgerskapet, altså et høyere sosialt sjikt. Likevel kunne borgerskapet innad være nokså differensiert. Dette kan illustreres ved at både en stiftamtmann, som er den høyeste embetsstillingen i et stift, satt i styret sammen med to kjøpmenn og en advokat. Fredrik Riis tilhørte embetsstanden, mens Wullum, Solberg og Krogness tilhørte borgerstanden. Verken kjøpmann Wullum eller kjøpmann Krogness var en del av Søgadepatrisiatet, men hadde slått seg opp fra mer beskjedne kår. Gjennom sin far, som var håndverker, tilhørte Krogness borgerstanden i byen. Det samme kan sies om Wullum, som fikk borgerskapsbrev i Trondheim i 1811. Disse kjøpmennene gjorde det riktignok godt i forretningsveien, men det er likevel et gap mellom deres og stiftamtmannens stilling. Når det gjelder kvinnene kan det ifølge Matovics beskrivelse av sosial status argumenteres for at kvinnene «arvet» mannens status da de giftet seg med dem. Dette vil likevel ikke si at de sto på lik linje med sin mann. 1800-tallets borgerskap hadde sterke skiller mellom kjønnene, og kvinnen var fortsatt formelt underlagt ektemannen eller faren. Selv om sosial status vanligvis fulgte mennene, kunne det også være omvendt. Fredrik Riis var sønn av en kjøpmann¹⁵³, og han hadde aristokratiske ambisjoner. Han giftet seg med en «hoffrøken» og ble embetsmann, på tross av at han kom fra en familie i borgerskapet. Han bevegde seg altså oppover på den sosiale rangstigen, og det hjalp nok at kona Henriette var godt forankret i embetsstanden. Også Krogness bevegde seg oppover i hierarkiet gjennom sin kone. Han var sønn av en håndverker, men ble eier av en forretning fordi han giftet seg med en enke.

Når det gjelder partnervalg legger Margareta Matovic vekt på streben etter en likeverdig partner. En sosialt likeverdig partner kunne gi trygghet, samtidig som det forutsatte en lik sosial og økonomisk interesse.¹⁵⁴ Hvis denne definisjonen legges til grunn er det naturlig å anta at styremedlemmene i De Nødlidendes Venner valgte ektefelle fra samme sosiale lag som de selv tilhørte, men som sett ovenfor gjorde de ikke alltid det. Det er flere måter å se sosial status på. Matovic skriver at det som oftest er yrkestilhørigheten som blir brukt som mål på en manns sosiale status. Sosial status var ikke synonymt med yrke, men er et begrep som var knyttet til individets stilling i et samfunn. Samtidig var en persons omdømme knyttet til gruppetilhørighet og sosialt miljø, ikke bare til yrke.¹⁵⁵ En kvinnes sosiale status var derimot bestemt av andre faktorer enn en manns. Kvinnens yrkesbakgrunn i perioden som blir diskutert, betegner Matovic som relativt ubetydelig. For kvinner var det ekteskapsinngåelsen som var viktig, fordi kvinnen «arvet» sin

¹⁵² Thaulow 1919: 489.

¹⁵³ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 0301 Kristiania kjøpstad.

¹⁵⁴ Matovic 1984: 27.

¹⁵⁵ Matovic 1984: 225.

manns status. For ugifte kvinner var det farens sosiale stilling som hadde betydning for henne, eller den avdøde mannens stilling om hun var enke.¹⁵⁶

Enker og frøkner

Som vist ovenfor var det fra det første barneasylet ble opprettet i 1837 en tendens til at ektepar gikk inn i styret sammen. Fram til 1832 var det derimot ingen ektepar i styret, med unntak av Paul Hansen Birch og hans kone i en kort periode i 1828. I dette avsnittet vil enkene og frøkne som engasjerte seg i foreningens begynnelse være i fokus. I styret fra 1828 var to av kvinnene, Anna Birch og Johanna Nægler, gift. Tre av kvinnene, Kristine Aas, Susanna Lyng og Mathilde Koefoed, var enker. Julie Bjelke var ugift og forble det hele livet, mens Johanna Nægler var gift men ble enke i løpet av året 1828. Av de to gifte kvinnene var det som nevnt bare Anna Birch som hadde en ektemann som også satt i styret.

Enke Kristine Aas var kjent som velgjører og forfatter. Hun ble født i 1790 i Vågan i Nordland som Kierstine Colban (flere stavemåter).¹⁵⁷ Hennes foreldre var Karen Angell og prost og sogneprest Erik Andreas Colban. Hun var gift med kanselliråd og sorenskriver Johannes Henriksen Aas, som hadde sitt virke i Senja og Tromsø. Hennes mann mottok Dannebrogordenen.¹⁵⁸ Da hun ble enke i 1822, flyttet hun til Trondheim, der hennes far hadde vokst opp.¹⁵⁹ I tillegg til å være med i De Nødlidendes Venner var hun med på å stifte Grønlands Asyl, et barneasyl likt det som ble opprettet i Trondheim i 1837, i Kristiania. Hun skrev en rekke sanger og dikt, mest kjent er «En Sang om den nordlandske Bondestand». Ifølge Norsk Forfatter-Lexikon var hun «efter al Sandsynlighed den anonyme Forfatterinde af Skriftet: 'Asyler vedkommende'». ¹⁶⁰ I sin personalhistorie skriver Christian Thaulow at Kristine ga nesten hele sin formue til veldedighet, og at hun var «Bekjendt for sin Velgjørenhed og Opofrelse for de Trængende». ¹⁶¹ Den andre enken, Susanna Malling, ble født i 1781. ¹⁶² Hun var gift to ganger, først med stiftamtskriver Hans Moe i Trondheim, og etter hans død med Oberst Ole Lyng. ¹⁶³ Ole Lyng døde i 1823, noe som betyr at Susanna var enke da hun ble medlem av foreningen. ¹⁶⁴ Hun døde i 1856. ¹⁶⁵

En av enkene det hersker mer tvil om er Mathilde Koefoed. Hun er sannsynligvis enken etter

¹⁵⁶ Matovic 1984: 227-228.

¹⁵⁷ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1865P Vågan prestegjeld.

¹⁵⁸ Tallak Lindstøl: *Stortinget og Statsraadet 1814-1914*. Kristiania 1914: 14.

¹⁵⁹ Tove Bull: *Erik Andreas Colban*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 10. oktober 2014).

¹⁶⁰ J.B. Halvorsen: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880: paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1865». I : A-B*. Kristiania 1885: 26-27 (Aas, Kristine).

¹⁶¹ Thaulow 1919: 377.

¹⁶² Conrad Falsen: *Slegten Falsen*. Kristiania 1915: 73.

¹⁶³ Thaulow 1919: 517.

¹⁶⁴ Thaulow 1919: 517.

¹⁶⁵ Falsen 1915: 73.

sorenskriver og kanselliråd Claus Koefoed.¹⁶⁶ Hvis dette stemmer, ble hun født som Abell Magaretha Coldevin på midten av 1750-tallet. Det var hennes første ekteskap, men mannens andre.¹⁶⁷ Claus Koefoed døde i 1827, noe som betyr at Mathilde Koefoed var enke da hun ble med i styret i foreningen. I subskripsjonslisten fra 1828 står hun oppført alene som «Frue Koefoed» og gav 10 specidaler til foreningen.¹⁶⁸

Fra 1832 var enkene Christiane Einersen og en N. Nordenstrøm aktive. Nordenstrøm dukker opp i tilsynsprotokollene og er et navn som ofte går igjen i dem. Personen var vanskelig å oppspore, men det er mulig at personen på et tidspunkt var gift med Carl Gustav Nordenstrøm, en innflytter fra Sverige, som fikk borgerskap i Trondheim i 1810.¹⁶⁹ Etter hvordan personen titulerer seg selv i tilsynsprotokollene kan man trekke noen konklusjoner. Personen tituleres både som «N. Nordenstrøm», «N. Sal. Nordenstrøm» og «Madame Nordenstrøm». N. Sal. Nordenstrøm går igjen desidert flest ganger, mens N. Nordenstrøm kun er brukt de to første gangene navnet dukker opp. Madame er brukt tre ganger i alt, der én ser ut til å være pleiemoders håndskrift. Ellers er håndskriften den samme. Det er altså nærliggende å tro at hun ble enke i løpet av sin periode som styremedlem, kort tid etter at det første asyltet ble opprettet, men det kunne også ha vært snakk om forskjellige kvinner. «Jomfrue Nordenstrøm» har også skrevet i protokollene, så det kan være snakk om mor og datter. Christiane Einersen er ikke å se i tilsynsprotokollene. Dette er sannsynligvis enken etter Jens Einersen som var farger av yrke. Han døde i 1826, og etterlot seg en betydelig formue. Fargeriet hans ble overtatt av Christiane, som opprinnelig var dansk. Som enke var hun myndig og kunne videreføre mannens forretninger.¹⁷⁰

Det var ikke bare enker som engasjerte seg i foreningen. En frøken dukker også opp. Frøken Julie Bjelke var av adelig slekt, født Christine Julianne Fredrikke Charlotte von Bjelke i 1784. Hun var datter av Amtmann Bjelke i Tønder Amt i Slesvig og bodde mesteparten av livet sitt der og i København. Ifølge Thaulow var hun «hjælpesom mod Trængende og gavmild mod de Fattige»,¹⁷¹ men det er ikke dette bildet som preger Thaulows beskrivelse av Julie Bjelke. Først og fremst beskrives hun som vanskelig å ha med å gjøre. En feide med Røros Kobberverk, der hun eide flere aksjer, blir beskrevet, samtidig som Thaulow påpeker at styret i kobberverket hadde «meget Besvær med denne Qvinde», at hun var «trettekjær» (kranglete) og at hun var vanskelig å ha med å gjøre i forretningsveien.¹⁷² Hun døde ugift i Slesvig i 1845.¹⁷³

¹⁶⁶ Flere stavemåter: Claus/Clous/Olaus Kofoed/Koefoed.

¹⁶⁷ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁶⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹⁶⁹ Digitalarkivet: Borgerskapsrulle 1818.

¹⁷⁰ Thaulow 1919: 422.

¹⁷¹ Thaulow 1919: 402-403.

¹⁷² Thaulow 1919: 402-403.

I Norge ble ikke gifte kvinner myndige før i 1888. Noe annet var det for ugifte kvinner og enker. Ugifte kvinner fikk samme myndighet som mindreårige menn i 1845, og full myndighet i 1863.¹⁷⁴ En enke ble myndig når ektemannen døde. Hanne Marie Johansen omtaler det å bli enke som en revolusjon i en kvinnes liv, fordi hennes rettslige status endret seg slik at hun langt på vei fikk de samme rettighetene og pliktene som en mann.¹⁷⁵ Dette kan være noe av forklaringen på hvorfor enker og frøkner kunne engasjere seg i foreningen uten en mann. Det skal nevnes at selv om enker ofte ble oppfattet som en byrde for samfunnet, så kom enkene omtalt her fra mer velstående familier. De var ressurssterke og kunne dermed klare å opprettholde og lede et hushold.¹⁷⁶ Christiane Einersen og Kristine Aas er eksempler på kvinner som levde offentlige liv etter at ektemannen døde, og ble begge etterlatt formuer av ektemennene. Hvis man går ut fra at kvinnene tilhørte den sosiale standen til ektemannen eller faren, vil alle kunne plasseres i borgerstanden, eller i embetsstanden. Både Aas og Koefoed var gift med menn som hadde vært sorenskrivere og kanselliråd, og Bjelkes far hadde vært amtmann. Einersen tilhørte også borgerskapet, siden hennes mann var håndverker med egen bedrift.

Gifte kvinner «på egen hånd»

Det var også gifte kvinner i styret som deltok uavhengig av sin mann. En av dem var Nicoline Fredrikke Buck, datteren til Fredrik Bing. Hun ble født i 1798 og fikk en god utdannelse med privatlærere og utenlandsopphold, og la ned et stort arbeid i foreningen. Hun ble av mange i Trondheim kalt «Byens gode Fé».¹⁷⁷ Hun giftet seg med kjøpmannen Peter Christian Buck i Trondheim på 1830-tallet, og sammen fikk de fire barn.¹⁷⁸ Nicoline synes å ha vært spesielt engasjert i asylene. Hun har blitt foreslått som en av tre mulige personer som plantet ideen om et barneasyl i Trondheim. De to andre var hennes far og Paul Hansen Birch.¹⁷⁹ I subskripsjonslisten fra 1828 står hun likevel ikke oppført alene. Som ugift i 1828 var hun formelt umyndig og sto oppført med sin far.¹⁸⁰ Av tilsynsprotokollene ser det ut som Nicoline hadde et stort personlig engasjement i asylene. Hun gav blant annet flere bøker til barna der, og sørget for middag og kake til dem ved flere anledninger.¹⁸¹ Hun satt i styret fra 1832.

Johanna Nægler, født Marta Johanna Ribe, satt i det første styret i foreningen. Hun ble født

¹⁷³ Halvorsen 1885: 253.

¹⁷⁴ Hagemann 2005: 214.

¹⁷⁵ Johansen 2004: 173

¹⁷⁶ Johansen 2004: 175

¹⁷⁷ Grude 1987: 26.

¹⁷⁸ Thaulow 1919: 412.

Buck 1927: 48.

¹⁷⁹ Grude 1987: 26.

¹⁸⁰ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹⁸¹ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 3 og 8.

rundt 1770 og giftet seg i 1793 med Oberstløytnant Elias Nægler.¹⁸² Han var en offiser fra «Ancien Régimé» ifølge Thaulow, og var i mange år ansatt i den Trondhjemske brigade.¹⁸³ Han mottok Dannebrogordenen for sin innsats i slaget ved Trangen i 1808.¹⁸⁴ Ekteparet var i 1801 bosatt i Byneset i Trondheim.¹⁸⁵ Johanna Nægler var ved tidspunktet for sin død i 1851 bosatt i Munkegaten i Trondheim,¹⁸⁶ og døde som enke, 23 år etter sin mann.¹⁸⁷ I subskripsjonslisten fra 1828 står hun oppført med ektemannen.¹⁸⁸ Johanna Nægler kunne ha blitt plassert i kategorien om enker, siden Elias Nægler døde på slutten av året i 1828. Hun var likevel gift da hun gikk inn i styret, slik at det er mer passende å plassere henne her. Hun var nok bare med i foreningen i årene rundt oppstarten, siden hun ikke er å finne i tilsynsprotokollene. Det kan ha en sammenheng med at hun var nesten 60 år da det første asylet ble opprettet.

Marie Bergithe Engelsen var en annen gift kvinne som engasjerte seg uten sin ektemann. Som N. Nordenstrøm titulerte hun seg på forskjellige måter i tilsynsprotokollene. Hun brukte tittelen «Madame» ved noen anledninger, andre ganger brukte hun bare initialene «M.» eller «M. B.» Engelsen, og noen ganger «Marie» Engelsen. Håndskriften er den samme. Hun hadde en datter som het Marie, men hun ble født i 1838 og var dermed for ung til å ha engasjert seg i foreningen.¹⁸⁹ Ifølge Thaulow ble Marie Bergithe født som Anna Catarina Gadebusch i 1797, og giftet seg med Bertram Engelsen i 1815. Av folketellingene kommer det derimot frem at hun het Marie Bergithe, født Gadebusch, mens deres datter hadde navnet Anna Catarina, så det kan tenkes at det er Thaulow som har tatt feil av navnene.¹⁹⁰ En av sønnene deres fikk «Gadebusk» som mellomnavn.¹⁹¹ (Enten ble hun født som Anna Catarina Gadebusch, byttet navn til Marie Bergithe Gadebusch, og gav sitt fødenavn til en av døtrene, eller så har navnene til Marie Bergithe og datteren blitt forvekslet hos Thaulow). Hennes ektemann, Bertram Engelsen, som var i live frem til 1879, er ikke å se i protokollene. Han fikk utstedt borgerskapsbrev i Trondheim i 1813¹⁹² og var en velstående kjøpmann og eier av Sluppen bruk. Ekteparet fikk plass på «Klosteret» (Thomas Angells Hus), visstnok fordi Marie Bergithe hadde et nært slektskap med Thomas Angell.¹⁹³ Underskriften til Marie er en av de som går hyppigst igjen i tilsynsprotokollene, og «Madame Engelsen» er den som

¹⁸² Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1655P Byneset prestegjeld.

¹⁸³ Thaulow 1919: 383.

¹⁸⁴ Olai Ovenstad: *Militærbiografier – den norske hærs officerer 1628-1814*. Oslo 1948: 224-225.

¹⁸⁵ Digitalarkivet: Folketelling 1801 for 1655P Byneset prestegjeld.

¹⁸⁶ Arkivverket: Ministerialbok for Trondheim Domkirken 1848-1857 (arkivreferanse 601A19): 383.

¹⁸⁷ Ovenstad 1948: 224-225.

¹⁸⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹⁸⁹ Folketelling 1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁹⁰ Folketelling 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁹¹ Folketelling 1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁹² Digitalarkivet: Borgerskapsrulle 1818.

¹⁹³ Thaulow 1919: 421.

oftest sørget for middag til barna i asylet. Det ser ut som hennes medlemskap og engasjement i foreningen var individuelt, og særlig hennes hyppige besøk i asylet peker til at hun hadde et sterkt personlig engasjement for saken.

Som nevnt ble ikke gifte kvinner i Norge myndige før i 1888, men som Hilde Sandvik har påpekt var det forskjell på teori og praksis. For Buck og Engelsens del betydde dette at de gjennom hele sin virksomhet i foreningen var formelt umyndige. Buck var under sin fars myndighet i 1827 da foreningen ble opprettet, noe subskripsjonslisten viser. Vi må likevel anta at de kunne handle og engasjere seg, selv uten en verge. Engelsen var gift fra 1815 og dermed under sin ektemanns formelle myndighet. Nægler ble enke i løpet av det første året etter foreningens opprettelse, og ble dermed formelt myndig. Hun forsvant imidlertid ganske raskt fra foreningen. Disse kvinnene tilhørte også borgerskapet i Trondheim. Buck og Engelsen var gift med kjøpmenn som ikke var en del av Søgadepatrisiatet, mens Nægler var gift med en oberst.

Menn i foreningen

Det var ikke bare kvinner som deltok i foreningen uten sin ektefelle. Flere menn engasjerte seg uten sin kone, noe som vises ved at de satt i styret i selskapet, og senere at de var på hyppige besøk i asylene. Flere av mennene sto oppført med sine koner i subskripsjonslisten, så det er sannsynlig at konene også var medlemmer av foreningen, men ikke satt i styret. Christian Fredrik Møllerop og Hartvig Marcus Lassen satt begge i det første styret fra 1828. Christian Fredrik Møllerop ble født i 1783. Han var som ung bosatt som læredreng med apoteker Ackermann i Trondheim.¹⁹⁴ I 1812 ble han apoteker selv, og overtok Ackermanns apotek. Dette apoteket ble i 1835 flyttet til Torget, og ble senere kjent som Svaneapoteket. Han var gift med Fredrikke, datter av den velstående kjøpmannen Herman Høe i Trondheim.¹⁹⁵ Etter Christian Møllerops død i 1861 var Fredrikke bosatt i Kongens gate, på samme adresse som Johan Brun (se neste kapittel), som hadde overtatt Svaneapoteket.¹⁹⁶ I subskripsjonslisten til foreningen fra 1828 står Møllerop oppført med sin kone, og forpliktet seg til å gi fem spesidaler årlig til De Nødlidendes Venner.¹⁹⁷ Hartvig Marcus Lassen ble født i 1781 i Bergen. Han ble juridisk kandidat i 1806, og startet sin militære karriere i 1808. Han ble kaptein i 1812, og ble i 1815 utnevnt til tollinspektør i Bergen av sin far, som var justisråd. I 1820 ble han tollinspektør i Trondheim, og satt som representant i Norges Bank. Han eide gården Belvedere på Byåsen i Trondheim.¹⁹⁸ Lassen står oppført med sin kone i subskripsjonslisten, og

¹⁹⁴ Folketelling 1801 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁹⁵ Thaulow 1919: 529.

¹⁹⁶ Folketelling 1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

¹⁹⁷ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

¹⁹⁸ Thaulow 1919: 501.

forpliktet seg til å bidra med fem spesidaler årlig. Både Møllerop og Lassen var medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab fra 1820-tallet.¹⁹⁹

Kjøpmann Ole A. Moe ble født i 1797 på Røros. Fra han var 15 år var han handelsbetjent hos haugianeren Arnt Solem i Trondheim, som Krogness også var, og da Solem flyttet til Christiania kjøpte Moe gården i Kjøpmannsgata 42 etter ham. Moe giftet seg i 1811 med Maren.²⁰⁰ I 1865 var ekteparet bosatt i Strandgaten med tre døtre, hvorav minst to forble ugift livet ut. Som pensjonist levde han av renter, og døde i 1878.²⁰¹ I subskripsjonslisten fra 1828 står han oppført uten sin kone, og skulle bidra med tre spesidaler årlig på ubestemt tid.²⁰² Fredrik Elias Storm ble født i 1803 i Christiansand. Han er ikke å finne i subskripsjonslisten, og ble ikke medlem av styret før i 1839. Han er likevel jevnlig å se i tilsynsprotokollene fra 1837 og fremover. Han ble prest i 1837 «til Hospitalet, de Angellske Stiftelser, Tugthuset og Slaveriet i Trondhjem», og senere sogneprest i Vår frue Kirke fra 1865.²⁰³ Til ansvaret fra institusjonene hørte kanskje barneasylet. Han var aktiv i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab som visepreses og sekretær. I 1865 var han bosatt i Dronningens gate med kone og sju barn.²⁰⁴ Minst to av døtrene, Thora og Astfrid, forble ugifte hele livet, og begge engasjerte seg sterkt i Trondhjems Kvinnesaksforening.

Kjøpmennene

I hele perioden holdt antallet styremedlemmer seg noenlunde likt. Det samme gjorde styrets sammensetning. Bakgrunnen til styremedlemmene bestod av både innenlandshandlere, embetsmenn, der særlig geistlige og militære lag var representert, og andre yrker som apoteker, håndverker og prokurator. Det er likevel ett trekk ved styrets utvikling som står ut: en kjerne av mer eller mindre velstående kjøpmenn dominerte styret i hele tiårsperioden. Denne kjernen bestod av Fredrik Bing og Nicoline Buck, Erik Olsen Wullum og kona, Ole Andreas Krogness og kona, og Ole A. Moe. I tillegg satt prokurator Even Solberg i styret fra 1828 til 1839, fra 1838 med sin kone. Når det gjelder kjøpmennene kan man argumentere for at det fantes skiller mellom dem, innad i gruppen.

Som nevnt regnes Fredrik Bing av Mykland som en del av Søgadepatrisiatet. I løpet av 1840-tallet økte konkurransen mellom det gamle Søgadepatrisiatet og de nye krambodhandlerne, som Krogness var en del av.²⁰⁵ Mykland argumenterer for at det i løpet av 1800-tallet vokste fram

¹⁹⁹ Dknvs.no, «Matrikkel 1760-1960 ved Olaus Schmidt», sist aksessert 8. mai 2015.

²⁰⁰ Thaulow 1919: 367.

²⁰¹ Folketelling 1865 og 1875 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁰² Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

²⁰³ Thaulow 1919: 255.

²⁰⁴ Folketelling 1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁰⁵ Mykland 1997: 151-152.

en ny borgerklasse i Trondheim, atskilt fra det gamle aristokratiet.²⁰⁶ Det kan derfor argumenteres for at selv om alle styremedlemmene tilhørte borgerskapet, så var denne gruppen langt fra ensartet. Om Bing virkelig var en del av Søgadepatrisiatet er uklart. Familien Bing blir ikke omtalt av Ida Bull som en del av denne gruppen. Hans slekt kom heller ikke fra Danmark eller Tyskland, slik det var vanlig for handelseliten i Trondheim på den tida. Til sist var han i 1801 bosatt i Fjordgata, ikke i Søgaden, slik det var vanlig at handelseliten gjorde. Det er ingen tvil om at Fredrik Bing var en driftig og velstående kjøpmann, men han tilhørte nok den nye gruppen av handelsmenn som kom seg opp og frem i første halvdel av 1800-tallet, på bekostning av den gamle handelseliten.

Medlemskapet

I subskripsjonslisten fra 1828 hadde mange av de som tegnet seg på lista, skrevet seg på som mann og kone. Denne subskripsjonslisten er en liste over 136 navn som forpliktet seg til å gi selskapet et «Bidrag enten aarlig eller til ubestemte Tider i Penge eller Varer, samt hvilke somhelst andre Understøttelsesmidler», samt hvor mye den enkelte faktisk gav.²⁰⁷ Det store flertallet på listen gav opp til 10 specidaler, men oftest 1-2. Fredrik Bing gav 20. I underkant av 50 av de 136 navnene på listen sto oppført med tilføyelsen «med kone» og i enkelte tilfeller «med datter/døtre». Som regel har de gifte styremedlemmene skrevet seg opp som ektepar i subskripsjonslisten. Et unntak er O. A. Moe, som sto oppført alene. Også enkene sto oppført alene. De var formelt myndige og kunne gi økonomiske bidrag uten en manns samtykke. Av frøknene sto Nicoline Bing oppført med sin far, mens Julie Bjelke sto oppført alene. Fire av de senere styremedlemmene er ikke å finne i subskripsjonslisten, muligens fordi de ble medlemmer av selskapet på et senere tidspunkt. Listen ble avsluttet i 1829.²⁰⁸ Betyr dette at medlemskapet til ekteparene ikke var individuelt, men felles for mann og kone?

Hvis man bruker loven som utgangspunkt gav det mening at ektepar som begge ønsket å engasjere seg i foreningen, skrev seg opp i subskripsjonslisten som mann og kone, og gav penger eller varer som en familie. Dette fordi gifte kvinner formelt var umyndige frem til 1888. Det samme gjaldt for ugifte døtre som var under sin fars formelle myndighet, som Nicoline Bing. Myndighet bør likevel brukes som et relativt begrep, siden kvinner hadde mulighet til å søke om å bli «eget verge». Om kvinnene i De Nødlidendes Venner hadde søkt om dette vet jeg ikke. Det er heller ikke sagt at ektepar automatisk engasjerte seg sammen. O. A. Moe sto oppført alene i listen, og han var gift i hele perioden. At ektepar skrev seg på sammen, sier mer om sedvane og den juridiske

²⁰⁶ Mykland 1997.

²⁰⁷ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

²⁰⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 92, Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

situasjonen gifte kvinner var i på slutten av 1820-tallet, og mindre om deres faktiske engasjement og aktivitet i foreningen. På det punktet er tilsynsprotokollene viktigere kilder.

Tilsynsvirksomheten

Da Byens Asyl ble opprettet i 1837 ble det lagd to protokollbøker der de inspiserende styremedlemmene og andre besøkende kunne skrive. Protokollene ble brukt om hverandre i samme tidsrom, uten at det fremkommer at de hadde ulike funksjoner. Tilsynsprotokollene fra Byens Asyl gir en innsikt i det daglige livet i asylet. De kan i tillegg si noe om arbeidsfordelingen mellom kjønnene. På omslaget til en av protokollene står det:

Directionen udbeder sig af de der af Interesse for Asylet maatte behage at besee det, de for Sagens Skyld ville (tegne sine Navne og) bemærke i denne Protokol, de Forbedringer de maatte antage og de feil De troer burde rettes, for at fremme det tilsigtede Maal.²⁰⁹

I tilsynsprotokollene kunne hver enkelt besøkende skrive en notis i protokollen om hva de hadde gjort i asylet den dagen, utbedringer, observasjoner og lignende. Dette gir en indikasjon på hva det enkelte (styre)medlem syntes var viktig, i tillegg til at det gir en pekepinn på hvordan arbeidsfordelingen mellom kjønnene i asylet var. Besøkende, som ikke var på inspeksjon, kunne også skrive seg opp i protokollene. Ofte var styremedlemmer innom asylet uten at de skrev noe annet enn navnet sitt i protokollen. Bøkene fungerte derfor både som inspeksjonsprotokoller og gjestebøker på samme tid. Tilsynsprotokollene gir et helt annet bilde av det daglige livet i asylet enn sirkulærene fra den første tiden. Innholdet i sirkulærene er fortrinnsvis diskusjoner om hvem som skulle få fattighjelp og hvordan tildelingen skulle skje.

Av protokollene kommer det frem at hvert styremedlem hadde ansvaret for ukentlige inspeksjoner av asylet. Hvem som hadde tilsyn hvilken uke gikk på rundgang. Mange av bidragene er skrevet under av to navn, men selv om kombinasjonen av navn endret seg noe, er det flere par som går igjen i journalen. Dette inspeksjonsmønsteret kommer tydeligere frem i den lengste protokollen, men kan også finnes igjen i protokollen fra 1837-1840.²¹⁰ Det ser altså ut som at styremedlemmene førte det ukentlige tilsynet sammen, som oftest i faste par av en mann og en kvinne. I protokollene er det flere notiser om at én «ukesinspeksjon» hadde avløst en annen. 23. mai 1838 har en ikke navngitt person skrevet at «23. Mai Aftraade denne Uges Indspection Prokurator

²⁰⁹ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl.

²¹⁰ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl.

Solberg og Mad: Buck og tiltraade Stiftamtmandinde Riis og F Bing.»²¹¹ Det er nærliggende å tro at det var pleiemoderen i asylet, Madame Sommer, som sto bak dette bidraget, siden det ikke var underskrevet og fordi slike notiser går igjen gjennom protokollen.

Et interessant trekk ved tilsynsvirksomheten var at mann og kone sjelden førte tilsyn sammen. Dette er interessant fordi styrene fra 1837 og fremover i stor grad var preget av ektepar. Hva betydde dette med tanke på medlemskapet? Var medlemskapet individuelt eller var de medlemmer som par? Fra subskripsjonslisten ser det ut som de var medlemmer som ektepar – at medlemskapet gjaldt dem begge. Likevel er denne listen en subskripsjonsliste, altså en liste over hva de forpliktet seg til å gi foreningen. Gifte kvinner hadde ikke formell økonomisk selvstendighet i 1828 og kunne derfor ikke etter loven forplikte seg til å gi bort penger eller varer. Det gir derfor mening at de gav penger som et hushold siden begge engasjerte seg i foreningen. At kvinnene sjelden førte tilsyn i asylet med sin mann, samt at de i protokollen signerte med sitt eget navn og tittel, og ikke som familie, taler for at de var medlemmer i foreningen som individer.

Det var heller ikke bare styremedlemmene som skrev i tilsynsjournalene. Hvis et styremedlem ikke kunne møte i asylet kunne familiemedlemmer overta tilsynet. Dette skjedde blant annet 27. mai 1838 da Betty Riis, datter av Stiftamtmann Fredrik og Henriette Riis, utførte tilsynet på vegne av sin mor.²¹² Flere av døtrene til styremedlemmene var på besøk i asylet, blant annet døtrene til Even Solberg.²¹³ Disse var titulert som «jomfrue», og var som regel på besøk sammen med en av sine foreldre. Det er mulig at sønner også kan ha besøkt asylet, men det kommer ikke frem i protokollen, kanskje fordi de ikke brukte titler slik som døtrene.

Fins det noe mønster for hvem som påpekte hva i journalen? Merket kvinnene seg andre ting enn mennene? Et problem med å svare på et slikt spørsmål er at styremedlemmene ofte førte tilsyn i par. Det er derfor vanskelig å si hva som var kvinnens og hva som var mannens bemerkninger. Det er likevel mulig å si noe generelt om hva styremedlemmene anså som viktig. Først og fremst virker det som barnas sysselsetting sto særlig i fokus. Styremedlemmene påpekte ofte hva barna holdt på med. Både ordinær undervisning i lesing og skriving, samt opplæring i håndverksarbeid er noe som går igjen. I tillegg virker det som andakten var viktig. Barna skulle være sysselsatte og «beskjæftigede efter evne»²¹⁴. Det ble ofte gitt gaver til asylet i form av penger eller varer, oftest tøy og klær til barna. 14. oktober 1839 ble det for eksempel gitt store mengder tøy av forskjellige typer og farger av en anonym giver.²¹⁵ Dette materialet ble sannsynligvis sydd om til klær og

²¹¹ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 4.

²¹² SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 4.

²¹³ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl.

²¹⁴ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 3 og 5.

²¹⁵ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl: 66.

lommelærklær av barna selv, siden undervisning i håndarbeid var viktig. Barna ble stort sett undervist av «pleiemoderen» eller «piger», ofte elever ved Domsognets Almueskole²¹⁶, men også styremedlemmene kunne fungere som undervisere. Prokurator Solberg øvde for eksempel barna i asylet i sang 19. mai 1838.²¹⁷

Det var ikke bare undervisning og opplæring i asylet. Barnas renslighet var også viktig. Badingen av barna ble tatt opp flere ganger i tilsynsjournalen. 23. mai 1838 står det for eksempel i journalen at «Pleiemoderen blev strengt paalagt at holde seg Reglemanget efterretlig og fornemmelig paasee Børnenes Reenlighed».²¹⁸ Styremedlemmene på inspeksjon kunne påpeke forhold som burde utbedres, for eksempel at små barn som ikke fikk undervisning burde holdes avskilt fra de større barna som ble undervist.²¹⁹ 16. mai 1838 ble det påpekt at en Holthe «kun en Gang været tilstede» mens det ble ført tilsyn i Asylet, og at pleiemoderen på forespørsel fortalte at Holthe «i den siste Tid har kommet og gaaet naar han selv har villet», uten å snakke med pleiemoderen. Dette blir omtalt som en forsømmelse, og N. Sal. Nordenstrøm og Herr Krøgness, som hadde tilsynet, mente at styret burde undersøke årsaken til dette og underrette formannen.²²⁰ Hvem denne Holthe var vites ikke, men det er tydelig at han hadde et slags ansvar i asylet som ikke ble overholdt. Dette viser at styremedlemmene ikke bare førte tilsyn «for syns skyld», men at de tok sitt ansvar alvorlig.

Både kvinner og menn la ned mye arbeid i asylet, også utenom inspeksjonsrundene. Dette er spesielt tydelig når det gjelder kvinnene. Nicoline Buck ga blant annet en rekke bøker til asylet²²¹, og de kvinnelige styremedlemmene sørget for middag og kaker til barna ved flere anledninger, utenom det fastsatte tilsynet.²²² Det virket som de brydde seg om barna, og at de samhandlet med dem da de var på besøk. 6. desember 1839 har Marie Solberg skrevet i protokollen at «Med glæde, anlovede jeg at et Pigebørn paa 4 aar Syede sit lommelærklæde lige saa pent som de ældre Smaapigene».²²³ Protokollen ble altså ikke bare brukt for å gi informasjon om forholdene ved asylet, men også som en gjestebok der små historier fra dagen kunne skrives. Selv om det bare var kvinner som «bespiste» barna, betydde ikke det at det bare var kvinner som var engasjerte i asylet. Også menn, både styremedlemmer og andre, besøkte asylet utenom inspeksjonsrundene. Fredrik Bing besøkte asylet mer enn noen andre, og hadde som regel noe å påpeke ved hvert besøk. At det

²¹⁶ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl.

SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 1-2.

²¹⁷ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 4

²¹⁸ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 4

²¹⁹ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl: 2.

²²⁰ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 3.

²²¹ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl: 3.

²²² SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.4: Tilsynsprotokoll 1837-1853, byens asyl.

SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl.

²²³ SAT: PA 214, Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, byens asyl: 72.

bare var kvinner, og ingen menn, som tok med mat til barna, sier mer om hvilke typer oppgaver det var forventet at en kvinne skulle gjøre, enn at kvinner var mer aktive enn mennene.

Fra veldedighetsforening til asylselskap

Det som startet som en veldedighetsforening i 1827 ble etter hvert et asylselskap med ansvaret for flere barneasyler i Trondheim. Etter at landets første asyl, Byens Asyl, ble opprettet i 1837, kom Ihlens og Baklandets Asyl fra 1840. Dette førte med seg en rekke endringer i drift og struktur. I de enkelte asylene fortsatte driften som vanlig, men styret i selve foreningen De Nødlidendes Venner ble radikalt endret. Styret som fra starten hadde bestått av seks kvinner og seks menn skulle nå bestå av bestyreren fra de enkelte asyl, som uten unntak var menn, samt like mange valgte medlemmer. Ingen kjønnsbalanse ble fastslått i de nye vedtektene.²²⁴ Dette betydde ikke at kvinnene var ute av foreningen, men det kom i stor grad til å bety at de var ute av *styret* i foreningen, selv om de fortsatte som styremedlemmer for de enkelte asyl. Denne utviklingen synes å være naturlig for en forening som i økende grad ble profesjonalisert og som utvidet driften. Kvinnene kunne være aktive på et lokalt nivå, men ikke når De Nødlidendes Venner ble et overordnet organ for byens asyler.²²⁵ Fra 1850-årene kom også kirken sterkere inn, med både kapellaner, prester og biskoper i styret.

Avslutning

I dette kapittelet har bakgrunnen til styremedlemmene i De Nødlidendes Venner blitt diskutert. De fleste tilhørte borgerskapet, en del av det som skulle bli den nye middelklassen, men flere hadde også bånd til embetsstanden. Selv om de grovt sett kan deles inn i samme gruppe er det til dels store avstander mellom dem, fra stiftamtmanntil kjøpmann, fra adelig frøken til prestedatter og madamer. Kjernen i foreningen de første ti årene var en gruppe kjøpmenn som i løpet av første halvdel av 1800-tallet tok over noe av næringsgrunnlaget fra Søgadepatrisiatet. Flere av disse mennene var haugianere, noe som kan ha bidratt til deres engasjement. Kvinnene engasjerte seg ofte med ektemannen, spesielt etter at det første asylet ble opprettet i 1837. Gifte kvinner tok etter hvert over for enkene og frøkenen som var blant stifterne av foreningen. Medlemskapet i foreningen var individuelt, selv om ektepar ofte engasjerte seg sammen.

Gjennom tilsyn og arbeid på eget initiativ i asylene kan man se at både menn og kvinner engasjerte seg. De tok seg av forskjellige oppgaver; kvinnene tok med mat og gaver til barna, mens mennene påpekte forbedringer som måtte gjøres i asylet. Tilsynsprotokollene viser at kvinnene opptrådte selvstendig og som individer i foreningens arbeid, samtidig som de gifte kvinnene formelt

²²⁴ SAT: PA 214, Eske 4.1-4.4: Lover, retningslinjer og instruksjer.

²²⁵ Sletvold 1977: 35-38.

var under ektemannens myndighet. Kvinnene hadde altså handlingsrom til å være aktive i foreningen. Kvinnene fikk en mindre rolle i foreningen etter at flere barneasyl ble opprettet, og struktur og drift endret seg, men fortsatte å være aktive lokalt i asylene.

Kapittel 4: Trondhjem Kvinnesaksforening

20. januar 1885 samlet 29 menn og kvinner²²⁶ seg for å stifte Trondhjems Kvinnesaksforening etter innbydelse fra Fru Antonie Løchen. Løchen hadde mottatt en oppfordring fra Norsk Kvinnesaksforening i Kristiania, som hadde blitt opprettet året før, om å starte en filial i Trondheim. Begge kjønn ble representert i det første styret, og mannlige styremedlemmer var vanlig i foreningen fram til slutten av 1890-tallet. Hvilket miljø tilhørte de? Var arbeidsdelingen i foreningen kjønnsdelt? I dette kapittelet vil Trondhjems Kvinnesaksforenings styremedlemmer og arbeidsdeling i foreningen være tema. Perioden som blir omtalt her strekker seg fra 1885, da foreningen ble opprettet, til 1901, da kvinner fikk begrenset kommunal stemmerett. Når det gjelder styremedlemmenes bakgrunn vil medlemmene fra de tre første årene, 1885-1888, være prioritert. Hvem som var initiativtakerne til foreningen er viktig, og siden foreningen med årene ble mer allmenn, både politisk og klassemessig, er dette en relevant avgrensning. Når det gjelder arbeidsdeling, vil perioden gå frem til 1901. Dette er dels for å få et større kildegrunnlag, dels fordi 1901 markerer det første store gjennomslaget for kvinnesaken i Norge.

Først vil styremedlemmenes bakgrunn bli tatt opp. Styremedlemmene er delt inn i fire kategorier. Den første kategorien er ugifte kvinner. Den andre kategorien omhandler gifte kvinner som satt uten sin mann i styret, mens den tredje kategorien tar for seg mann og kone som sammen engasjerte seg i foreningen. Til slutt handler den fjerde kategorien om gifte menn som satt i styret uten at deres kone også engasjerte seg. Deretter vil slektsbånd og politisk tilhørighet bli diskutert som beskrivende for miljøet. Også i dette kapittelet er arbeidsdelingen i foreningen viktig. Her vil det bli drøftet hvordan kjønn påvirket hvem som besatte styreverv, samt hvordan foredrag- og undervisningsvirksomheten foregikk. Til slutt vil mennenes rolle i foreningen bli tatt opp; opptrådte de kun som garantister?

Styremedlemmenes bakgrunn

Styret fra 1885 bestod av fem personer, to styremedlemmer, en formann, en sekretær og en kasserer. Fra 1887 ble også medlemmer av foreningen valgt til suppleanter og revisorer. I perioden som blir diskutert her hadde styret både kvinnelige og mannlige medlemmer, men det varierte hvor mange av hvert kjønn som satt i styret. Det finnes ingen vedtekter på kjønnsfordeling. I det første styret fra 1885 ble formannsposten besatt av en mann, mens de to andre postene, sekretær og

²²⁶ Anna Caspari Agerholt (1937) har skrevet at 29 *kvinner* var samlet, men det er det ikke noe grunnlag for å hevde. Både menn og kvinner var tilstede, og både menn og kvinner stilte til valg. I møteprotokollen er det snakk om 29 *medlemmer*, og mennene som stilte til valg (og som ble valgt) var nok medlemmer av foreningen.

kasserer, ble besatt av kvinner.²²⁷ I 1887 fikk foreningen sin første kvinnelige formann, Antonie Løchen, og etter det gikk formannsposten alltid til en kvinne.²²⁸ I det følgende vil jeg ta for meg bakgrunnen til styremedlemmene i foreningen fra oppstarten i 1885 til 1888. Siden styret bare bestod av fem personer, og siden det ble valgt inn få nye personer i perioden vil også de som stilte til valg bli tatt med, i tillegg til suppleanter og revisorer som ble valgt fra 1887. I alt er det 22 personer fordelt på fire kategorier som vil bli omtalt.

Tabell: Styremedlemmer i Trondhjems Kvinnesaksforening

Tittel	Navn	Yrke	Styremedlem fra år
Fru	Antonie Løchen	Forfatter	1885
-	Olaf Løchen	Jurist	Valg 1887
Frøken	Thora Storm	Lærerinne, bestyrer	1885
Fru	Thora Lyng	-	1885
-	Nicolai Jenssen	Banksekretær	1885
-	August Spørck	Kaptein	1885
Fru	Mimi Spørck	-	1891
Frøken	Ingeborg Richter	Overvokterske	Valg 1885
Frøken	Julie Richter	Telegrafistinne	Valg 1885
Frøken	Gurine Richter	Butikkdame	1887
Frøken	Inga Dahl	-	Valg 1887
Fru	Hanna Lindboe	-	1887
-	Jacob Lindboe	Jurist	Valg 1885, 1887
Frøken	Marianne Tandberg	Butikkeier	1887
-	Karl Gether Bomhoff	Fabrikkeier, bankdirektør	1887
Fru	Mathilde Bomhoff	-	Valg 1887
-	Johan Brun	Apoteker	1887
-	Håkon Løken	Jurist, forfatter	Valg 1885, 1887
-	Hans Peter Jenssen II	Rittmester	Valg 1885
Fru	Anna Munch	Forfatter	1887
Fru	Olaug Løchen	Forfatter	1887
Frøken	Antonie Sommerschild	Telegrafistinne	1887

I møteprotokollen er kvinnene omtalt med tittel (fru eller frøken), i tillegg til etternavn (for eksempel «frøken Tandberg»). Fornavn er brukt i forbindelse med valg, eller for å skille personer med samme etternavn fra hverandre (for eksempel fru Ant. Løchen). Kvinnene skrev under med fullt navn i protokollen, men uten tittel. Mennene ble omtalt med yrkestittel og etternavn (for eksempel «Kaptein Spørck»), og skrev under med fullt navn, uten yrkestittel.

²²⁷ Gunnerusbiblioteket: Privatarxiv 15: Trondhjems Kvinnesaksforenings arkiv. 1885-1968. Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 2

²²⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 6

Ugifte kvinner

Av de 22 personene som engasjerte seg i styret eller stilte til valg var sju ugifte kvinner. Den mest kjente av disse var Thora Storm. Marte Mona åpner sitt kapittel om Thora Storm med hennes eget sitat: «Verden har tapt en forfatter i mig», og forteller om hvordan hennes ønske om å bli forfatter ble latterliggjort av hennes far og brødre da hun var ung. Thora var visstnok et vilt, opprørsk og nesevist barn.²²⁹ Thora Storm ble født i Trondheim i 1845. Faren hennes var sogneprest Fredrik Elias Storm, som satt i styret i De Nødlidendes Venner.²³⁰ Hun begynte på Trondhjems borgerlige realskole i 1853 og dro siden til utlandet for å lære seg fransk og engelsk. Thora Storm er mest kjent som lærerinne og skolebestyrer. I 1879 åpnet hun en privat jenteskole i Trondheim som ble kjent som en av byens beste.²³¹ Hun underviste selv blant annet i fremmedspråk. Thora ble beskrevet som en kvinne med mange kunnskaper og med et rikt og livlig temperament, og som en god lærer med mye pedagogisk erfaring.²³² Hun var formann i kvinnesaksforeningen fra 1889 til 1891 og fra 1898 til 1900.²³³ I tillegg til å være med på å starte Trondhjem Kvinnesaksforening var hun med på å starte Trondhjems venstreforening.²³⁴ Ved kommunevalget i 1901 ble hun valgt til kommunens representantskap for Venstre sammen med Antonie Løchen.²³⁵ Hennes søster Astfrid Storm var også engasjert i kvinnesaksforeningen, blant annet som foreningens kasserer i flere år.²³⁶

Søstrene Richter var også tilknyttet Venstre. Ingeborg, Gurine og Julie Richter var alle ugifte yrkeskvinner. De var døtre av gårdbruker Jørgen Richter og Massi Rostad, som drev gården Rostad på Inderøy. Broren Ole Richter var stortingsrepresentant for Venstre fra 1862 til 1876 og Norges statsminister i Stockholm fra 1884 til 1888.²³⁷ Ingeborg Anna Richter var eldst av søstrene. Hun ble født i 1824 på Inderøy, og jobbet først som husholderske i Trondheim før hun ble overvokterske ved Rotvoll sinnsykehus, en stilling hun hadde i 23 år.²³⁸ Ved folketellingen i 1900 var hun bosatt i Kristiania sammen med fem andre ugifte kvinner, deriblant søstrene Gurine og Julie. Hun forsørget seg selv.²³⁹ Gurine Richter ble født i 1827, på foreldrenes gård. Hun bodde på gården frem til hun var godt voksen, før hun flyttet til Trondheim og startet en moteforretning.²⁴⁰

²²⁹ Marte Mona: *Berømte og gløymde Trondheimskvinner*, Oslo 2004: 71.

²³⁰ Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²³¹ Mona 2004: 73.

²³² Therese Bertheau: «Kvinner i den høiere skoles tjeneste», i Fredrikke Mørck: *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914: 166-7.

²³³ Mona 2004: 74.

²³⁴ Harald Nissen d.e.: *Thora Storm*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 1.12.2014)

²³⁵ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 15: Jubileumsberetning 1967: 17.

²³⁶ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904

²³⁷ Per Fuglum: *Ole Richter*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 2.12.2014)

²³⁸ Digitalarkivet: Folketelling 1865 og 1875 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²³⁹ Digitalarkivet: Folketelling 1900 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁴⁰ Digitalarkivet: Folketelling 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

Hun flyttet til Kristiania i 1892 der hun levde på livrenter.²⁴¹ Den siste søsteren, Julie Richter, ble født i 1841. I likhet med Gurine ble hun ble værende på gården og hjalp foreldrene til hun var godt voksen.²⁴² Etter at foreldrene døde flyttet hun til Trondheim og arbeidet i en kjøpmannsforretning. Hun bodde en tid hos broren Ole i Stockholm, før hun flyttet sammen med sine søstre til Kristiania og arbeidet på telefonkontoret.²⁴³

Antonie Sommerschild ble født i Molde i 1850 som den nest eldste av seks søsken. Faren var adjunkt.²⁴⁴ Hun bodde og jobbet både i Trondheim og Kristiania. I Trondheim var hun bosatt på samme adresse som Gurine Richter, i Nordre Gate 7. Der arbeidet hun som «telegrafistinde».²⁴⁵ Hun bodde flere år alene på samme adresse i Kristiania, hvor hun arbeidet som «Rikstelegrafistinde».²⁴⁶ Antonie var, sammen med Gurine Richter, revisor i Trondhjem Kvinnesaksforening fra 1887 til 1889.²⁴⁷ Marianne Tandberg ble født i 1832 i Holmestrand. Faren hennes, Peter Tandberg, var kommisjonær. Da hun ble konfirmert 7. oktober 1849 sto det tilføyd i protokollen: «Kristendomskundskab og Fliid udmærket god.» Hun grunnla en moteforretning i Trondheim i 1863 som hun solgte i 1912.²⁴⁸ Det ser ut som Marianne Tandberg var bosatt sammen med familiemedlemmer hele livet. I 1865, to år etter at hun opprettet butikken, var hun bosatt med sine foreldre i Nordre Gate. Etter at faren døde, bodde hun med sin mor, som drev med handel i butikk.²⁴⁹ Etter at moren døde, bodde hun hos sin søster Karoline og hennes mann og barn, og da søsteren døde fortsatte hun å bo med svogeren.²⁵⁰ Marianne Tandberg var foreningens revisor i 25 år.²⁵¹ Om den siste av frøknene, Inga Dahl, er informasjonen mer sparsom. En Inga Dahl er ført opp sammen med blant andre Thora Storm og Antonie Løchen som kandidater (nominert av Kvinnesaksforeningen) for Venstre i forkant av kommunevalget i 1901.²⁵² Inga Dahl ble valgt inn i styret i kvinnesaksforeningen i 1888.²⁵³

Disse ugifte kvinnene hadde nok alle fått mer undervisning enn dårligere stilte kvinner i samtiden. For kvinner av borgerklassen eller middelstanden begynte utdanningen for alvor å spille en rolle på 1800-tallet. Fra midten av århundret ble det grunnlagt flere pikeskoler der jenter av den

²⁴¹ Digitalarkivet: Folketelling 1900 og 1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁴² Digitalarkivet: Folketelling 1865 og 1875 for 1729P Inderøy prestegjeld.

²⁴³ Gurine Richter: *Stamtavle over Slægten Richter*, Bergen 1910: 28.

Digitalarkivet: Folketelling 1900 og 1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁴⁴ Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1502P Molde prestegjeld.

²⁴⁵ Digitalarkivet: Folketelling 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad

²⁴⁶ Digitalarkivet: Folketelling 1900 og 1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁴⁷ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 5.

²⁴⁸ Elisa Tandberg: *En slekt. Tanberg – Tandberg*. Oslo 1838: 279-80.

²⁴⁹ Digitalarkivet: Folketelling 1865 og 1875 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁵⁰ Digitalarkivet: Folketelling 1900 og 1910 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁵¹ Thora Storm: «Trondhjems kvindesaksforening», i Fredrikke Mørck: *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914: 85.

²⁵² Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 15: Jubileumsberetning 1967: 15.

²⁵³ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 7.

bedre stand skulle læres opp til å bli dannede, borgerlige hustruer. Gro Hagemann skriver at disse skolene i praksis kom til å fungere som utdanningsinstitusjoner for fremtidige lærerinner.²⁵⁴ Familien som et «produksjonsfelleskap» mistet mye av sin betydning i løpet av 1800-tallet. Dette betød at gifte kvinner ble betraktet som forsørget, uansett hva deres arbeidsinnsats i *hjemmet* bestod i.²⁵⁵ I kombinasjon med at husarbeidet ble enklere med industrialiseringen og at stat og kommune tok over mange av kvinnens tradisjonelle oppgaver, har begrepet «de frigjorte hender» blitt lansert.²⁵⁶ Det kan tenkes at arbeidet ble erstattet av andre aktiviteter, som utdanning, i alle fall for de mer velstående. Disse kvinnene trengte et «fint» yrke som passet deres status i middelklassen.²⁵⁷ Yrker som lærerinne og telegrafistinne går igjen blant frøknene som var med på å starte kvinnesaksforeningen i Trondheim, og det er nettopp lærerinner og telegrafistinner Gro Hagemann trekker frem som kvinnesakens pionerer.²⁵⁸ Disse var attraktive arbeidstakere, både fordi arbeidsgiveren kunne betale dem mindre enn menn, og fordi de på egen hånd og med familiens hjelp allerede hadde fått den opplæringen de trengte til jobben.²⁵⁹

Gifte kvinner «på egen hånd»

Det var også gifte kvinner i foreningen som deltok uavhengig av ektemannen. Thora Lyng ble født i 1850 på Sunnmøre og var gift med Anton Johannes Lyng. Han var lærer ved realskolen og skolebestyrer for Lyngs taleskole, en skole for døvstumme i Trondheim.²⁶⁰ Han var medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.²⁶¹ Thora Lyng ble fra det første konstituerende møtet i Kvinnesaksforeningen valgt til kasserer.²⁶² Hun hadde altså ansvaret for økonomien i foreningen i de første årene. Ved styrevalget i 1887 kom det blant annet inn to nye gifte kvinner, Anna Munch som styremedlem og Olaug Løchen som suppleant.²⁶³

Anna Munch ble født i Kristiania i 1856. Hennes far var lege og både han og moren var født i Trondheim. Selv vokste Anna opp både i Trondheim og i Kristiania. Hun gikk på Nissens pikeskoles kurs for voksne i Kristiania og var interessert i astrologi og Østens mystikk.²⁶⁴ Hun

²⁵⁴ Hagemann 2005: 225.

²⁵⁵ Hagemann 2005: 179.

²⁵⁶ Hagemann 2005: 185.

²⁵⁷ Nerbøvik 1999: 91.

²⁵⁸ Hagemann 2005: 247.

²⁵⁹ Hagemann 2005: 194.

²⁶⁰ Digitalarkivet: Folketelling 1875 og 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁶¹ Gunnerusbiblioteket: Privatarkiv 277: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Trondheim. II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903): 7.

²⁶² Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 2.

²⁶³ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 4.

²⁶⁴ Mogens Haaland: *Hvem var de? Korte biografier av 164 kvinnelige forfattere, mest fra 'pionertiden' ca. 1840-1920*, Drammen 2002: 68.

skrev blant annet en astrologisk handbok og oversatte tekster fra indiske mystikere. Hun er først og fremst kjent som forfatter, og skrev flere romaner. Elisabeth Aasen skriver om henne: «Anna Munchs liv og forfatterskap er fortellingen om 1800-tallets kvinneundertrykkelse og om enkelte kvinners drøm om et fritt liv uten samfunnets fordømmelse.» Hun vokste opp i et strengt hjem, og faren var en autoritær vitenskapsmann som mente at kvinnene var en hemsko for sivilisasjonens utvikling. Hun omtalte sin første ektemann, overlærer Peter Anker Ragnvald Munch, som en tyrann som var imot kvinners frigjøring og som motarbeidet hennes forfattervirksomhet. Da hun skilte seg fra ham på 1890-tallet ble hun utstøtt av familien og «sosialt degradert». Etter skilsmissen flyttet hun til Kristiania for å bli forfatter. Flere kilder nevner at hun var ulykkelig forelsket i Knut Hamsun, og at hennes roman «To mennesker» er bygd på denne erfaringen. Hun giftet seg på nytt med forfatter Sigurd Mathiesen i 1910 og flyttet til Danmark. Her er det interessant å nevne at de bodde sammen i flere år før de giftet seg, og at Anna Munch lenge nektet å gifte seg med ham.²⁶⁵

Olaug Løchen vokste opp på gården Sundnes på Inderøy. Hun ble født i 1854 og var søsteren til Antonie Løchen og Håkon Løken.²⁶⁶ I tillegg til å være kvinnesaksforkjemper var hun kokebokforfatter og samfunnsdebattant. Faren Herman var godseier og stortingsmann, og søsknene vokste opp i et hjem med mange kulturelle impulser. Eventyrsamler P. C. Asbjørnsen var farens rådgiver og var flere ganger gjest i huset. Olaug viser selv til ham som inspirator og læremester i kokeboken «Madstel og Husstel for almindelige Husholdninger». Den dag i dag har gården Sundnes et «Asbjørnsenrom».²⁶⁷ Olaug var utdannet innenfor medisinsk gymnastikk og ortopedi i Kristiania og skrev flere tekster og foredrag om kvinnesaken, mat og husstell, oppdragelse og undervisning. I tillegg skrev hun flere artikler for Dagbladet, Nylænde og Norges Kvinder.²⁶⁸ I sistnevnte har hun skrevet om Aasta Hansteen.²⁶⁹ Hun giftet seg med fetteren Hjalmar Løchen, advokat fra Hedmark, i Trondheim i 1881.²⁷⁰ Hennes kanskje mest kjente bidrag til Trondhjem Kvinnesaksforening er foredraget «Om Renhed og Blufærdighed» fra 14. februar 1887.²⁷¹

Mann og kone

I motsetning til styrene i De Nødlidendes Venner var ikke ektepar like vanlig å se i styrene i kvinnesaksforeningen. I de første årene til foreningen var det tre ektepar som var medlemmer av

²⁶⁵ Elisabeth Aasen: *Anna Munch*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 28.11.2014)

²⁶⁶ Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1729P Inderøy prestegjeld.

²⁶⁷ Ifølge de som eier gården i dag har rommet blitt kalt "Asbjørnsenrommet" siden 1800-tallet, fordi P. C. Asbjørnsen var en flittig gjest der. Emil Mård Vådal Eliasson, samtale, 13.12.2014.

²⁶⁸ Henry Notaker: *Olaug Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 20.11.2014)

²⁶⁹ Olaug Løken: «Aasta Hansteen», i Fredrikke Mørck: *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914: 35-44.

²⁷⁰ Henry Notaker: *Olaug Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 20.11.2014)

²⁷¹ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 4.

foreningen, og som har utmerket seg ved at de satt i styret eller fikk stemmer ved styrevalgene. Disse tre ekteparene var Antonie Løchen og mannen Olaf, Hanna Lindboe og mannen Jacob, og Karl Gether Bomhoff og kona Mathilde. Det må likevel nevnes at mann og kone ikke satt i styret samtidig.

Antonie Løchen ble født på Inderøy i 1850 og var gift med sitt søskenbarn, overrettsaksfører Olaf Strøm Løchen, født i 1848 i Kristiania.²⁷² Antonie var både sekretær og formann i foreningen, Olaf fikk én stemme ved styrevalget i 1887.²⁷³ Selv om Antonie, som initiativtaker, hadde en mye større rolle enn Olaf i Kvinnesaksforeningen, er de her oppført i kategorien «mann og kone», fordi de begge engasjerte seg i samme forening. Både Antonie og Olaf var Venstrefolk. Antonie ble valgt inn i representantskapet i kommunestyret for Venstre i 1901, mens Olaf var borgermester i Trondheim fra 1900 til 1920.²⁷⁴ Han var medlem av både Klubselskabet Harmonien og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.²⁷⁵ I tillegg til kvinnesak og politikk var Antonie opptatt av barneoppdragelse, sunnhet og dyrevelferd.²⁷⁶

Hanna og Jacob Lindboe var også Venstrefolk. Hanna Lindboe ble født i 1850 i Trondheim. Faren Anton Mathias Jenssen var kjøpmann og fra den kjente handelslekten Jenssen i Trondheim og Inderøy.²⁷⁷ Moren Johanne («Hanna») Catharina Richter var også fra Inderøy, og var søskenbarn til moren til Richter-frøknene som er nevnt over. Jacob Lindboe var sakfører og politiker, og var medlem av Klubselskabet Harmonien og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.²⁷⁸ Ekteparet Lindboe fikk seks barn til sammen. Ved folketellingen i 1910 var Hanna blitt enke og var bosatt i Kristiania med fire av sine barn. Tre døtre i alderen 30 til 33 år bodde med henne, alle ugifte yrkeskvinner. Døtrene jobbet som kontordamer og lærerinne mens sønnen var student.²⁷⁹ Både Hanna og Jacob Lindboe fikk stemmer ved styrevalgene til kvinnesaksforeningen i 1885 og 1887. Hanna ble i 1887 valgt til suppleant.²⁸⁰

Heller ikke det tredje ekteparet, Karl og Mathilde Bomhoff, ble ordinære medlemmer av styret i løpet av de to første årene. Karl Bomhoff fikk stemmer ved valget både i 1885 og 1887, og ble som Hanna Lindboe suppleant i 1887. Mathilde Bomhoff fikk 2 stemmer samme år.²⁸¹ Karl

²⁷² Digitalarkivet: Folketelling 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁷³ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 5.

²⁷⁴ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 15: Jubileumsberetning 1967: 17.

²⁷⁵ Gunnerusbiblioteket: PA 277, II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903): 7.

²⁷⁶ Mona 2004: 69-71.

²⁷⁷ O. J. Johansen: *Trondhjem i svundne tider*, Trondhjem 1929: 168-169.

²⁷⁸ Rolf Danielsen: «En eksempelløs fremgang 1880-1920», Bind 4 i *Trondheims historie 997-1997*. Trondheim 1997: 35 og 43.

Dknvs.no, «Matrikkel 1760-1960 ved Olaus Schmidt», sist aksessert 8. mai 2015.

²⁷⁹ Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁸⁰ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 4.

²⁸¹ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 4.

Bomhoff ble medlem av styret i 1888.²⁸² Karl Gether Bomhoff ble født i 1842 i Larvik. Han var farmasøyt, politiker og bankmann. Han var en tid bosatt i husstanden til apoteker Johan Brun som medhjelper i apoteket. Han jobbet som kjemiker i Tyskland, der han ble kjent med Henrik Ibsen.²⁸³ Han ble senere direktør ved Trondhjems Mekaniske Verksted, før han ble bankdirektør.²⁸⁴ Mathilde Bomhoff ble født i Drammen i 1854 og var datter av sogneprest E. H. Fridrichsen i Mo prestegjeld i Telemark.²⁸⁵ Da Norges Bank flyttet fra Trondheim til Kristiania i 1897 flyttet ekteparet til hovedstaden. Deres datter Haldis jobbet som lærerinne.²⁸⁶

Ekteparet Spørck engasjerte seg også i foreningen. I de første årene var det kun August Spørck som satt i styret, mens kona «Mimi» senere ble formann i foreningen.²⁸⁷ August Spørck ble født i 1851 i Kristiania. Han hadde en lang militær karriere og var godt utdannet. Han deltok i opprettelsen av Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum i 1893, sammen med blant andre Jacob Lindboe. Han var medlem av formannskapet i Trondheim for Venstre og var statsråd og sjef for forsvarsdepartementet i 1909-1910.²⁸⁸ Han var medlem av både Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og Klubselskabet Harmonien.²⁸⁹ Han giftet seg med Marie Amunda «Mimi» Jenssen i 1880. Hun var datter av Anton Mathias Jenssen og hans kone i andre ekteskap, og var dermed halvsøster til H. P. Jenssen og Hanna Lindboe.

Ingen av de gifte kvinnene var yrkesaktive i vanlig forstand siden de verken var formelt myndige eller behøvde å forsørge seg selv. Både Olaf Løchen og Jacob Lindboe var jurister og politikere, mens Karl Bomhoff i hovedsak var bankmann og politiker. August Spørck var politiker, selv om han var mest kjent for sin militære karriere. Alle sympatiserte med Venstre. Det er sannsynlig at det er grunnen til at de enten ble med sine koner i foreningen, eller at konene fikk dem med. Venstre ble av mange i 1880-årene oppfattet som radikale, på samme måte som kvinnesaksforkjempere ble det. Dette vil jeg komme tilbake til. Disse mennene tilhørte den nye, brede mellomklassen i samfunnet, mellom den høyere overklassen og den lavere arbeiderklassen.²⁹⁰

Menn i foreningen

Kvinnesaksforeningen var i de første årene ikke bare for kvinner. Menn engasjerte seg også, uten at deres kone var med i styret. Johan Brun, Håkon Løken og H. P. Jenssen var alle gift, men deres

²⁸² Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 7.

²⁸³ Trond Gram: *Karl Gether Bomhoff*, i Store Norske Leksikon (aksessert 2.12.2014)

²⁸⁴ Digitalarkivet: Folketelling 1865, 1875 og 1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

²⁸⁵ Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 0832P Mo prestegjeld.

²⁸⁶ Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁸⁷ Storm 1914: 84.

²⁸⁸ Lindstøl 1914: 816.

²⁸⁹ Gunnerusbiblioteket: PA 277, II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903): 9.

²⁹⁰ Nerbøvik 1999: 88-9.

koner er ikke å finne i arkivene etter kvinnesaksforeningen. Det finnes ikke noen medlemsliste for perioden som er interessant her, så navnene som står oppført i protokollen i forbindelse med styrevalg er det eneste som er å gå etter. Det er likevel naturlig å tro at deres koner var medlemmer. En av mennene som var sentral i oppstarten av foreningen, Nicolai Jenssen, var ikke gift. Han var foreningens første formann og senere sekretær.

Nicolai Jenssen ble født i 1857 i Trondheim. Han var sønn av Mathias Christian Jenssen og Henriette Cathrine Kaasbøll.²⁹¹ Farens søskenbarn var Anton Mathias Jenssen, altså H.P. Jenssen, Hanna Lindboe og Mimi Spørcks far. Disse ble altså hans tremenninger. Han var formann i kvinnesaksforeningen fra 1885 til 1887.²⁹² Nicolai hadde også tilknytning til Venstre. Hans søster Bernhardine var gift med Håkon Løken, en av de ledende venstrepolitikerne i Trondheim på 1880-tallet. Håkon Løken ble født i 1859 på Inderøy. Som nevnt var han bror av Antonie og Olaug Løchen. Anders Kirkhusmo omtaler ham som «en av de mest markante offentlige personer i Trondheim og trøndelagsfylkene, som pressemann, kulturpersonlighet og politiker».²⁹³ Han tok juridisk eksamen i 1884 og var redaksjonssekretær i Dagsposten, som hans fetter Hjalmar Løchen drev.²⁹⁴ Både Haakon og Nicolai var medlem av Klubselskapet Harmonien og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.²⁹⁵ Løken var forfatter, og skrev flere romaner der kvinnesaksvinklingen var tydelig, blant annet «Anne Kathrines ungdom». Mange av hans romaner var selvbiografiske eller basert på hans familie, så at han har basert noen sterke kvinneskikkelser på familiemedlemmene sine er ikke så rart. Likheten mellom hans mors navn, Anne Margrethe, og hovedpersonen i «Anne Kathrines ungdom» kan tyde på at romanen var basert på hans mor. Tre av søstrene hans var kvinnesakskvinner; Antonie og Olaug Løchen, som var med i Trondhjems Kvinnesaksforening, og Gudrun Løchen Drewsen, som var kvinnesaksforkjemper i USA.²⁹⁶

To andre menn som markerte seg i Trondheim var apoteker Johan Brun og Rittmester Hans Peter Jenssen. Sistnevnte var som nevnt i slekt med både Håkon og Bernhardine Løken, Nicolai Jenssen, Hanna Lindboe og Mimi Spørck. I tillegg var hans mor, «Hanna» Richter, søskenbarn til Richter-søstrene som er nevnt ovenfor. Hans Peter Jenssen ble født i 1848 og var elev på Trondhjems Katedralskole. I tillegg til å være involvert i familiebedriften ble han Rittmester (kaptein) i 1873 og var direktør i Norges Bank fra 1893 til 1901. Han ble valgt som første suppleant

²⁹¹ Digitalarkivet: Folketelling 1865

²⁹² Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 1.

²⁹³ Anders Kirkhusmo: *Håkon Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 1.12.2014)

²⁹⁴ Anders Kirkhusmo: *Håkon Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 1.12.2014)

²⁹⁵ Gunnerusbiblioteket: PA 277, II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903): 5 og 7.

Gunnerusbiblioteket: PA 90, Eske 4: Medlemsprotokoll 1881-1902.

²⁹⁶ Anja Bakken: «*Our Country Gives us the Vote – America Refuses it*». *Norwegian-American Suffrage Workers in Brooklyn and Minneapolis, 1880-1920 and their Gendered Sense of Ethnicity*. Hovedoppgave i engelsk, NTNU 1998.

fra Trondheim og Levanger til Stortinget i 1895.²⁹⁷ I tillegg til sitt engasjement i kvinnesaksforeningen satt han i styret i Trondhjems kunstforening og var medlem i Klubselskabet Harmonien.²⁹⁸

Johan Brun ble født i 1838 i Fredrikshald. Han flyttet som barn med familien til Trondheim, og da foreldrene døde kom både Johan og lillebroren i De Nødlidendes Venner-medlem Even Solbergs omsorg. Han kom i lære hos Løveapoteket i Trondheim og tok farmasøytisk eksamen i Christiania i 1859, før han flyttet tilbake til Trondheim og fikk jobb på Svaneapoteket. Apotekeren på Svaneapoteket var ugift, så da han døde i 1863 kjøpte Johan Brun apoteket med bygning, inventar og varer, og fikk kongelig bevilling til å drive det samme år. Han kom til å drive Svaneapoteket i 50 år.²⁹⁹ Det var her at ungjenta Minda Øien ble misbrukt i 1888. Denne saken vil jeg komme tilbake til senere. Som de fleste menn som engasjerte seg i kvinnesaksforeningen de første årene, var Johan Brun venstremann og satt i bystyret og formannskapet for partiet. Han ble utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs Orden i 1899. Han var en kulturpersonlighet i Trondheim, og brevvekslet blant annet med Bjørnstjerne Bjørnson, som omtalte Brun som «min gamle væn».³⁰⁰ Som flere av mennene som har blitt omtalt her var Brun medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.³⁰¹ Ifølge Harald Nissen d.e. var «det brunske hjem liberalt».³⁰² De fire mennene omtalt her hadde tydelige forbindelser med hverandre utover medlemskapet i kvinnesaksforeningen. Minst tre av mennene omtalt over var Venstre-menn, tre av dem var i slekt, tre var medlemmer av Klubselskabet Harmonien og tre var medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

Slektsforbindelser

Slektsforbindelsene blant medlemmene i Kvinnesaksforeningen er påfallende. Familiene Løchen, Jenssen og Richter, og i mindre grad familiene Lindboe og Spørck, var alle involvert i hverandre og navnene går igjen i medlemslistene. Gårdene Sundnes og Rostad i Inderøy, tilhørende henholdsvis familiene Løchen og Richter, er nabogårder. I tillegg er Jenssen-gården Vinje i Mosvik ikke langt unna. At personer fra disse familiene har giftet seg med hverandre, kanskje gjennom flere generasjoner, og at slektsbåndene går på kryss og tvers mellom disse familiene, er derfor ikke så rart. Som eksempel kan det trekkes frem at søsknene Nicolai Jenssen og Bernhardine Løken var

²⁹⁷ Lindstøl 1914: 446.

²⁹⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 90, Eske 4: Medlemsprotokoll 1881-1902.

²⁹⁹ Harald Nissen d.e.: *Johan Brun – I*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 19.01.2015).

³⁰⁰ NTNU UB Digital: *Brev til Hr. Apotheker Brun, datert 12. Juli 1888 og 20. Mars 1902. Brev av 20. Mars 1902 omhandler bruddet mellom Dagsposten og Håkon Løken.*

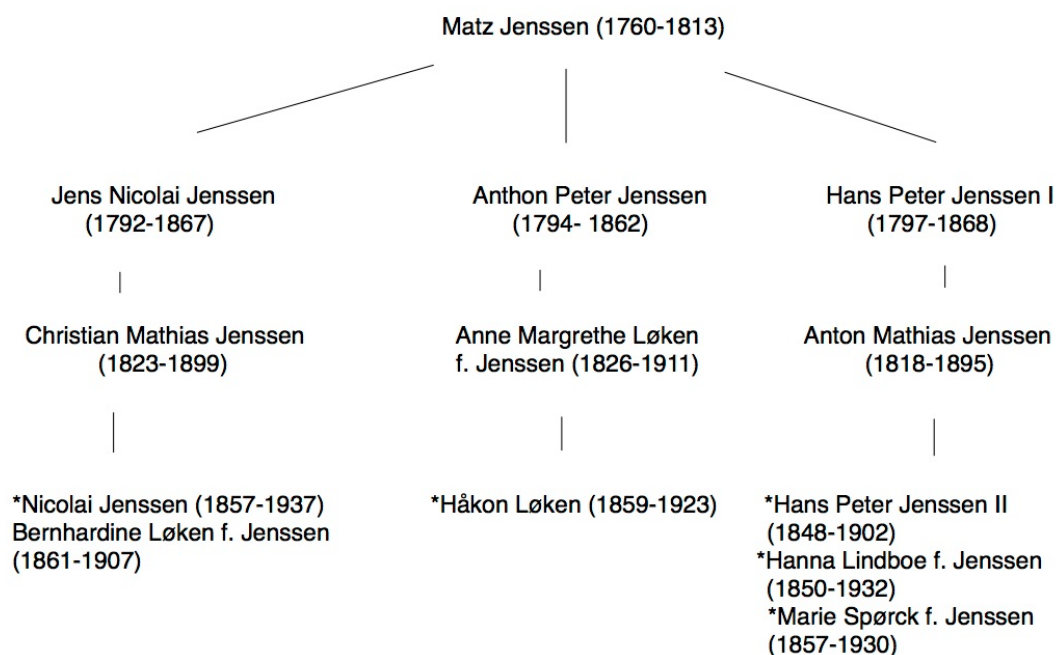
³⁰¹ Gunnerusbiblioteket: PA 277, II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903): 2

³⁰² Harald Nissen d.e.: *Johan Brun – I*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 19.01.2015).

tremenninger til søsknene H. P. Jenssen, Hanna Lindboe og Marie Spørck, som igjen var tremenninger til søsknene Håkon, Antonie og Olaug Løchen. Familien Richter kommer inn ved at Hanna Richter, moren til H. P. Jenssen og Hanna Lindboe, var søskenbarn til frøkne Ingeborg, Gurine og Julie Richter. Som nevnt tidligere giftet både Antonie og Olaug Løchen seg med sine søskenbarn (på Løchen-siden), mens Håkon Løken giftet seg med sin tremenning (på Jenssen-siden). Det er vanskelig å konkludere med at det er en tilfeldighet at familiene til medlemmene av Kvinnesaksforeningen hadde så sterke bånd. Det kan tenkes at de delte de samme politiske synspunkt og deltok i samme sosiale krets fordi deres familier var knyttet sammen så sterkt. At så mange av medlemmene var uttalte Venstre-folk er et annet tegn på dette.

I tillegg til slektsforbindelsene var det andre typer bekjentskap som bandt medlemmene sammen. Ekteparene Løchen og Lindboe var for eksempel gode venner og tilbragte mye tid sammen.³⁰³ Det samme kan sies om flere av medlemmene, men om dette skyldtes deres felles politiske tilhørighet er ikke sikkert. Man kan med sikkerhet si at medlemmene var bundet sammen av slektskap, vennskap, og politisk tilhørighet. Den politiske tilhørigheten vil bli omtalt nedenfor.

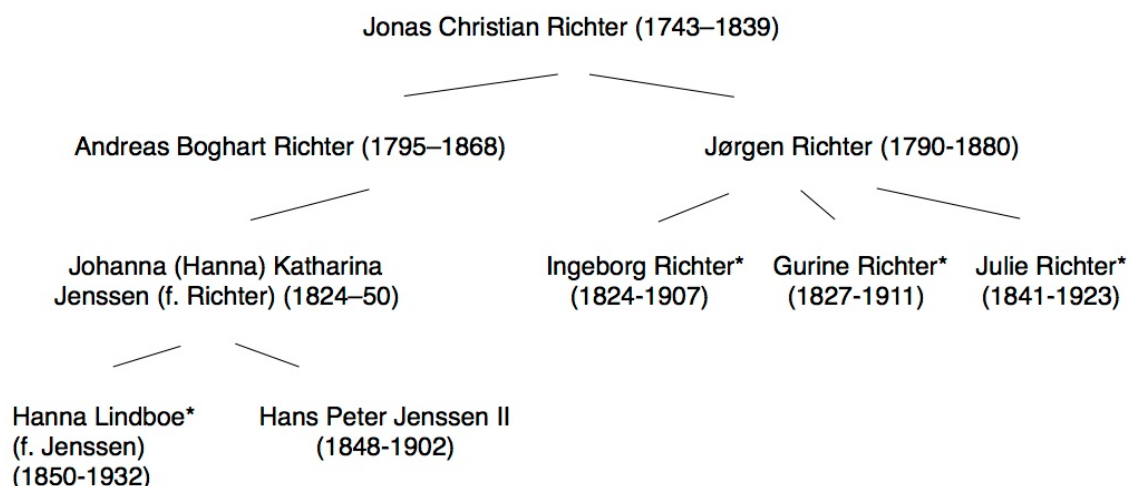
Figur: Familien Jenssen

* Aktive i Trondhjems Kvinnesaksforening

³⁰³ Antonie Løchen: *Minner fra lørdagskveldene i Lagmann Lindboes hjem*. Trondheim 1922.

Figur: Familien Richter

*Aktive i Trondhjems Kvinnesaksforening

Venstre i foreningen

Ida Blom skriver i «Venstres hundre år» at det ikke var noen tilfeldighet at Venstre og Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet samme år.³⁰⁴ Både opprettelsen av Venstre og Norsk Kvinnesaksforening kom som et resultat av en samfunnsutvikling som førte nye grupper inn i politikken. Båndet mellom Venstre og kvinnesaksforeningen var viktig, men også slektsbånd mellom kvinnene og ledende menn i samfunnet kunne skaffe kvinnene innflytelse. Trondheim kunne like gjerne ha vært nevnt i samme åndedrag som Bergen og Kristiania når det gjelder dette. Det samme som Blom beskriver at skjedde i Bergen og Kristiania, skjedde også i Trondheim. Her var slektsbånd og tilknytningen til Venstre svært viktig for opprettelsen av kvinnesaksforeningen. Blom nevner at den innflytelsen kvinner hadde gjennom familiemedlemmer var viktig og av betydning for at kvinnesaken ble hørt.³⁰⁵ Som vist over hadde flere av kvinnene i Trondhjems Kvinnesaksforening slektsforbindelser med innflytelsesrike menn i byen, det være som ektefelle, søster, datter eller lignende.

Likevel skilte Trondhjems Kvinnesaksforening seg ut fra foreningene i landets to største byer. Aslaug Moksnes skriver at polariseringen mellom partiene var større i Trondheim enn den var i Bergen og Kristiania. Som et resultat ble medlemmene av Trondhjems kvinnesaksforening «utelukkende [...] rekruttert fra det lille, men radikale venstremiljøet i byen. Kvinner fra

³⁰⁴ Ida Blom: «En liten ondskap»? i Grepstad og Nerbøvik (red.): *Venstres hundre år*, Oslo 1984: 46.

³⁰⁵ Blom 1984: 46.

konservative kretser nærmet seg ikke Kvinnesaksforeningen før ved århundreskiftet». ³⁰⁶ Nettopp denne polariseringen mellom Høire og Venstre på 1880-tallet fikk konsekvenser for miljøet rundt kvinnesaksforeningen. Denne motsetningen viste seg i saken om «piken på apoteket».

Minda-saken

Når det gjelder Minda-saken, eller saken om «piken på apoteket», er det spesielt to perspektiver som kan være nyttige å se på i denne sammenheng. For det første handler det om klassemotsetningene i Trondheim på 1880-tallet, og for det andre viste saken hvordan venstre-folk og kvinnesakskvinner ble oppfattet i samtiden. Ingar Kaldal har i boka «Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950» viet et helt kapittel om saken om Minda. 14 år gamle Minda Øien ble på høsten 1888 funnet urørlig og dårlig kledd utenfor Svaneapoteket på torget i Trondheim. En farmasøyt og en løytnant hadde vært tilstede på apoteket den kvelden, men da disse hevdet at ingen hadde «pleiet legemlig omgang med pigen» stoppet etterforskningen. ³⁰⁷ Da Mindas slektninger gjentatte ganger forsøkte å høre hvordan det gikk med etterforskningen uten å få svar, gikk de til Dagsposten, der Håkon Løken to år senere skulle bli redaktør. ³⁰⁸

Saken utløste en offentlig debatt om klasse, og et gateopprør som fikk militær respons. Kjernen i saken var at noen mente at Minda, som kom fra beskjedne kår, ville ha blitt behandlet annerledes om hun hadde vært fra «de bedre stillede klasser», og at farmasøyten og løytnanten ville ha blitt dømt for utukt om de var dårligere stilt. En delvis forberedt demonstrasjon utenfor politimesterens bolig oppstod, og det gikk et rykte om at to av byens bedre stilte fruer, Hanna Lindboe og Antonie Løchen, deltok. Dette ble aldri bevist, men deres ektemenn jobber iherdig for å få slutt på ryktene. ³⁰⁹ Jacob Lindboe ønsket ikke å bli indentifisert med opprøret, og skikkelige kvinner skulle holde seg borte fra gata. ³¹⁰ Antonie Løchen har selv skrevet om grunnen til at det ble satt ut rykter om henne og Hanna Lindboe:

Jo, for det første var vi Venstre, og da var vi troende til alt mulig. For det annet var vi noget enda meget verre. Vi var Kvinnesakskvinner. Det var mig som hadde stiftet Kvinnesaksforeningen i Trondhjem, og det var jo en aldeles uhyrlig ting. ³¹¹

³⁰⁶ Moksnes 1984: 56.

³⁰⁷ Ingar Kaldal: *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*. Nr. 43 i Skriftserie for historie og klassiske fag, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU. Trondheim 2004: 163-5.

³⁰⁸ Kaldal 2004: 166.

³⁰⁹ Kaldal 2004: 180-1.

³¹⁰ Kaldal 2004: 180 og 182.

³¹¹ Løchen 1922: 15.

Minda-saken kan brukes til å illustrere et viktig poeng når man skal beskrive miljøet rundt Trondhjems Kvinnesaksforening. Hvilket miljø kom medlemmene fra? Det er tydelig at de kom fra en godt stilt klasse i Trondheim, men også at de ble sett ned på, som «radikale» og «troende til alt mulig», av andre deler av borgerskapet i Trondheim. Igjen kan dette kobles til den store motsetningen mellom Høire og Venstre i Trondheim i perioden. Kjønn er viktig i denne sammenhengen. Skikkelige kvinner av den bedre stand skulle ikke være på gaten på kveldstid, mens menn ikke ble utsatt for den samme begrensningen. Klassetilhørighet var også svært viktig. Jacob Lindboe og Olaf Løchen jobbet iherdig for at konene deres ikke skulle bli assosiert med saken, eller opprøret som fulgte, og verken Antonie Løchen eller Hanna Lindboe forsvarte Minda. Maria Antonie Sæther har ikke funnet noe som tilsier at kvinnebevegelsen engasjerte seg i saken.³¹² Selv om Trondhjems Kvinnesaksforening arbeidet for kvinners rettigheter, forsvarte de ikke Minda, en fattig pike med dårlig rykte.

Arbeidsdeling i styret

Når det gjelder arbeidsdelingen i kvinnesaksforeningen spilte kjønn en viktig rolle, i alle fall i foreningens første år. Selv om Antonie Løchen var maskinen i foreningen (det var hun som fikk oppfordringen fra hovedforeningen i Kristiania, det var hun som ledet det første møtet, det var hun som fikk flest stemmer ved det første valget, og det var hun som ble foreningens første *kvinnelige* formann), var kvinnene likevel avhengige av menn. Thora Storm skriver selv i «Norske Kvinder» at ingen av kvinnene som var tilstede på det første møtet i foreningen ville påta seg å være formann, fordi de mente de ikke var forretningsvante nok. Hun legger til at det ville være et «meget opsigtsvækkende skridt i de dage!»³¹³ Hvordan var arbeidsfordelingen mellom menn og kvinner i foreningen? Hvilken rolle spilte mennene egentlig i det daglige arbeidet?

Det utspant seg en debatt under det første konstituerende møtet i styret, om formannsposten burde bli besatt av en mann eller en kvinne. Flertallet stemte for det første alternativet, og formannsposten gikk til Nicolai Jenssen.³¹⁴ Han beholdt vervet til 1887, da Antonie Løchen ble valgt til formann. Siden den gang gikk formannsposten alltid til en kvinne. Kildene sier lite om det daglige arbeidet i de første årene, men det er interessant å se på vervet som kasserer. Kassereren var helt fra begynnelsen en kvinne, og ble som eneste verv i foreningen lønnet, med 20 kroner i året. Dette kan gjenspeile arbeidsmengden til kassereren, og viktigheten av at arbeidet ble gjort skikkelig. Hvis foreningen trengte menn fordi kvinnene ikke følte seg forretningsvante nok, hvorfor

³¹² Maria Antonie Sæther: «'Kastrer dem, sperr dem inde!' En studie av kvinnebevegelsens tilnærming til seksualforbrytere 1895-1934». Masteroppgave i historie, insittutt for historiske studier, NTNU 2014: 18.

³¹³ Storm 1914: 81.

³¹⁴ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 1.

fikk da en kvinne ansvaret for økonomien? Thora Lyng, som hadde vervet de første årene, var gift, og var dermed ikke formelt myndig når det gjaldt sin egen økonomi. Hun hadde likevel et viktig ansvar i husholdet som frue, og kunne i praksis ha hatt økonomiske ansvarsoppgaver hjemme.

Etter hvert som foreningen ble mer etablert, vokste korrespondansen med andre filialer av Norsk Kvinnesaksforening. Denne korrespondansen foregikk nesten alltid mellom kvinner. Korrespondansen handlet i begynnelsen om betalinger av en prosent av medlemskontigenten fra Trondhjemsfilialen til hovedforeningen i Kristiania, og om å tilegne seg lokaler som skulle bli brukt til gratis undervisning av fattige kvinner. Senere dreide korrespondansen seg i hovedsak om stemmeretten og samarbeid på tvers av filialene, og om å få foredragsholdere utenbys fra. Her bidro mennene, først og fremst Nicolai Jenssen og August Spørck, ved at de reiste til Kristiania, for eksempel for å overlevere en liste med underskrifter til Stortinget.³¹⁵ Mennene gjorde altså de oppgavene som krevde en mer formell type representasjon. Når det kommer til de to områdene Trondhjems Kvinnesaksforening (ut fra møteprotokollen) la størst innsats i de første årene, gratis undervisning for fattige kvinner og foredrag, virker det som det var stor forskjell i mannlig innsats.

Foredrag og undervisning

Foredragene var en stor del av foreningens virksomhet. Mellom 1885 og 1901 ble det holdt i alt 20 foredrag, både offentlige og for foreningens medlemmer. Ni av dem ble holdt av menn mens elleve ble holdt av kvinner. Tilsammen 14 personer, sju kvinner og sju menn, holdt foredragene. I tillegg til de faktisk avholdte foredragene er søkingen etter potensielle foredragsholdere noe som går igjen i møteprotokollen. For kvinnene kunne det være utfordrende å være foredragsholder. På samme måte som kvinnene ikke turte eller følte seg forretningsvante nok til å være formann i foreningen i begynnelsen, kunne det være vanskelig å stå frem offentlig med deres meninger om forskjellige tema:

Det skulde jo et vist mot til for os kvinder i de dage at optræ offentlig med taler og foredrag.

Betegnende er det ogsaa, at da Thora Storm gav 'Dagsposten' (venstreorganet) manuskriptet til sit foredrag om C. Collett, maatte hun be redaktøren ikke sætte hendes navn under, da det let kunde skade hendes stilling som skolebestyrerinde!!³¹⁶

Likevel ble ett av Thora Storms foredrag publisert i Dagsposten under hennes eget navn, men dette

³¹⁵ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 69.

³¹⁶ Storm 1914: 82.

skjedde ikke før i 1898.³¹⁷ Foredraget handlet om stemmeretten og inneholdt en gjennomgang av kvinnesakens historie i Norge fra 1848 til 1898. Arven fra de amerikanske kvinnesaksforkjemperne var tydelig i foredraget.³¹⁸ Det var ikke bare i avisene at foredragene kunne bli trykt opp. Olaug Løchens foredrag «Blufærdighed og Renhed» fra 1887 ble så populært at foreningen måtte trykke opp to opplag med brosjyrer, og sendte i tillegg 700 eksemplarer til Kristiania og Bergen.³¹⁹ En annen foredragsholder som viste seg å være svært populær var Gina Krog. Trondhjems Kvinnesaksforening sendte brev til Kristiania to ganger med forespørsel om hun kunne tenke seg å komme nordover. Det resulterte i to foredrag. Ett handlet om stemmerett for kvinner, holdt for full sal i 1889, og det andre handlet om norske kvinner og norsk folkestyre, holdt to ganger i Trondheim 1898, i tillegg til på Steinkjer og Levanger.³²⁰

Som nevnt holdt også menn foredrag på vegne av foreningen. Disse var knyttet sterkere opp mot mennenes yrke enn kvinnesakens foredrag var, som i stor grad handlet om kvinnesaken, stemmerett og kvinners stilling. Dette er naturlig, siden mennene i større grad enn kvinnene hadde profesjonelle karrierer. Håkon Løken, som blant annet var forfatter, holdt foredrag om «Bjørnson og Garborg» og «Rosmersholm»³²¹, mens kaptein August Spørck holdt foredrag om Norges forsvar. Overrettsaksfører Kristian Bryn holdt i 1899 et foredrag om kommunale rettigheter og plikter, spesielt kvinnesakens, mens Dr. Herman Thorsen foreleste om skole- og kvinnehigiene samme år. Selv om menn fikk en mindre rolle i foreningen med årene, fortsatte de å holde foredrag.

I tillegg til foredragene fokuserte foreningen mye på gratis undervisning for fattige kvinner. Allerede i 1886 kom temaet opp, og formannen startet straks letingen etter et billig lokale.³²² Det var likevel ikke før på vinteren 1888 at undervisningen kom i gang. Det var utelukkende kvinnelige lærere, både gifte og ugifte. Både styremedlemmer og kvinner utenfor foreningen sa seg villig til å undervise, i fag fra skriving og regning til historie og engelsk.³²³ Det ble etter hvert stor pågang til kursene som gikk, og foreningen hadde ikke mulighet til å ta imot alle.³²⁴

Menn som garantister?

I 1901 fikk kvinner inntektsbegrenset, kommunal stemmerett. Dette var blant annet et resultat av at flere kvinneforeninger i landet, på oppfordring fra Trondhjems Kvinnesaksforening, sendte inn

³¹⁷ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 56.

³¹⁸ Dagsposten 01.03.1898.

³¹⁹ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 10-11.

³²⁰ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 56.

³²¹ Drama av Henrik Ibsen, utgitt i 1886.

³²² Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 2.

³²³ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 18.

³²⁴ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885- 1904: 18.

protester til Stortinget.³²⁵ Protesten fra Trondheim lød:

404 af Trondhjems kvindelige skatteydere tillader sig herved ærbødigst ianledn. af det foreliggende forslag om alm. komm. stemmeret for mænd at nedlægge for stortinget en protest mod enhver yderligere udvidelse af mandestemmeretten, saalænge kvinderne ikke er tilstaaet stemmeret.³²⁶

Protesten ble sendt til Landskvinnestemmerettsforeningen til underskrift, og ble 23. mars 1901 sendt med August Spørck til Stortinget. På dette tidspunktet satt det ingen menn i styret i kvinnesaksforeningen. Det hadde det ikke gjort siden Johan Brun satt i styret i 1896. Likevel fungerte en mann som representant for foreningen i en slik formell sammenheng. I hvor stor grad fungerte menn som garantister for foreningen?

Å si at menn kun fungerte som garantister i foreningen, blir en for lettvinnt slutning å dra. Kvinnesaken stemte overens med Venstres politiske budskap, spesielt den mest radikale delen av partiet, og foreningen var i stor grad sammensatt av folk fra Venstre. Håkon Løken var en slik radikal representant.³²⁷ Det var flere menn i styret som deltok uten sine koner, som H.P. Jenssen og Johan Brun. Selv om de ikke *kun* var garantister, var det nok likevel en faktor. Ingen av kvinnene ville fungere som foreningens formann i starten, og posten gikk til en mann. Mennene var representanter i mer formelle sammenhenger, slik som Spørck var i protest-aksjonen, og slik Nicolai Jenssen var da han forhandlet med hovedforeningen i Kristiania om medlemskontigenten.³²⁸ Av protesten fra Trondheim er det tydelig å se at kvinnene snakker på vegne av seg selv, selv om Spørck riktignok overleverte protesten til Stortinget. Når det gjelder ekteparene er det flere ting som tyder på at mennene støttet sine koner. Antonie Løchens mann, Olaf, skrev et brev til H.P. Jenssens kone Signe etter at Antonie hadde holdt foredraget «Sundheden og Kvindesagen». Der skrev han på rim blant annet at «...min madam har nys besteget, en talerstol, og i forsamlingen, hun ikke taug, men trodset gamlingen, som og forbød en kvinde 'lære', (hvad dog ei mer tar hendes ære.)»³²⁹ Det er ikke dermed sagt at alle ektemennene til de gifte kvinnene støttet dem. Anna Munch beskrev ektemannen som en undertrykkende tyrann, og skilte seg senere fra ham. Det er ingenting som tyder på at han var medlem i foreningen. Mennene som faktisk var medlem i foreningen fungerte som garantister, men ikke uten at de selv sympatiserte med kvinnesaken.

³²⁵ Agerholt 1973 [1937]: 208.

³²⁶ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 69.

³²⁷ Danielsen 1997: 144.

³²⁸ Gunnerusbiblioteket: PA 15, Eske 1: Protokoll a) 1885-1904: 2.

³²⁹ Løchen 1922: 10.

Avslutning

Dette kapitlet har handlet om Trondhjems Kvinnesaksforening, og har forsøkt å sette styremedlemmenes bakgrunn inn i en kontekst som handler om klasse, sosial status og miljø. Grobunnen for kvinnesaksbevegelsen i Trondheim var den nye middelklassen, som utviklet seg gjennom 1800-tallet. I motsetning til forrige kapittel om De Nødlidendes Venner, der styremedlemmene befant seg i en tid sterkt preget av avviklingen av standsamfunnet, tilhørte medlemmene av kvinnesaksforeningen en bredere klasse. De var velstående og deres familier var ofte privilegerte, men de kom ikke fra overklassen. Mange av dem var politikere (radikale, liberalister) som ønsket endring i samfunnet. Mange av kvinnene var ikke lenger bare «borgerfruer», men samfunnsdebattanter, yrkeskvinner og senere politikere selv. De kom fra familier med advokater, lærere, leger og kommisjonærer. Selv grupper av mennesker med lik bakgrunn ble skilt gjennom fremveksten av partipolitikken. Man ser også at politiske sympatier og deltakelse i det voksende organisasjonslivet kunne følge slekt. Det er tydelige slektsforbindelser mellom personene omtalt i dette kapitlet.

Selv om mye endret seg mellom 1840-tallet og 1880-tallet var synet på kvinner i stor grad den samme. Det som var nytt var fremveksten av den organiserte feminisismen – kvinnesaksforeningene – på slutten av 1800-tallet. Ikke bare politiske spørsmål som stemmerett, men også sosiale spørsmål som undervisning, helse og sedelighet var viktige for Trondhjems Kvinnesaksforening. På den måten kan man spore noe av veldedighetsforeningene i kvinnesaksforeningen. Organisering for andre og organisering for seg selv var ofte to sider av samme sak for kvinnebevegelsen.

Kapittel 5: Fra veldedighet til kvinnesak

De to foregående kapitlene har tatt for seg styremedlemmenes bakgrunn og arbeidsdeling i to foreninger, Selskabet De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening. Den overordnede problemstillingen har vært hvilken betydning veldedighetsforeninger har hatt for kvinnesaksbevegelsen. Et annet spørsmål som har vært viktig er hvordan samfunnsendringene på 1800-tallet kan spores i overgangen fra den ene typen forening til den andre. Innfallsvinkelen har vært å se på hvilket miljø foreningene oppstod i, for å kunne si noe om samfunnsutviklingen som førte til kvinnebevegelsen. Disse miljøene eksisterte på hver sin ende av 1800-tallet, et århundre med store samfunnsendringer. For å kunne svare på problemstillingen har overgangen mellom stand og klasse vært viktig, og spesielt middelklassen som grobunn for begge foreningene.

I dette kapitlet vil de to foreningene bli diskutert opp mot teorier om klasse, kjønn og foreningsdannelse. Først vil det komme en kort oppsummering av kapittel 3 og 4, før det drøftes hvordan samfunnsendringene kan spores i foreningene. Deretter vil kvinnenens rolle i samfunnet diskuteres, og spesielt hvordan deres status utviklet seg. Arbeidsdelingen i foreningene vil bli tatt opp, og også her vil middelklassens kjønnsidealere være viktige. Kan middelklassens skarpe skille mellom kjønnene spores i foreningene? Det vil også bli drøftet hvilken plass de to foreningene hadde opp mot teoriene om middelklassen og foreningsdannelse. Til slutt vil det diskuteres hvordan De Nødlidendes Venner kunne ha fungert som et forstadium til kvinnesaksforeningen. Hvilken betydning har veldedighetsforeninger hatt for kvinnesaksbevegelsen?

Samfunnsendring og nye grupper

I de to foregående kapitlene ble styremedlemmene i de to foreningene delt inn i fire kategorier; ugifte kvinner/enker og frøkner, mann og kone, gifte kvinner, og menn i foreningen. Denne inndelingen har fulgt sosial og sivil status, og ville nok ha vært lik for mange foreninger i perioden, der begge kjønn var representert. Begge foreningene hadde en kjerne av personer fra ett spesielt miljø. I De Nødlidendes Venner stod en ny gruppe av kjøpmenn i sentrum de første ti årene. I tillegg var haugianere sterkt representert blant disse kjøpmennene. I Trondhjems Kvinnesaksforening bestod kjernen av folk med tilknytning til det nyopprettede partiet Venstre. Mange i denne gruppen hadde «nye» middelklasseyrker, som advokater, telegrafistinner og lærerinner. Disse gruppene var forskjellige, men hadde en lik funksjon i samtiden. Begge var nye grupper i samfunnet. Kjøpmennene i De Nødlidendes Venner var en ny gruppe i Trondheim på begynnelsen av 1800-tallet. De utkonkurrerte etter hvert de store grossererne og utenlandshandlerne i Søgaden, og kom fra landet. Haugianerne i gruppen var del av en vekkelsesbevegelse der alle var

like ovenfor Gud, og der kvinner ble oppfordret til å misjonere og tale. Venstrefolkene i Trondhjems Kvinnesaksforening var også en ny gruppe. Partiet hadde blitt stiftet bare ett år før kvinnesaksforeningen ble opprettet. I likhet med haugianerne ble de av mange sett på som radikale. Det må nevnes at miljøet rundt kvinnesaksforeningen, som var dominert av personer med tilknytning til Venstre, ble oppfattet som særlig radikale, og polariseringen mellom partiene på 1880-tallet var meget sterk. Som nevnt i kapittel 4 ble venstrefolk og kvinnesaksforkjempere sett på med avsky av mange i byen. Miljøet rundt kvinnesaksforeningen stakk seg derfor mer ut enn kjøpmennene i De Nødlidendes Venner, selv om haugianere kunne bli oppfattet som radikale.

De ugifte kvinnene i De Nødlidendes Venner var oftest enker eller frøkner. Én gikk inn som gift og ble kort tid etter enke, mens én gikk inn som frøken sammen med sin far og ble kort tid etter gift. Det var kun én som forble ugift livet ut. Dette bilde var nokså annerledes i kvinnesaksforeningen. Av de sju ugifte kvinnene som ble omtalt, forble i alle fall seks ugifte livet ut. I foreningene ble arbeidet delt mellom kjønnene på ulike måter. I De Nødlidendes Venner hadde begge kjønn tilsyn med barn og ansatte i asylet, mens det i all hovedsak var kvinnene som tok med gaver og mat til barna. Formannen var alltid en mann. Andre verv i styret er ikke spesifisert. I Trondhjems Kvinnesaksforening var formannen en mann de første to årene, før kvinner tok over vervet for godt. Kassereren var alltid en kvinne, mens sekretærjobben hørte til en kvinne når formannen var mannlig. Etter at ledervervet gikk til en kvinne ble vervet som sekretær fylt av menn. Kvinnesaksforeningen jobbet for kvinners rettigheter, for stemmerett og med utdanning for kvinner. I tillegg ble det holdt en rekke foredrag, både av menn og av kvinner.

Fra kjøpmenn til frie yrker

Den samfunnsendringen Norge gikk gjennom på 1800-tallet kan spores i foreningene. I De Nødlidendes Venner, som ble stiftet på et tidspunkt der standssamfunnet var i ferd med å oppløses, bestod kjernen av styremedlemmene nettopp av en gruppe som var på vei opp og frem. Det er tydelig at de nye kjøpmennene i Trondheim på 1820-30-40-tallet, som Wullum, Moe og Krogness, var representanter for denne nye gruppen. I løpet av noen år bygget de opp bedrifter og formuer, ofte uavhengig av deres foreldres bakgrunn. Det kan være flere grunner til at denne nye gruppen kjøpmenn ikke ble en del av Søgadepatrisiatet. Søgadepatrisiatet, som Mykland omtaler det, tilhørte et gammelt, patriarkalsk system. Etterhvert som samfunnet endret seg mistet de ikke bare sine monopoler og dominans i markedet, men også sin dominerende sosiale plass.³³⁰ Det var ikke lenger rom for at en veldig liten gruppe velstående kjøpmenn kunne dominere byen. I tillegg var de *handelsfamilier* der flere generasjoner hadde drevet handel, og var i stor grad tuftet på arv fra

³³⁰ Mykland 1997.

foreldre. Den nye gruppen av kjøpmenn som vokste frem, skilte seg sterkt fra dette bildet. De bygget opp bedriftene sine fra grunnen av, og tilhørte ikke en handelsfamilie. De hadde en lokal bakgrunn, og kom ofte fra landet omkring Trondheim.

I takt med at borgerskapsbegrepet mistet sin utelukkende juridiske betydning, ble det rom til flere i borgerskapet. Det ble ikke lenger nødvendig å ha rett til å utøve borgerlig næring for å bli regnet til borgerskapet. 1814 kan markere et vendepunkt i denne sammenhengen. «Statsborgerskap» ble enda en ny form for borgerskap, som eksisterte parallelt med den tradisjonelle betydningen og det utvidete sosiale begrepet.³³¹ Styremedlemmene i kvinnesaksforeningen kan omtales som en del av borgerskapet, selv om ingen av dem hadde borgerskapsbrev. I denne sammenhengen var borgerskapet en sosial og økonomisk klasse, mer enn noe som var juridisk eller arvelig bestemt. Et av problemene med borgerskapsbegrepet er nettopp at det endret seg mye i perioden, og det blir derfor et spørsmål om tolkning om noen tilhørte borgerskapet eller ikke. I tillegg var overgangen mellom standssamfunnet og klassesamfunnet i høyeste grad flytende, men borgerskapet som begrep bestod, selv om innholdet i det endret seg.

I 1885 var klassesamfunnet på vei fremover, og man kan snakke om en middelklasse i stedet for et borgerskap. Borgerskapet ble i den sammenhengen en levning fra standssamfunnet. Middelklassen var om mulig vanskeligere å definere enn borgerskapet. Klassen var vanskelig å avgrense, fordi så mange tilhørte den.³³² Dette var nettopp ett av trekkene ved det nye klassesamfunnet – skillene mellom klassene ble mindre, og samtidig mer flytende, og en rekke yrker som ikke fantes i 1830, fantes i 1885. Dette gjaldt først og fremst «kvinneyrkene», som telegrafistinne, kontordame, og lignende. Embetsmenn fikk lavere status, og veksten i embetsstillinger holdt ikke samme tempo som resten av samfunnet.³³³

Som nevnt bestod kjernen av styremedlemmene i De Nødlidendes Venner av kjøpmenn. Utover det var det flere geistlige og personer med militær bakgrunn. Noen få hadde profesjoner, som apoteker og prokurator. Dette bildet endret seg i kvinnesaksforeningen. For det første hadde minst sju av åtte menn som ble omtalt i kapittel 4 politiske posisjoner i Venstre. Én var borgermester, mens flere satt på Stortinget. Det er tydelig at deres engasjement i foreningen hang sammen med deres politiske virke. Det var også en litt større andel av mennene som hadde profesjoner, tre jurister og to farmasøyter. I kvinnesaksforeningen som i De Nødlidendes Venner var det personer med militær bakgrunn blant medlemmene. Den mest tydelige forskjellen er at ingen av styremedlemmene var kjøpmenn. Det satt heller ingen geistlige i styret. Det siste kan

³³¹ Bull 2014: 140-141.

Myhre 2004: 110-114.

³³² Steen 1973:

³³³ Try 1979: 326.

naturlig nok forklares med at formålet med foreningene var forskjellige. Økningen i antallet medlemmer som hadde profesjoner eller frie yrker, kan ses i sammenheng med at dette var et kjennetegn for middelklassen. Som Jan Eivind Myhre skrev, var dette en av de gruppene i middelklassen som fikk særlig stor sosial, kulturell og politisk innflytelse.³³⁴

Klassesamfunnet åpnet opp for en annen samfunnsstruktur der profesjonene vokste, samtidig som flere yrker ble tilgjengelige, også for kvinner. Dette kan illustreres ved at alle de ugifte kvinnene i kvinnesaksforeningen hadde yrker. Én var lærerinne, to var telegrafistinner (senere telefondame), tre jobbet i butikk og én jobbet som «overvokterske» i et asyl. I tillegg fikk to av kvinnene politiske posisjoner på begynnelsen av 1900-tallet, da kvinner fikk begrenset kommunal stemmerett. Av de sju gifte kvinnene var tre forfattere. Olaug Løchen skrev kokebøker, Anna Munch skrev romaner, mens Antonie Løchen skrev små bøker om dyr og om hennes eget liv. Det skal nevnes at tre av kvinnene var bestyrer, én i skolen og to i butikk. Dette er også et uttrykk for at samfunnet hadde forandret seg. Ugifte kvinner hadde flere rettigheter i 1885 enn de hadde hatt i 1830, og sto i mye større grad enn før fritt til å bli yrkesaktive. Yrkeslivet for kvinner var fremdeles begrenset, men kvinnene i kvinnesaksforeningen var ressurssterke og fra en god bakgrunn, og hadde dermed andre muligheter enn kvinner fra dårligere kår.

Både kjøpmennene i De Nødlidendes Venner og de med tilknytning til Venstre i kvinnesaksforeningen representerte noe nytt i samfunnet. Kjøpmennene markerte slutten på Søgadepatrisiatet og handelsmonopolene, og begynnelsen på klassesamfunnet, mens Venstre-folkene markerte slutten på embetsmannsstaten og begynnelsen på parlamentarismen og de politiske partiene. Kjøpmennene hørte til den gruppen som etter hvert skulle bli middelklassen, mens styremedlemmene i kvinnesaksforeningen alt tilhørte middelklassen. På hver sin måte er begge gruppene typiske for middelklassen og klassesamfunnet på hver sin ende av 1800-tallet.

Slekt og forbindelser

I kapittelet om Trondhjems Kvinnesaksforening ble det påpekt at slektsforbindelsene innad i foreningen var påfallende. Familiene Jenssen, Løchen, Richter, Lindboe og Spørck var alle involvert i hverandre, enten gjennom blodsband eller gjennom giftemål. Forbindelsen gjennom slekt er ikke like sterk mellom de to foreningene, men den finnes. Fredrik Storm, som var medlem av De Nødlidendes Venner, var far til søstrene Thora og Astfrid Storm i kvinnesaksforeningen. Apotekerne Christian Fredrik Møllerop, Johan Brun og Karl Gether Bomhoff er også sammenkoblet, men ikke gjennom slekt. Førstnevnte var medlem av De Nødlidendes Venner, mens de to siste var medlemmer i kvinnesaksforeningen. Møllerop drev det som senere skulle bli

³³⁴ Myhre 1994: 241.

Svaneapoteket på Torget i første halvdel av 1800-tallet, det samme apoteket Brun overtok i 1863. Bomhoff var medhjelper i apoteket mens Brun eide det. Møllerop og Brun, og Brun og Bomhoff var i tillegg bosatt på samme adresse på forskjellige tidspunkt, så det må kunne regnes med at de kjente godt til hverandre. Johan Bruns foreldre døde da han var ung, og både han og broren kom i Even Solbergs omsorg. Dette er den samme prokurator Even Solberg som satt i styret i De Nødlidendes Venner.

På grunn av Trondheims størrelse er det klart at disse forbindelsene kan ha vært tilfeldige, men det sier likevel noe om tilknytning til miljø og sosial status. Som nevnt tidligere var kvinners sosiale status som regel avhengig av far eller ektemann³³⁵, og selv om den sosiale mobiliteten ble større med klassesamfunnet, betydde ikke det at de fleste bevegde seg opp eller ned i det sosiale hierarkiet. Hvor du ble født var fremdeles svært viktig. Slektsforbindelsene mellom foreningene kan derfor si noe om hvordan klassetilhørighet kan knyttes til forskjellige typer foreningsdannelse. I dette tilfellet viser det at de to foreningene var knyttet sammen fordi de oppsto i like miljø, eller blant folk som tilhørte samme sosiale stand eller klasse. Begge foreningene oppstod i middelklassen, i like sosiale miljø, og det gikk en linje fra én forening til den andre, gjennom klasse.

Myndighet, selvstendighet, frihet

Kvinnenes status endret seg gjennom 1800-tallet, både juridisk og sosialt. I De Nødlidendes Venner var det kun enkene som var formelt myndige, mens både gifte og ugifte kvinner hadde blitt formelt myndige innen 1888. Som Hilde Sandvik har påpekt var praksis på området mindre rigid enn loven, og myndighet bør bli brukt som et relativt begrep.³³⁶ Som Margareta Matovic skrev, arvet kvinnene sin ektemanns sosiale status hvis de var gift, eller ble plassert sammen med faren hvis de var ugift.³³⁷ Det var faren eller ektemannen som hadde forsørgeransvaret, og det var vanskelig for kvinner å forsørge seg selv. Da ugifte kvinner ble myndige i 1863, endret dette seg. Kvinnene ble formelt og etter loven frie til å styre sin egen økonomi og å forsørge seg selv. Yrkene disse kvinnene kunne ha var som regel sosialt plassert i middelklassen. I klassesamfunnet kunne de altså ha sin «egen» status, i stedet for å være bundet av foreldrene. Grensen var likevel flytende, siden grad av sosial status og klassetilhørighet ofte gled inn i hverandre.

Ingen av kvinnene i De Nødlidendes Venner hadde yrker. Selv om flere av dem var enker ser det ut som de levde på ektemannens formue eller renter etter hans død. Frøken Julie Bjelke er et

³³⁵ Matovic 1984: 27.

³³⁶ Sandberg 2002: 260.

³³⁷ Matovic 1984: 27.

unntak, siden hun drev forretninger selv. Hun hadde ganske sikkert råderett over sin egen formue, og det er sannsynlig at hun hadde fått innvilget en søknad om å bli «eget verge». Langt flere av kvinnene i kvinnesaksforeningen hadde yrker. Dette henger sammen med at ugifte kvinner i 1880-årene hadde flere rettigheter og muligheter enn ugifte kvinner tidlig i århundret. De ugifte kvinnene i kvinnesaksforeningen var yrkeskvinner og jobbet som lærerinne, telegrafistinne, i butikker og som vokter ved asyl. Av de gifte kvinnene var det fremdeles flere som ikke hadde yrker. Av de gifte kvinnene i kvinnesaksforeningen hadde som nevnt flere politisk tilknytning, men det skjedde først etter at gifte kvinner hadde blitt formelt myndige og fått begrenset kommunal stemmerett. Yrkene til de ugifte kvinnene i kvinnesaksforeningen skiller seg også klart fra mennenes yrker. Dette henger sammen med at det var få yrker som var åpne for kvinner. Når høyere utdanning for kvinner var begrenset, kunne de ikke utdanne seg til de samme profesjonene som mennene.

Siden skillene mellom klasser og sosial status var så flytende, er det vanskelig å si om kvinnene mistet status med samfunnsendringen. Det kan argumenteres for at de gjorde det, siden de ugifte kvinnene som ville i jobb hadde et begrenset antall yrker å velge i, og at mange av disse yrkene ikke krevde utdanning, kun opplæring. Likevel var kvinneyrker som lærerinne og telegrafistinne høyt ansett, selv om de ikke nådde opp til advokater og leger i sosial status. Som nevnt i kapittel 2 skrev Sverre Steen at det foregikk en nedrykning av kvinner fra det høyere borgerskap til middelstanden, ved at døtre av embetsmenn tok yrker som telefondamer og kontorister.³³⁸ Dette gjaldt nok i mindre grad for kvinnene i kvinnesaksforeningen, siden deres foreldre selv ofte tilhørte middelklassen. Utsagnet er problematisk fordi det behandler to grupper, middelstanden og det høyere borgerskapet, uten å definere hva som legges i begrepene. På en side kan man argumentere for at det høyere borgerskapet ble erstattet av noe annet i klassesamfunnet, enten at det inngikk i en ny overklasse, eller at det ble en del av den nye middelklassen. Borgerskap som en avgrenset enhet tilhører standssamfunnet, i den betydningen at borgerskap betød å drive borgerlig næring og var juridisk definert. Å operere med både borgerskapsbegrepet som en egen klasse, samtidig med middelklassen eller middelstanden som egen klasse, blir derfor diffust. Det blir klarere hvis man opererer med arbeiderklasse, middelklasse og overklasse som relativt avgrensede enheter, mens man omtaler borgerskapet som noe flytende, subjektivt, og noe som har vært i endring.

Rommet kvinnene hadde å utfolde seg i var i hele perioden begrenset. Tidlig på 1800-tallet var veldedighet og misjon åpne for kvinner, og de benyttet seg av det rommet. Senere i århundret, etter at kvinner fikk flere rettigheter og myndighet, ble dette rommet forsøkt åpnet opp. Med den formelle myndigheten kom selvstendighet. Kvinner kunne forsørge seg selv, i stedet for å bli

³³⁸ Steen 1973: 136.

forsørget av far eller ektemann. Det er mulig at selvstendigheten førte til et ønske om flere rettigheter og egne identiteter. Dette peker fram til kvinnesaksbevegelsen. Det var nok ingen tilfeldighet at yrkeskvinnene – spesielt lærerinnene og telegrafistinnene – sto i bresjen for bevegelsen.

Madame og jomfru, frue og frøken

Hvordan kvinnene titulerte seg selv kan gi en pekepinn på hvordan de så på seg selv og sin egen sosiale status. I tilsynsprotokollene fra De Nødlidendes Venner titulerte de gifte kvinnene seg oftest som «madame», mens de ugifte (ofte døtre av styremedlemmer som var med en av sine foreldre) som regel titulerte seg som «jomfrue». Mennene brukte yrke (kjøbmand, pastor) eller initialer og etternavn. I møteprotokollen til kvinnesaksforeningen var yrkestittel vanlig for mennene, mens «frøken» var vanlig for de ugifte kvinnene. Yrkestittel ble ikke brukt for kvinnene. De gifte kvinnene brukte ikke «madame» slik som i tilsynsprotokollene fra De Nødlidendes Venner, men «fru». Det må nevnes at det var forskjeller på de to foreningene og kildene som er brukt her. I tilsynsprotokollene til De Nødlidendes Venner skrev den enkelte person selv, i møteprotokollen til kvinnesaksforeningen var det sekretæren som skrev. Det er derfor usikkert om kvinnene i kvinnesaksforeningen ville ha titulert seg selv på samme måte om de skrev selv. Det er likevel interessant at selv om kvinnene hadde yrker, ble de ikke titulert med dem på samme måte som mennene.

Som nevnt påpeker Brit Berggreen at det var vanlig at mennene ble definert ut fra yrker, mens kvinner ble definert ut fra sosial eller sivil status.³³⁹ Blant kvinnene i de to foreningene kan man tydelig se hvordan titler endret betydning gjennom 1800-tallet. På 1830-tallet var titler som «madame» og «jomfrue» vanlig å bruke om kvinner fra borgerskapet. Julie Bjelke, som kom fram en adelig slekt, titulerte seg selv som «frøken», en adelig tittel. Frøken-tittelen er det vanskelig å finne igjen blant andre medlemmer av De Nødlidendes Venner. «Jomfrue» ble derimot brukt ofte, og da av døtre av medlemmer som var på besøk i asylet. Her kan «jomfrue Solberg» nevnes, som var datter av prokurator Solberg, en borgerlig stilling som lå langt under adel eller embetsstand. Berggreen skriver at frøkentittelen etter hvert ble tatt i bruk av så mange, at prinsessetittelen ble tatt i bruk av adelen for å skille seg fra borgerskapet. Norge hadde ingen adel, men ble påvirket av resten av Europa. Det samme skjedde med frue-tittelen. I 1885 titulerte de gifte kvinnene i kvinnesaksforeningen seg «frue», selv om de ikke var adelige. På dette tidspunktet var «madame» en tittel som sosialt lå under «frue», som den hadde gjort femti år før, men begge titlene hadde

³³⁹ Berggreen 1989: 163.

«rykket ned» i borgerskapet.³⁴⁰ Dette er enda en pekepinn på at medlemmene i begge foreningene tilhørte middelklassen. Selv om de titulerte seg forskjellig, hadde titlene endret mening.

Kvinnearbeid og mannsarbeid?

Styremedlemmene i begge foreningene tok med seg middelklassens kjønnsdeling inn i organisasjonen. I middelklassen ble skillene mellom kjønnene skjerpet, og menn og kvinner hadde forskjellige oppgaver de skulle utføre.³⁴¹ Dette kan man se i foreningene. I De Nødlidendes Venner var dette spesielt synlig når det gjaldt tilsynet i asylene. Selv om menn og kvinner ofte hadde tilsyn sammen, og man ikke kan si med sikkerhet hvilken del av notisen i protokollen kom fra mannen eller kvinnen, kan deres interesser bli atskilt ved å se på hva pleiemoderen skrev, samt hva de la vekt på når de var alene i asylet. Begge kjønn var opptatte av at barna skulle være sysselsatte og at alt var i sedvanlig orden i asylet. Mennene var mer opptatte av det tekniske, at inventaret var i orden og til det beste for barna, og de tok ofte del i undervisningen og andakten. Det som skilte kvinnene fra dette var at de aldri underviste barna selv, og spesielt at de «bespiste» barna, altså at de tok med middag. I tillegg tok Noline Buck med seg en rekke barnebøker til asylet. Dette skrev de sjelden selv i protokollen, men pleiemoderen skrev det ned. Det kan tyde på at kvinnene i større grad enn mennene besøkte asylet uformelt. Kvinnene tok seg i større grad enn mennene av omsorgsarbeidet. Formannen var alltid en mann, og mennenes notiser i protokollene har et mer formelt preg, i innhold mer enn i form. Det var også langt flere døtre enn sønner som var med foreldrene i asylet. Birgitta Jordansson hevder at selve arbeidet ble overlatt til kvinnene i veldedighetsforeninger, men det kommer ikke like klart frem i De Nødlidendes Venner.³⁴² Selv om en arbeidsdeling mellom kjønnene kan skimtes, bidro også menn med «selve arbeidet».

Noe av den samme arbeidsdelingen kan skimtes i kvinnesaksforeningen, selv om kvinnene var mye mer tilstede i formelle sammenhenger. I de første årene hadde Nicolai Jenssen formannsposten, og som nevnt satt en mann som sekretær da formannen var en kvinne. Det er to eksempler på at menn utførte formelle oppgaver, å forhandle med hovedforeningen i Kristiania og å levere en underskriftsliste til Stortinget, men det kan ha praktiske årsaker. Både Nicolai Jenssen og August Spørck, som utførte disse oppgavene, reiste ofte til hovedstaden på andre oppdrag, så det kunne være naturlig at de tok på seg disse oppgavene da de allerede skulle reise sørover. Mest interessant er det kanskje at kassereren siden oppstarten alltid var en kvinne. Brevkorrespondansen var alltid mellom kvinner, og kvinner holdt foredrag på lik linje med menn. Foreningens hovedmål

³⁴⁰ Berggreen 1989: 167.

³⁴¹ Jordansson 1998: 44.

³⁴² Jordansson 1998: 153.

var å jobbe for kvinnefrigjøring og kvinners rettigheter, så det er ikke så rart at kvinnene utførte tradisjonelle «mannsoppgaver».

At så mange menn var medlemmer av en *kvinnesaksforening* hadde flere årsaker. På én side handlet det om å legitimere foreningen. På en annen side handlet det om å vise at menn og kvinner stod sammen i arbeidet, og at det var et interessefellesskap mellom kjønnene i saken.³⁴³ Det siste punktet var knyttet til middelklassens syn på kjønnene som ulike, men komplementære. Hos mange menn dreide kvinnefrigjøringen seg om økonomisk frigjøring, og kun det. Kvinner hadde fremdeles andre egenskaper enn menn. I Trondhjems Kvinnesaksforening er det grunnlag til å si at mennene, i alle fall noen av dem, støttet konene sine fullt ut. Olaf Løchens støtte og omtale av Antonie Løchen viser dette.

Det blir for lett å konkludere med at kvinnene brant for saken mens mennene tok seg av det formelle. I De Nødlidendes Venner var riktignok kvinnene mer tilstede i omsorgsarbeidet, men også Fredrik Bing hadde et stort engasjement for barnas velferd. I kvinnesaksforeningen var alle mennene Venstre-folk, og kvinnesaken passet dermed godt overens med deres politiske overbevisning, i alle fall på noen punkter. I tillegg var flere av mennene medlem i foreningen uten sine koner, så man kan ikke argumentere for at mennene i foreningen kun fungerte som ledsagere til sine koner. Familien var viktig i begge foreningene, og mange ektepar engasjerte seg sammen og tok med sine døtre. Familien som institusjon var viktig i middelklassen, og dette gjenspeiles i foreningene.

Hvorfor middelklassen?

Både styremedlemmene i De Nødlidendes Venner og i Trondhjems Kvinnesaksforening tilhørte middelklassen. Miljøet rundt De Nødlidendes Venner befant seg i en overgangsfase mellom standssamfunnet og klassesamfunnet, men kjernen av kjøpmenn i foreningen kan sies å ha tilhørt middelklassen, siden de representerte det nye samfunnet mer enn det gamle. På det tidspunktet kvinnesaksforeningen ble stiftet, hadde klassesamfunnet tatt over for standssamfunnet. Som nevnt i kapittel 2, førte klassesamfunnet til endringer i samhandlingen mellom folk, og dette gav spesielt utslag i middelklassen. Som en «ny» og relativt stor klasse hadde middelklassen behov for å organisere seg, både for å befeste sin egen identitet og for å beskytte sine egne økonomiske interesser. Dette førte til at middelklassen «organiserte alle aspektene ved livet», ifølge Jan-Eivind Myhre.³⁴⁴ De Nødlidendes Venner passer godt inn i kategorien «organisering for andre» som ble

³⁴³ Nina Karin Monsen: «De tre store i kvinnebevegelsen» i Grepstad og Nerbøvik (red.): *Venstres hundre år*. Oslo 1984: 79.

³⁴⁴ Myhre 2004: 131.

presentert i kapittel 2, og er et eksempel på veldedighetsforeningene som vokste frem i første halvdel av 1800-tallet. Trondhjems Kvinnesaksforening passer godt inn i kategorien «organisering for seg selv», og er et eksempel på interesseorganisasjonene som vokste frem mot slutten av 1800-tallet.³⁴⁵

Argumentet om at middelklassen «organisere alle aspektene ved livet» kan spores hos medlemmene. I begge foreningene fins det flere eksempler på at medlemmene også organiserte seg i andre foreninger. For mennene gjaldt dette først og fremst Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og Klubselskabet Harmonien. Ofte var mennene medlem av begge foreningene. De selskapelige foreningene var en levning fra standssamfunnet, og slik sett kunne skillet mellom stand og klasse bli utydelig. De nye organisasjonene kunne ha bånd til standssamfunnet, både i form og i innhold. Dette viser at mennene organiserte flere deler av livet sitt, også det sosiale. Flere av kvinnene i kvinnesaksforeningen organiserte seg fra 1896 i Norske Kvinners Sanitetsforening. At kvinnene ikke organiserte seg i egne selskapelige foreninger kan ha flere årsaker. Ofte hadde de flere oppgaver i hjemmet enn mennene, samtidig som det sosiale livet deres var mer knyttet til hjemmet. De mannlige selskapelige foreningene åpnet opp for at medlemmene kunne ta med seg sine koner på fester og ball, men den daglige aktiviteten var fremdeles forbeholdt menn. Til slutt kunne foreningene der kvinner var tilstede tjene flere funksjoner samtidig, slik at et sosialt aspekt ble inkludert i arbeidet de gjorde. Som nevnt tidligere, samlet kvinnene i Sanitetsforeningen seg hjemme hos medlemmene, blant annet for å strikke og sy tøy til trengende, noe man kan anta at hadde en sosial side.

Spørsmålet om hvorfor så mange foreninger hadde sitt utspring i akkurat middelklassen har flere svar, men mest av alt kom det av behov og mulighet. I kjølvannet av samfunnsendringene, med industrialisering og flyttinger, oppstod det et behov for å erstatte de gamle fellesskapene med nye. Med de politiske endringene, som opphevelsen av konventikkelplakaten, fikk folket mulighet til å organisere seg. For kvinnesaksbevegelsen er det enda et aspekt som må tas i betraktning. Klassetilhørigheten hadde innvirkning på livene til kvinnene, med forskjellige rettigheter, sedvaner og plikter. Det skarpe skillet mellom kjønnene i middelklassen har blitt trukket frem flere ganger i dette kapittelet. Kvinnene i middelklassen levde under andre forhold enn kvinner i andre samfunnslag, både på godt og på vondt. På mange måter hadde disse kvinnene det bedre enn arbeiderklassekvinner – de materielle forholdene, ressursene, og i mange tilfeller skolegangen, var bedre. På den andre siden var de mer knyttet til hjem og hushold. Arbeiderklassekvinner kunne arbeide, men det fantes få yrker som var «fine» nok for de borgerlige kvinnene. I tillegg hadde middelklassen et sterkt ideal om mannen som forsørger av familien. Slik hadde

³⁴⁵ Blom 1992.

middelklassekvinnene mindre frihet, men flere ressurser, og det kan være en av grunnene til at kvinnesaksbevegelsen oppstod i middelklassen og ikke i arbeiderklassen.

Fra veldedighet til kvinnesak?

Kvinnesaksforeningene oppsto ikke fra ingenting. Både veldedighetsforeninger, misjonsforeninger, og andre foreninger der kvinner var tilstede banet mye av veien. Dette var foreninger og organisasjoner, områder i den offentlige sfæren, der kvinner kunne ha en plass. Dette rommet utnyttet kvinnene, bevisst eller ubevisst. Som Rolf-Inge Larsen skriver kunne veien mot kvinnefrigjøring i kvinnemisjonsforeningene være motvillig, men disse foreningene banet likevel vei. Kvinnemisjonsforeningene ga kvinner trening i det offentlige liv, og gav dem ansvar. Det samme gjorde veldedighetsforeningene. Som nevnt tidligere har flere påpekt at filantropisk arbeid gav kvinner øvelse i organisasjonslivet.³⁴⁶ Dette bildet stemmer godt med NOU 1988: 17, som tar for seg frivillige organisasjoner i Norge fra 1800-tallet, som legger vekt på foreningenes «pionerfunksjon» på flere samfunnsområder.³⁴⁷ Sverre Steen har også skrevet om dette:

Foreningslivet kunne vekke medlemmenes lyst til å tre frem i viktigere forsamlinger enn et foreningsmøte. Høyst sannsynlig ble mange gjennom deltaking i organisasjonsarbeid – som ikke innskrenket seg til møtevirksomhet – vakt til interesse for en demokratisk politikk i de offentlige besluttede organer, interesse for en utvidet stemmerett og for en parlamentarisk styreform.³⁴⁸

I tillegg til at organisasjonsarbeid kunne vekke interessen for politisk arbeid, slik Steen beskriver, kunne det gjøre medlemmene oppmerksomme på urettferdighet. For kvinnene som deltok i veldedighetsforeninger kunne arbeidet føre dem i kontakt med dårligere stilte kvinner enn dem selv, og føre til at de ble oppmerksomme på hva undertrykkningen av kvinner gjorde med samfunnet, hevder Linda Clark.³⁴⁹ For De Nødlidendes Venner gjaldt dette for barn mer enn for kvinner. Kvinnene i De Nødlidendes Venner fikk likevel trening i å opptre som ledende, ved at de førte tilsyn med asylene, både sammen med andre og av og til alene.

I tillegg til å fungere som en slags treningsarena for senere kvinnesaksorganisering, kan det argumenteres for at foreningene oppstod i samme type miljø. Som sett ovenfor var det i middelklassen at foreningslivet virkelig blomstret. Et spørsmål som må bli stående ubesvart er nøyaktig når middelklassen oppstod, men man kan likevel si at trekk som vi i dag identifiserer med

³⁴⁶ Clark 2008, Steen 1973.

³⁴⁷ NOU 1988: 17. Frivillige organisasjoner (NOU-sammendrag): 17.

³⁴⁸ Steen 1973: 106.

³⁴⁹ Clark 2008: 157.

middelklassen var tilstede både i 1840 og i 1885. I de foregående kapitlene har styrene i De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening blitt gjennomgått, og begge gruppene kan sies å tilhøre middelklassen. Riktignok er dette middelklassen på to forskjellige stadier, og medlemmene i de to foreningene hadde til dels meget forskjellig bakgrunn, men de kan sies å ha tjent nokså like funksjoner i samfunnet, som nye grupper. De to foreningene sammenfaller også med Hans Trys «bølger» av foreningsdannelse på 1800-tallet.³⁵⁰ De ble begge organisert ovenfra og fra byene.

Avslutning

I dette kapitlet har vi sett at samfunnsendringene på 1800-tallet er godt synlige gjennom de to foreningene. Kjernen i de to foreningene var forskjellige, men representerte begge en ny gruppe og en endring i samfunnet. Kvinnenes sosiale status endret seg med lovgivningen, og gav mulighet og ønske om nye identiteter for kvinner. Styremedlemmene tok med seg middelklassens skille mellom kjønnene inn i foreningene, noe som kan ses gjennom arbeidsdelingen. Denne arbeidsdelingen var likevel ikke absolutt. Menn kunne vise omsorg for barn, og kvinner kunne ta seg av formelle oppgaver. Det store oppsvinget i foreningsdannelse i middelklassen hang sammen med et behov for en ny type fellesskap, og medlemmene av De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening organiserte seg i flere foreninger. Veldedighetsforeninger som De Nødlidendes Venner kunne fungere som en læringsarena for senere kvinnesaksorganisering, ved at det både gav trening i organisasjonslivet og at det gjorde kvinner oppmerksomme på urettferdighet i samfunnet. Kvinnebevegelsen kunne ikke oppstå fra ingenting, og veldedighetsforeningene kan bli sett på som en forberedelse. Middelklassen gav rom for nye grupper, og dette utnyttet både menn og kvinner. Kvinnenes deltakelse i samfunnet var på 1800-tallet sterkt begrenset, men gjennom støttende menn, som i tillegg kunne legitimere foreningene som medlemmer, tok de en plass i offentligheten.

³⁵⁰ Try 1979: 436-437, 445.

Kapittel 6: Avslutning

Kvinnene i De Nødlidendes Venner og i Trondhjems Kvinnesaksforening tok alle del i det offentlige liv, en sfære som stort sett var forbeholdt menn. På tross av middelklassens skarpe skille mellom kjønnene, det viktorianske familieideal og kvinnens «rette» plass i hjemmet, jobbet menn og kvinner sammen i disse foreningene. Gjennom å støtte opp om sine koner og døtre hjalp mennene kvinnene frem i samfunnet. I De Nødlidendes Venner satt like mange kvinner som menn i styret, og de hadde inspeksjonsplikt i asylene på lik linje. Trondhjems Kvinnesaksforening var radikal da den ble stiftet i 1885, og det var fremdeles behov for menn i foreningen for å gi den legitimitet. Kvinnesaksorganiseringsen bygde på tidligere organisering, i foreninger der kvinner var tilstede. Dette kan ha banet veien for den organiserte kvinnebevegelsen, ved at veien allerede var gått.

Problemstillingen i denne undersøkelsen har vært hvilken betydning veldedighetsforeninger hadde for den senere kvinnesaksorganiseringsen. Flere historikere har hevdet at å delta i organisasjonslivet la et grunnlag for senere organisering, spesielt knyttet til politikk, demokrati og rettigheter. Linda Clark hevder at veldedighetsarbeid gav kvinner et innsyn i urettferdighet som rammet kvinner, og at dette var en faktor for den organiserte kvinnebevegelsen, mens Sverre Steen har påpekt den demokratiske betydningen organisasjonslivet hadde.³⁵¹ Formålet med denne studien har vært å finne en konkret kobling mellom de to foreningstypene, gjennom å se på to foreninger i Trondheim, én veldedighetsforening, De Nødlidendes Venner, og én kvinnesaksforening, Trondhjems Kvinnesaksforening. Innfallsvinkelen har vært å se på den sosiale tilhørigheten til styremedlemmene i de to foreningenes første år. Ble foreningene stiftet av samme type mennesker, med samme sosiale og sivile status? Hvordan kom klasses tilhørigheten fram gjennom foreningsarbeidet?

I kapittel 2 ble begreper som «borgerskap», «middelklasse» og ulike foreningsformer diskutert. Det ble diskutert hvordan borgerskapsbegrepet endret betydning gjennom 1800-tallet, og hvordan samfunnet gikk fra å bli omtalt som et standssamfunn til et klassesamfunn. Med klassesamfunnet kom nye samfunnsgrupper frem, og den tydeligste endringen var den nye, store middelklassen. Denne klassen skilte seg ut fra de andre klassene blant annet ved at de satte et skapt skille mellom kjønnene, og at de i økende grad organiserte seg i foreninger. Kvinner var tilstede i en rekke typer foreninger, særlig i veldedighets- og misjonsforeninger, men også i egne yrkesforeninger.

³⁵¹ Clark 2008.
Steen 1973.

I kapittel 3 ble styremedlemmenes bakgrunn og arbeidsdeling i De Nødlidendes Venner diskutert. Her kom det frem at de fleste styremedlemmene tilhørte middelklassen, eller det som skulle bli middelklassen, at mange av dem hadde formelt borgerskap, og at en gruppe kjøpmenn dominerte styret gjennom hele perioden, 1827-1840. En stor del av medlemmene var mann og kone, og ektepar satt i styret i foreningen sammen. Det var også enker og frøkner med i foreningen. Gjennom tilsynsprotokollen for Byens Asyl kom det frem at kvinnene tok seg av mye av omsorgsarbeidet, gjennom å ta med mat og gaver til barna, mens menn var interesserte i materielle utbedringer og asylbygningen. Formannen i foreningen var alltid en mann.

I kapittel 4 ble styremedlemmenes bakgrunn og arbeidsdeling i Trondhjems Kvinnesaksforening diskutert. Alle styremedlemmene tilhørte middelklassen, og både menn og kvinner hadde yrker som kan betegnes som «nye middelklasseyrker». Et stort flertall hadde tilknytning til Venstre, og slektsbåndene mellom medlemmene var påfallende. Både menn og kvinner satt i styret sammen, og den første formannen var en mann. Gjennom møteprotokollen kom det frem at kvinnene tok seg av det meste av korrespondansen med andre kvinnesaksforeninger, og at kvinnene i stor grad organiserte seg selv. Mennene opptrådte som garantister til en viss grad, men ikke uten at de selv var enige i kvinnesaken.

I kapittel 5 ble funnene fra de foregående kapitlene sammenfattet og analysert. Samfunnsendringen som kom gjennom 1800-tallet vises i styremedlemmenes bakgrunn. Kjøpmennene i De Nødlidendes Venner var en gruppe som kom seg opp og frem i klassesamfunnet fra 1830-tallet, mens venstrefolk og de frie yrkene i kvinnesaksforeningen var godt etablert i middelklassen. Kvinnene fikk mer selvstendighet og flere rettigheter gjennom 1800-tallet, og med myndighet fikk de ugifte kvinnene muligheten til å forsørge seg selv og ta «middelklasseyrker». Titlene til styremedlemmene endret seg. Mens mennene i begge foreningene titulerte seg med navn eller yrke, var titlene som kvinnene brukte knyttet til sosial og sivil status, noe som illustrerer middelklassens skarpe skille mellom kjønnene. Dette skillet kan også ses når det kommer til arbeidsdelingen i foreningene. Både menn og kvinner var engasjerte i foreningens formål, men kvinnene hadde «mykere» oppgaver enn mennene, ofte fordi det ble forventet. Styremedlemmene i de to foreningene organiserte seg også andre steder, og middelklassens rolle i den økende foreningsdannelsen på 1800-tallet handlet både om mulighet og behov. Funnene etter sammenligningen mellom De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening støtter påstandene om middelklassens viktige rolle i de nye foreningene på 1800-tallet. Begge foreningene ble stiftet av folk fra middelklassen, og de tok med seg middelklassens idealer inn i foreningene.

Utvalget i denne studien har vært relativt lite. Det er kun to foreninger i Trondheim som har blitt diskutert, så resultatet kan ikke nødvendigvis overføres til andre organisasjoner. Men mye har

blitt skrevet om foreningsdannelse på 1800-tallet, og om hvordan disse kunne ha fungert som en læringsarena for senere, og mer politisk, organisering. Denne studien må bli sett i sammenheng med dette. De Nødlidendes Venner og Trondhjems Kvinnesaksforening har fungert som case-studier innenfor en større ramme, i et forsøk på vise konkret hvordan veldedighetsforeninger og kvinnesaksforeninger kunne henge sammen. Liknende undersøkelser kan gjøres i andre byer, og med andre foreninger som grunnlag. Et spennende prosjekt ville ha vært å gått dypere og bredere til verks for å kartlegge kvinnesaksbevegelsens bakgrunn. Her kunne forskning på kvinnemisjonsforeninger og andre veldedighetsforeninger være relevant. En større studie av kvinner i organisasjonslivet, spesielt før 1884, ville også ha vært interessant. Denne studien har fokusert på medlemmenes bakgrunn, på sosial tilhørighet, men det finnes andre faktorer man kan bygge studier på. Foreningenes vedtekter og formål, deres virksomhet eller hvordan kvinnenenes deltakelse har blitt mottatt, kan være relevant. Det har blitt skrevet mye om enkeltforeninger, spesielt i en lokalhistorisk sammenheng, og dette kan man bygge videre på. Det er fremdeles mye som kan bli skrevet om kvinner i organisasjonslivet.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder:

Arkivverket. Digitalarkivet

Arkivverket: Ministerialbok for Trondheim Domkirken 1848-1857 (arkivreferanse 601A19).

Arkivverket: Ministerialbok for Trondheim, Vår Frue Kirke 1821-1840.

Borgerskapsrulle. Borgere i Trondheim 1818.

Folketellinger:

1801 for 1655P Byneset prestegjeld.

1801 for 0301 Kristiania kjøpstad.

1801 for 1601 Trondheim kjøpstad.

1801 for 1731P Sparbu prestegjeld.

1801 for 1865P Vågan prestegjeld.

1865 for 1729P Inderøy prestegjeld.

1865 for 1601 Trondheim kjøpstad.

1865 for 0832P Mo prestegjeld.

1865 for 1502P Molde prestegjeld.

1875 for 1729P Inderøy prestegjeld.

1875 for 1601 Trondheim kjøpstad.

1885 for 1601 Trondheim kjøpstad.

1900 for 0301 Kristiania kjøpstad.

1900 for 1601 Trondheim kjøpstad.

1910 for 0301 Kristiania kjøpstad.

1910 for 1601 Trondheim kjøpstad.

Gunnerusbiblioteket

Privatarkiv 15: Trondhjems Kvinnesaksforenings arkiv. 1885-1968. (forkortet Gunnerusbiblioteket: PA 15)

Eske 1: Protokoll a) 1885- 1904.

Eske 15: Jubileumsberetning 1967.

Privatarkiv 90: Klubselskapet Harmonien, Trondheim. (forkortet Gunnerusbiblioteket: PA 90)

Eske 1: Forhandlingsprotokoll (Journal) fra 01.02.1813. Medlemsliste.

Eske 3: Protokoll for Opplagsdirectørene i Selskabet Harmonien, begyndt den 18. nov. 1822.

Eske 4: Medlemsprotokoll 1881-1902.

Privatarkiv 92: Selskabet De Nødlidendes Venner. (forkortet Gunnerusbiblioteket: PA 92)

Eske 1: Subskripsjonsliste 1828.

Eske 1: Love.

Privatarkiv 277: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Trondheim. (forkortet Gunnerusbiblioteket: PA 277)

II Selskapets protokoller, II:11 Medlemsfortegnelser. Fortegnelse over betalende Medlemmer af det kgl. norske Videnskabers Selskab (1903).

NTNU UB Digital

Brev til Hr. Apotheker Brun, datert 12. Juli 1888 og 20. Mars 1902. Brev av 20. Mars 1902 omhandler bruddet mellom Dagsposten og Håkon Løken.

Statsarkivet i Trondheim (forkortet SAT: PA 214)

Privatarkiv 214: Trondhjems Asylselskap.

Boks 1: Forholdsregler, u.å.

Boks 1: Sirkulære 1828.

Boks 1: Undersøgningsblad for Selskabet: De Nødlidendes venner, med hensyn til de trengende.

Boks 4.1-4.4. 4.3: Tilsynsprotokoll 1837-1840, Nr. 2 Byens asyl.

Boks 4.1-4.4. 4.4. Tilsynsprotokoll 1837-1853, Nr. 3 Byens asyl.

Boks 4.1-4.4: Lover, retningslinjer og instruksjer.

Trykte kilder:

Dagsposten

Dagsposten 01.03.1898.

Norsk Biografisk Leksikon

Aasen, Elisabeth: *Anna Munch*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 28. november 2014).

Bull, Tove: *Erik Andreas Colban*, i Norsk biografisk leksikon (aksessert 10. oktober 2014).

Fuglum, Per: *Ole Richter*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 2. desember 2014).
Nissen d.e., Harald: *Johan Brun – I*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 19. januar 2015).
Nissen d.e., Harald: *Thora Storm*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 1. desember 2014).
Notaker, Henry: *Olaug Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 20. november 2014).
Kirkhusmo, Anders: *Håkon Løken*, i Norsk Biografisk Leksikon (aksessert 1. desember 2014).
Storsveen, Odd Arvid: *Jonas Collett – I*, i Norsk biografisk Leksikon (aksessert 15. oktober 2014).

Norsk Forfatter-Lexikon

Halvorsen, J.B.: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880: paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1865». 1 : A-B*. Kristiania 1885, 1896 og 1901.

Store Norske Leksikon

Gram, Trond: *Karl Gether Bomhoff*, i Store Norske Leksikon (aksessert 2.12.2014).

Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger

Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger 06.11.1827.

Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger 09.11.1827.

Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger 13.11.1838.

Trondhjems Adressecontoirs Efterretninger 17.10.1837.

Offentlige dokumenter

NOU 1988: 17. Frivillige organisasjoner (NOU-sammendrag).

Nettressurser

Dknvs.no, «Matrikkel 1760-1960 ved Olaus Schmidt», sist aksessert 8. mai 2015.

<http://www.dknvsjubileum2010.no/images/dknv/matrikkel_1760-1960.pdf>

Sagbruksmuseet.no, «Norges første dampsag – Wullum-saga i Spillumsvika», sist aksessert 22. oktober 2014.

<<http://sagbruksmuseet.no/2014/02/norges-forste-dampsag-wullum-saga-i-spillumsvika/>>

Litteratur

- Agerholt, Anna Caspari: *Den norske kvinnebevegelses historie*, Oslo 1973 [1937].
- Bakken, Anja: «*Our Country Gives us the Vote – America Refuses it*». *Norwegian-American Suffrage Workers in Brooklyn and Minneapolis, 1880-1920 and their Gendered Sense of Ethnicity*. Hovedoppgave i engelsk, NTNU 1998.
- Berggreen, Brit: *Da kulturen kom til Norge*. Oslo 1989.
- Bertheau, Therese: «Kvinner i den høiere skoles tjeneste», i Fredrikke Mørck (red.): *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914.
- Blom, Ida: «En liten ondskap»? i Grepstad og Nerbøvik (red.): *Venstres hundre år*, Oslo 1984.
- Blom, Ida: «Frihet, likhet og – brorskap», i Ida Blom (red.): *Cappelens Kvinnehistorie. Bind 2: Renaissance, reformasjon, revolusjon. Fra ca. 1500 til i dag*. Cappelen 1992.
- Blom, Ida: «Å hjelpe andre – og seg selv», i Ida Blom (red.): *Cappelens Kvinnehistorie. Bind 2: Renaissance, reformasjon, revolusjon. Fra ca. 1500 til i dag*. Cappelen 1992.
- Breistein, Dagfinn: *Hans Nielsen Hauge. «Kjøbmand i Bergen»*. *Kristen tro og økonomisk aktivitet*. Bergen 1955.
- Buck, Fredrik Bing: *Slegten Bucks stamtavle*. Stavanger 1927.
- Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Akademisk avhandling, Trondheim 1998.
- Bull, Ida: «Foreningsdannelse i norske byer. Borgerlig offentlighet, kjønn og politisk kultur», i *Heimen* Nr. 4 2007 (311-324).
- Bull, Ida: «Politisk kultur i stiftsbyene – erfaringer med borgernes medbestemmelse» i Bull og Maliks (red.): *Riket og regionene. Grunnlovens regionale forutsetninger og konsekvenser*. Trondheim 2014.
- Carney, T. F.: «Prosopography: Payoffs and Pitfalls», i *Phoenix* vol. 27, Nr. 2, 1973 (156-179).
- Clark, Linda L.: *Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge 2008.
- Danielsen, Rolf: «En exempelløs fremgang 1880-1920», Bind 4 i *Trondheims historie 997-1997*. Trondheim 1997.
- Ekerhovd, Anna Brun: *Trondhjems Lærerinneforening gjennom 50 år. 1885-1935*. Trondheim 1935.
- Falsen, Conrad: *Slegten Falsen*. Kristiania 1915.
- Folkvord, Magnhild: *Fredrikke Marie Qvam. Rabaldermenneske og strateg*. Oslo 2013.
- Fuglum, Per: «Norge i Støpeskjeen 1884-1920», bind 12, i Knut Mykland (red.): *Norges historie*. Cappelen 1978.
- Grude, Tora: «Det begynte med barneasylene», i Tømmerbakke og Miljeteig-Olssen (red.): *Fra asyl*

- til barnehage. *Barnehager i Norge i 150 år*. Oslo 1987.
- Haaland, Mogens: *Hvem var de? Korte biografier av 164 kvinnelige forfattere, mest fra 'pionertiden' ca. 1840-1920*. Drammen 2002: 68.
- Hagemann, Gro: «De stummes leir?», kapittel i Blom og Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005.
- Helgesen, Kari: *Supplikken som kvinnehistorisk kilde*. Historisk tidsskrift, nr. 3 1982 (257-264).
- Hjelmtveit, Vidar: «Sosialpolitikk i historisk perspektiv» i Mary Ann Stamsø (red.): *Velferdsstaten i endring. Norsk helse- og sosialpolitikk i starten av et nytt århundre*. Oslo 2005.
- Johansen, Hanne Marie: «Widowhood in Scandinavia – an introduction», i *Scandinavian Journal of History*, 29:3-4 (171-191) 2010.
- Johansen, O. J.: *Trondhjem i svundne tider*, Trondhjem 1929.
- Jordansson, Birgitta: *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Eslöv 1998.
- Kaldal, Ingar: *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*. Nr. 43 i Skriftserie for historie og klassiske fag, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU. Trondheim 2004.
- Kirkhusmo, Anders: «Lokalhistorien og fremveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelagsbygdene i tida ca. 1850-1900», i *Heimen*, bind 16, 1974.
- Kirkhusmo, Anders: «Kulturliv og organisasjonsmønster i lokalsamfunnet», i Fladby og Winge (red.): *Lokalsamfunn under omstøpning. Den nyeste tids lokalhistorie*. Oslo 1977.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo 1999.
- Larsen, Rolf Inge: «Markens Liljer. Henriette Gislesen og kvinneidealet – hjemmets pryd eller aktiv samfunnsborger?», i *Historisk Tidsskrift* 4/2014 (521-538).
- Lindstøl, Tallak: *Stortinget og Statsraadet 1814-1914*. Kristiania 1914.
- Løchen, Antonie: *Minner fra lørdagskveldene i Lagmann Lindboes hjem*. Trondheim 1922.
- Løken, Olaug: «Aasta Hansteen», i Fredrikke Mørck: *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914.
- Matovic, Margareta: *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850-1890*. Stockholm 1984.
- Melby, Kari: «Husmortid», kapittel i Blom og Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005.
- Moksnes, Aslaug: *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884-1913*. Oslo 1984.
- Monsen, Nina Karin: «De tre store i kvinnebevegelsen» i Grepstad og Nerbøvik (red.): *Venstres hundre år*. Oslo 1984.
- Mona, Marte: *Berømte og gløymde Trondheimskvinner*, Oslo 2004.

- Myhre, Jan Eivind: «Finding the Middle-Class. Norway in a Comparative Perspective, C. 1870-1940.» *Scandinavian Journal of History*, 1994 vol 19 nr 1.
- Myhre, Jan Eivind: «The Middle Classes of Norway 1840-1940», i Ericsson, Fink og Myhre (red.): *The Scandinavian Middle Classes 1840-1940*. Oslo 2004.
- Mykland, Knut: «Fra Søgaden til Strandgaten, 1807-1880», bind 3 i *Trondheim bys historie*. Trondheim 1955.
- Mykland, Knut: «Fra Søgaden til Strandgaten, 1807-1880», bind 3 i *Trondheims historie 997-1997*. Trondheim 1997.
- Nerbøvik, Jostein: *Norsk Historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*. Oslo 1999.
- Ovenstad, Olai: *Militærbiografier – den norske hærs officerer 1628-1814*. Oslo 1948.
- Pryser, Tore: *Norsk Historie 1814-1860. Frå Standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo 1999.
- Richter, Gurine: *Stamtavle over Slægten Richter*, Bergen 1910: 22.
- Rolfsen, Kari: *Lærerinner i Trondheim 1865- ca.1910: rekruttering – utdanning – organisering*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim 1978.
- Sandvik, Hilde: *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinnens myndighet i 1888*. Doktoravhandling, Det Historisk-filosofiske fakultet, Oslo 2002.
- Sletvold, Sverre: *Trondhjems Asylselskap 150 år*, Trondheim 1977.
- Steen, Sverre: «De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati», i *Historisk Tidsskrift*, bind 34, Oslo 1948.
- Steen, Sverre: *Drømmen om frihet*. Oslo 1973.
- Stone, Lawrence: «Prosopography», i *Dædalus* vol. 100, Nr. 1, 1971 (46-79).
- Storm, Thora: «Trondhjems kvindesaksforening», i Fredrikke Mørck: *Norske Kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkår i hundreaaret 1814-1914*, Kristiania 1914.
- Sæther, Maria Antonie: «'Kastrer dem, sperr dem inde!' En studie av kvinnebevegelsens tilnærming til seksualforbrytere 1895-1934». Masteroppgave i historie, insittutt for historiske studier, NTNU 2014.
- Søraa, Gerd og Nakrem, Gunn Heidi: *Trondhjem Sanitetsforening 100 år*. Trondheim 1996.
- Tandberg, Elisa: *En slekt. Tanberg – Tandberg*. Oslo 1838.
- Tandberg, Elisa: *Trondheimskjøpmannen Erik Olsen Wullum og hans slekt*, Oslo 1939.
- Thaulow, Christian: *Personalhistorie for Trondhjems by og omegn*, Trondhjem 1919.
- Try, Hans: *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv*. Øvre Ervik 1985.
- Try, Hans: «To kulturer, en stat. 1851-1884», Bind 11 i Mykland (red.): *Norges historie*. Cappelen 1979.

Østberg, Kai: «Kvinnelighet og mannlighet som dimensjoner i det politiske liv i Norge før og etter 1814» i Åsa Karlsson Sjögren (red.): *Kvinnor och politik i det tidligmoderna Norden*. Reykjavik 2007.

Uten forfatter: *Trondhjem Sanitetsforening 1896-1971. Korte trekk av foreningens arbeid i 75 år*. Trondheim 1971.